

Gebouwd Erfgoed Harderwijk

historische vereniging
HERDEREWICH

2024

Auteur	Roeland Geertzen
Eindredactie	John Wetzels en Jeroen Visser
Copyright	Historische Vereniging Herderewich, 2024

Afbeelding voorkant

De muurschildering, Kloosterplein te Harderwijk, onthuld in 2022.

Deze schildering laat elementen uit de historie van Harderwijk zien. Er zijn een non en een scheepsknecht te zien. De non refereert aan het oude Klooster. Zij vouwt de lakense stof op, waar Harderwijk in de Hanzetijd om bekend stond. Ook zijn pepernoten te zien. Deze pepernoten verwijzen naar de fabrikant Van Delft, die pepernoten in haar fabriek in Harderwijk maakt. De muurschildering verwijst ook naar het inmiddels bekende Pietenhuis in dit gebouw. Tenslotte worden het Hanzepaardje, het lakenloodje en munten getoond. Allemaal voorwerpen uit het verleden.

Inhoud

Voorwoord		4
Deel I		5
Hoofdstuk 1	Inleiding	5
Hoofdstuk 2	Visie op Gebouwd Erfgoed Harderwijk, 25-puntenplan en gewenste samenwerking met de gemeente Harderwijk	8
Hoofdstuk 3	Partnerschap tussen gemeente Harderwijk en Historische Vereniging Herderewich	22
Deel II	Geschiedenis Gebouwd Erfgoed Harderwijk	24
Hoofdstuk 1	Harderwijk voordat het Harderwijk werd (tot het jaar 1025)	24
Hoofdstuk 2	Harderwijk binnen het zelfstandig graafschap en hertogdom Gelre (1025-1543)	28
Hoofdstuk 3	Harderwijk als onderdeel van het gewest Gelderland (1543-circa 1795)	42
Hoofdstuk 4	Harderwijk als stad in het Koninkrijk der Nederlanden (1795-2024)	58

Voorwoord

In onze gemeente Harderwijk is veel gebouwd erfgoed te zien, zowel binnen de stad Harderwijk, als in het dorp Hierden en hun buitengebied. (Waar in de tekst Harderwijk vermeld wordt, moet gelezen worden de stad Harderwijk en het dorp Hierden). Gebouwd erfgoed is een verzamelbegrip dat staat voor alle gebouwen en objecten die we hebben geërfd van vorige generaties en die we het bewaren waard vinden voor de volgende generaties, zoals kastelen, landhuizen, woonhuizen, kerken, kloosters, boerderijen, industriële objecten, verdedigingswerken, molens, enzovoort. Binnen Harderwijk kun je dan denken aan de meer dan 500 monumenten die de stad rijk is, bijvoorbeeld aan haar Oude Stadhuis op de Markt, de stadsmuren, de Hortustuin, de oude schoolgebouwen, de vele monumentale boerderijen in Hierden, maar ook aan de watertoren op de Galgenberg, aan de andere zijde van de A28.

Harderwijk is trots op haar verleden en dat verleden wordt in geuren en kleuren verteld in vele boeken, tijdschriften en ook in de vele recente reclamefolders die over haar verschenen zijn. Over Harderwijk wordt dan verhaald in termen als 'Hanzestad' of 'vestingstad'. Anderen zien in haar meer een 'universiteitsstad', 'garnizoensstad' of 'visserstad'. Meer actueel wordt Harderwijk 'bruisend', 'bourgondisch' en 'betoverend' genoemd. 'Heerlijk Harderwijk' is een daarbij de passende slogan. Refererend aan haar water- en bosrijke omgeving, waar het goed toeven is op een terrasje aan de nieuwe Boulevard of het gezellig uit eten is in een van de vele goede restaurants die Harderwijk binnen haar stadsmuren huisvest. Hoe dan ook: Harderwijk ademt geschiedenis, waar je ook verblijft in deze stad en haar directe omgeving.

Het verleden, het verhaal van onze collectieve geschiedenis, vergt wel onderhoud. Onderhoud in de figuurlijke zin, door erover te vertellen. Je leert een plek, plaats of gebeurtenis pas te waarderen als je het verhaal erachter kent, het in de context ervan kunt plaatsen. Pas dan ben je in staat het te onthouden en door te vertellen. Maar ook onderhoud in letterlijke zin. Een historisch object moet onderhouden worden, beheerd worden. Door de eigenaar van het object, of door de gebruiker ervan. En op juiste wijze. Dit vraagt om kennis en kunde hoe dit te doen. En om respect voor het object, of het nu in gebruik is of tijdelijk leeg staat.

De Historische Vereniging Herderewich voelt zich geroepen om haar kennis en kunde inzake gebouwd erfgoed in de gemeente Harderwijk aan het papier toe te vertrouwen. Enerzijds door de bouwgeschiedenis te beschrijven, zodat deze verspreid kan worden onder belangstellenden, anderzijds door een visie op deze materie uiteen te zetten en deze te vertalen naar een actieplan, bestaande uit 25 punten. Herderewich wil op deze wijze een bijdrage leveren aan het behoud en de ontwikkeling van het gebouwd erfgoed binnen de gemeentegrenzen van Harderwijk. De vereniging beseft dat het 25-puntenplan ambitieus is, maar meent dat hierin keuzes gemaakt kunnen worden, opdat een en ander voor het jaar 2031 gerealiseerd kan worden. Harderwijk bestaat dan 800 jaar als stad. Harderwijk wil dan de stad en omgeving van haar beste kant laten zien, zowel aan haar inwoners, als aan werkenden binnen de stadsgrenzen, als aan toeristen. Door het gebouwd erfgoed in optima forma te brengen kan Harderwijk nog beter haar geschiedenis vertellen. Gebouwd erfgoed waarop ze nu en in de toekomst trots is en wil blijven. Daarvoor is nu actie nodig, van gemeente, van organisaties op het terrein van gebouwd erfgoed en van haar inwoners, waaronder eigenaren en beheerders. De Historische Vereniging Herderewich zelf is er klaar voor.

Woorden van dank gaan uit naar Roeland Geertzen, de auteur van deze notitie. Als nieuwe inwoner van onze stad Harderwijk en lid van ons bestuur heeft hij zich razendsnel de bouwgeschiedenis van onze stad eigen gemaakt en daar een uitgebreid verhaal van gemaakt. Ook is hij de opsteller van de visie en heeft hij samen met Jeroen Visser de stadswandelingen uitgezet. Tijdens deze wandelingen is de basis ontstaan van het 25-puntenplan. Dank gaat dus ook uit naar Jeroen Visser die Roeland met raad en daad heeft bijgestaan en naar de eindredacteur van deze notitie John Wetzels.

Bestuur Historische Vereniging Herderewich
Harderwijk, 2024

Hoofdstuk 1 Inleiding

Voor u ligt de notitie 'Gebouwd Erfgoed Harderwijk'. De visie daarop, een actieplan bestaande uit 25 punten en een uitgebreide geschiedenis van het gebouwd erfgoed binnen onze gemeente Harderwijk. Deze notitie is geschreven op advies van de Erfgoedvereniging Heemschut. Herderewich ontving de directeur en een tweetal experts van Heemschut in de maand januari van dit jaar om een aantal monumenten in ogenschouw te nemen. Deze monumenten waren onderwerp van intensieve gesprekken tussen de gemeente Harderwijk en de werkgroep 'Behoud Erfgoed' van Herderewich. Laatste had grote moeite met de besluitvorming van de gemeente met betrekking tot her-/verbouw van enkele monumenten en wilde dit ter beoordeling voorleggen aan erfgoeddeskundigen van Heemschut. De directie van Heemschut kon eveneens weinig begrip opbrengen voor de beslissingen van de gemeente Harderwijk en deelde de zorgen van Herderewich. Desondanks was het advies om mogelijk langdurige strijd met de gemeente te vermijden door af te zien van juridische procedures en energie te steken in de ontwikkeling van een erfgoedvisie en in een constructieve, duurzame verstandhouding met de gemeente. 'Presenteer naast de visie een uitvoeringsagenda die als basis kan fungeren voor gezamenlijke acties tot behoud en beheer van het gebouwde erfgoed'. Zo gezegd, zo gedaan. In haar bestuursvergadering van februari 2024 is besloten een bestuurslid met deze taak te belasten. Met als doel om een door leden van Herderewich gedragen visiedocument op te stellen. Het voornemen is om deze notitie op Open Monumentendag 2024 aan te bieden aan de wethouder van cultuur (met deelterreinen erfgoed, monumenten, archeologie).

De notitie is opgebouwd uit twee delen: deel 1 betreft de visie van de vereniging Herderewich op het onderwerp gebouwd erfgoed, een 25-puntenplan en een oproep tot nauwere samenwerking met de gemeente Harderwijk en deel 2 betreft de geschiedenis van gebouwd erfgoed binnen de gemeente Harderwijk.

De geschiedenis van het gebouwd erfgoed is via deskresearch opgesteld. Deze is weergegeven in deel 2. Het betreft de geschiedenis van uiteenlopende *gebouwen en objecten als kastelen, woonhuizen, kerken, kloosters, boerderijen, scholen, industriële objecten, verdedigingswerken, molens, parken, plantsoenen en haven(gebouwen)*. Deze geschiedenis is redelijk uitvoerig beschreven en voorzien van fotomateriaal. Gebouwen en objecten die binnen de gemeentegrenzen van Harderwijk zijn verzezen, verbouwd, herbouwd, ja zelfs in sommige gevallen definitief zijn gesloopt.

En deze geschiedenis is chronologisch opgebouwd via een viertal tijdvakken, in de periode dat

- Harderwijk Harderwijk nog niet was (tot het jaar 1025),
- Harderwijk gesticht werd en onderdeel was van het zelfstandig graafschap en hertogdom Gelre (1025 tot 1543),
- Harderwijk een onderdeel was van het gewest Gelre (1543-1795),
- en tenslotte Harderwijk als stad binnen het Koninkrijk der Nederlanden (1795-2024).

De geschiedenis van Harderwijk laat zich in het kort als volgt schetsen:

Harderwijk, bestaande uit de stad Harderwijk en het dorp Hierden, is een middelgrote gemeente die ligt aan de rand van de Veluwe en aan het Wolderwijd, ongeveer halverwege tussen Zwolle en Amersfoort. De stad is het regionale verzorgingscentrum voor de Noordwest-Veluwe. De geschiedenis wordt hoofdzakelijk gekenmerkt door het feit dat zij in de hoge middeleeuwen Hanzestad was en later, vanaf ongeveer het jaar 1800, een garnizoensstad. Wanneer je meer inzoomt op het verleden kom je veelvuldig begrippen tegen als ommuurde vestingstad aan de Zuiderzee, ontstaan aan een riviertje de Sypel, waar handel met vele steden uit Noord-Europa eeuwenlang de welvaart van dit stadje bepaalde. Na het verdwijnen van deze zeehandel leefde Harderwijk vele eeuwen van de landbouw en visserij tot in 1932, door de aanleg van de Afsluitdijk, de visserij grotendeels verdween. Tot halverwege de 16^e eeuw, de periode van de reformatie, werden vier kloosters en een grote kerk gebouwd. Na de reformatie werd Harderwijk overwegend protestant.

Ook was Harderwijk van 1648 tot 1811 een universiteitsstad, waar bekende geleerden zoals Boerhave en Linnaeus zijn gepromoveerd. In de laatste twee eeuwen was Harderwijk vooral garnizoensstad. Van 1811 tot 1909 werden vele jonge mannen hier opgeleid tot soldaat voor Nederlands-Indië. Maar na 1909 werd Harderwijk weer een echte garnizoensstad met opleidingen tot infanterist, ja zelfs tot spion. Het zal de lezer dus niet verbazen dat Harderwijk vele monumentale panden en bouwsels kent, van stadsmuren tot aan heuse stadspoorten, van kloosters tot kerken, van kazernes tot patriciërshuizen in de binnenstad en vele villa's aan de rand van de historische binnenstad. Ook andere panden zijn bezienswaardig, zoals de vele grote schoolgebouwen die Harderwijk rijk is, maar ook de gebouwen van het havenkwartier, de molen en de koepel van het Dolfinarium aan de kant van het Wolderwijd.

Tegenwoordig is Harderwijk vooral bekend om haar stadswandelingen, watersport op de Randmeren en het toerisme op de Veluwe. Vele toeristen trekken er op de fiets op uit of maken wandeltochten. Na zo'n heerlijke dag eindigt zo'n tocht op een terras aan de Boulevard of in de oude binnenstad, op de Vischmarkt bijvoorbeeld.

Pleinfesten op de Markt in Harderwijk

Zoals gezegd is de geschiedenis van het gebouwde erfgoed van Harderwijk uiteengezet in deel 2.

Toen deze geschiedenis van het gebouwd erfgoed van Harderwijk beschreven was, is vervolgens een tweetal stadswandelingen met een 14-tal ter zake deskundigen* georganiseerd door de historische binnenstad van Harderwijk. Deze mensen, vrijwel allen woonachtig in Harderwijk en gezegend met een flinke portie kennis van de (bouw-)geschiedenis van Harderwijk en vrijwel allen lid van Herderewich, hebben gedurende deze wandelingen hun kennis en kunde over het onderwerp Gebouwd Erfgoed Harderwijk uiteengezet.

Steeds stond een tweetal vragen centraal:

- wat is goed i.e. wat moet bewaard blijven en onder welke condities?
- en wat kan beter en in dit tweede geval dan vooral de vraag hoe dan?

Deze wandelingen leverden naast nieuwe inzichten tientallen onderwerpen op, waarover vrijwel direct overeenstemming bestond. Veel gaat goed is de overtuiging van de deskundigen, mede dankzij grote inspanning van de gemeente en eigenaren of beheerders van deze monumenten.

*Meegewandeld hebben: Ellen Kempers, Mari Smits, Ed van der Heijden, Susan Wijngaard, Jan Ruijne, John Wetzels, Els Schrijver, Maarten Wispelwey, Johan Hijnberg, Piet Stellingwerf, Matty Moggré en Liek Mulder. Niet meegewandeld maar wel waardevolle inbreng hebben gehad: Jan Albert Kram en Sophie van Steenderen

Daarvoor waren de wandelaars dan ook dankbaar. Denk maar aan de archeologische onderzoeken die hebben plaatsgevonden rondom de Nieuwe Dwangburcht, de Sypel, het Oude Stadhuis, en die geleid hebben tot het zichtbaar maken, in welke zin dan ook, van een stukje geschiedenis van onze stad. Of de inrichting van de diverse pleinen, zoals de Vischmarkt en Smeepoortenbrink. Of de staat van de parken, zoals De Wellen, het Hortuspark of het Friesegracht Park. Maar ook de restauratie en nieuwe ontwikkeling van het Stadhuis aan de Markt, de Catharinakapel, de oude Snijcamer en de Grote Kerk met haar schitterende schilderijen. Zo maar een opsomming waarover de deelnemers aan de wandeling tevreden zijn, en zoals eerder gememoreerd, ook over de rol van de eigenaar c.q. de beheerder van het pand, plein of park werden complimenten gemaakt.

Echter: er zijn ook voorbeelden waar het beter kan. Dan gaat het vooral over een aantal pleinen in de oude binnenstad, zoals het Klooster en Kerkplein, over de bouw op de Vuldersbrink en haar directe omgeving en over het gemis van een Luttekepoort. Ook over het aantal (vervuilende) auto's dat nog steeds binnen onze stadsmuren mag rijden en langdurig stilstaan, over de vele fietsen die her en der gestald (mogen) worden en over het zwerfafval, zichtbaar aanwezig in de buurt van onze monumenten. Zo maar wat aandachtspunten van niet alleen deze deskundigen, maar van vele Harderwijkers. De vraag is dan vooral: hoe los je deze problemen structureel op?

Wat is je referentiekader in deze en hoe zou je een en ander dan veranderd willen zien? Al deze zaken staan vermeld in hoofdstuk 2.

Dit hoofdstuk wordt afgerond met de visie van Herderewich op gebouwd erfgoed, een 25-puntenplan en een oproep tot een duurzame, constructieve samenwerking tussen de gemeente Harderwijk enerzijds en de Historische Vereniging Herderewich anderzijds.

Hoofdstuk 2 Visie op Gebouwd Erfgoed Harderwijk, 25-puntenplan

Inleiding

De Erfgoedvereniging Heemschut heeft begin 2024 aan de Historische Vereniging Herderewich het advies gegeven om te komen tot een Visie Gebouwd Erfgoed. Aanleiding was in eerste instantie de terrasuitbreiding van restaurant Cozy Harbour, direct gesitueerd aan de Boulevard, naast de zeepoort, de Lage Bruggepoort (later Vischpoort genoemd). Herderewich was en is van oordeel dat het zicht op de kwetsbare stadsmuur en de Vischpoort met deze uitbreiding voor een groot deel is verdwenen. De vereniging Herderewich heeft toen een zienswijze over het terrassenbeleid ingediend, maar deze werd door de gemeente Harderwijk als niet ontvankelijk verklaard. Herderewich zou statutair geen belanghebbende zijn. Met deze, in de ogen van Herderewich onterechte diskwalificatie, wilde de historische vereniging geen tweede keer geconfronteerd worden. Ze wil immers als serieuze, betrouwbare gesprekspartner van de gemeente betrokken worden bij zaken rond gebouwd erfgoed. Binnen een aantal maanden is derhalve, tijdens een Algemene Ledenvergadering, opdracht gegeven deze omissie in de statuten op te heffen. De eerste doelstelling van de vereniging luidt sindsdien:

Artikel 2.1. Het doel van de vereniging is: het bevorderen van de kennis van en de waardering en belangstelling voor de geschiedenis van Harderwijk en Hierden, alsmede het behouden, beschermen en in stand houden van het daar aanwezige materieel en immaterieel erfgoed.

In artikel 2.2. is nu o.a. expliciet opgenomen: *De vereniging tracht dit doel te bereiken door het voeren van procedures, het indienen van zienswijzen en bezwaarschriften, het deelnemen aan hoorzittingen en dergelijke, wanneer het bestuur dat nodig oordeelt en dit voortvloeit uit het doel van de vereniging.*

Het tweede onderwerp van zorg was het verbouwplan van het restaurant Monopole, aan dezelfde Boulevard gelegen. De bouwvergunning om het nu nog eenlaags bijgebouwtje te verbouwen is in 2023 door de gemeente Harderwijk afgegeven. Herderewich heeft toen een zienswijze ingediend, maar daarop is in eerste instantie door de gemeente Harderwijk niet gereageerd. Toen deze zienswijze, na het verstrijken van de wettelijke termijnen, alsnog ten gemeentehuize boven water kwam, is deze toch nog behandeld door de Bezwarencommissie. Herderewich verloor uiteindelijk deze procedure, omdat het nieuwbouwplan wat betreft hoogte en omvang binnen het bestemmingsplan zou passen. Herderewich kon zich hierin niet vinden en heeft serieus overwogen tegen deze vergunningverlening in beroep te gaan bij de Raad van State. Na rijp beraad en in nauw overleg met Heemschut heeft Herderewich uiteindelijk hiervan afgezien en besloten om voortaan de dialoog aan te gaan met de gemeente. Met de kennis en ervaring opgedaan tijdens beide procedures meent Herderewich beter in staat te zijn haar standpunten inzake gebouwd erfgoed uiteen te zetten en, indien nodig, te verdedigen. Dit is hard nodig, het gaat Herderewich immers niet alleen om deze hierboven beschreven actuele incidenten. Herderewich heeft de gemeente Harderwijk op meerdere zaken aangesproken op het gebied van gebouwd materieel erfgoed. Te denken valt hierbij aan de verrommeling van de boulevard langs de stadsmuur, de schutting

Verrommeling van Smeepoort tijdens recente Aaltjesdagen

rondom restaurant Basilek op de Vischmarkt, de verrommeling van de Smeepoort en de volledige afbraak en vervanging van het pand aan de Kleine Marktstraat 6. Ook heeft Herderewich protest aangetekend tegen het afbreken van de fontein in het Plantagepark, die zonder enige aankondiging, laat staan vergunning, onder de slopershamer terecht gekomen is. En iets langer geleden, begin jaren 90 van de vorige eeuw, de polemiek omtrent de mogelijke afbraak van de poortgebouwen en het aanbrengen van de pleisterlaag aan het appartementencomplex 'De Geldersche Munt'. Deze pleisterlaag is inzet geweest van een steekspel tussen Herderewich en partijen die het wat minder nauw namen met de authenticiteit. Tegen de zin van Herderewich werden de buitenmuren gepleisterd, waarmee het patina van eeuwen onder de pleisterkalk verdween. De poortgebouwen konden wel behouden blijven.

Herderewich is echter ook van mening dat veel wel goed gaat op het terrein van gebouwd erfgoed. Zowel van de kant van de gemeente als van de kant van beheerders en particuliere eigenaren. Denk maar aan de restauratie van het interieur van het stadhuis, het terugbrengen van de Kiekmure aan de Stadshaven, het herinrichten van het Hortuspark, het weer zichtbaar maken van de Sytel op de Wellen via een periscoop en het enigszins beleefbaar maken van de restanten van de Luttekepoort onder in de parkeergarage van de Houtwal. Ook particulieren blazen in deze drang tot herstel en versterking van monumentale objecten een aardige partij mee. Denk hierbij aan de restauratie van de muurschilderingen in de Grote Kerk, het Stadsmuseum en Marius van Dokkummuseum in de binnenstad, de archeologische kelder onder restaurant Lef & Co of zo maar een particulier pand in de Bruggestraat, of Donkerstraat 13.

Desalniettemin lijken, meer recent, economische belangen, met name die van horeca en restaurants, te prevaleren boven het behoud van erfgoed. Herderewich heeft daarom haar visie op gebouwd erfgoed geformuleerd en is tot een 25-puntenplan gekomen met een opgave van zaken die als eerste moeten worden opgepakt. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een appel op de samenleving en haar vertegenwoordiging in de gemeenteraad van Harderwijk om dit plan op te pakken en hiervan een meerjarenuitvoeringsplan te maken en dit stap voor stap uit te voeren, vóór het jaar 2031, het jaar waarin Harderwijk 800 jaar stadsrechten viert. Volgens de historische vereniging geen onmogelijke taak, indien alle betrokken partijen in gezamenlijkheid hun verantwoordelijkheid willen nemen en tot uitvoering willen overgaan.

1.Noodzaak van een visie op gebouwd erfgoed

Harderwijk kent, zoals beschreven in deel 2, een rijke bouwgeschiedenis van huizen, landhuizen, boerderijen, stadsmuren en poorten, kerken, scholen, industrie en woonwijken. Er is ook een oude haven en een havenkwartier, veel groen in de vorm van parken, plantsoenen, en er is een mooi en uitgestrekt buitengebied. Dit erfgoed draagt bij aan de identiteit en herkenbaarheid van de gemeente. Niet alleen voor haar eigen inwoners, maar ook voor mensen van buiten, zij die hier werken, naar school gaan en/of recreëren. Uit een vierjaarlijks onderzoek dat LAGroup samen met

NBTC-NIPO Research uitvoert, komt naar voren dat de toeristische X-factor voor (grotere) Nederlandse steden achtereenvolgens, een historische binnenstad, een universiteit met bijbehorend studentenleven, een aantrekkelijk cultureel aanbod en een goede sfeer blijken te zijn. Harderwijk beschikt anno 2024 over drie van de vier X-factoren. De universiteit is al twee eeuwen gesloten, maar wie goed kijkt ziet nog wel degelijk restanten van een universiteitscultuur en de daarbij behorende gebouwen en botanische tuin. Van een historische binnenstad is daarentegen wel degelijk sprake. Een historische binnenstad is volgens genoemde onderzoekbureaus voor een stad zeer sfeerbepalend en vormt een aantrekkelijk decor voor winkelen, horeca- of evenementbezoek. Bovendien vertelt ze een in cultuur geïnteresseerde bezoeker iets over de geschiedenis van de stad. Daarnaast wordt Harderwijk steeds meer gewaardeerd om haar brede en aantrekkelijke cultuuraanbod. Harderwijk kent immers een geprezen Stadsmuseum, dat momenteel zeer veel bezoekers trekt. Er is een gevarieerd cultureel aanbod: van erfgoeddagen (Open Monumentendag) tot aan diverse podia, moderne architectuur en culturele festivals (waaronder het Onderstroom Festival en het Oktober Fest) en evenementen (van Aaltjesdagen tot aan Wild en Blij Bietjes Food Festival). Het behoeft geen uitleg dat toerisme loont. Harderwijk zet hier al jaren op in en dat beleid legt de stad en haar omgeving zeker geen windeieren.

Een Visie Gebouwd Erfgoed kent Harderwijk niet. Wel een Erfgoedverordening Harderwijk 2017. Deze Erfgoedverordening beschermt de boven- en ondergrondse cultuurhistorische waarden van Harderwijk. Cultuurhistorische waarden zijn sporen, objecten, patronen en structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. Zeg maar gebouwd erfgoed. Deze Erfgoedverordening is per 1 januari 2024 vervallen verklaard en zal op termijn een integraal onderdeel worden van de Omgevingsvisie van Harderwijk. Deze visie bevindt zich op dit moment in een conceptfase en is ter commentaar aangeboden aan de inwoners van Harderwijk. Zij zal in 2024 van kracht gaan worden. Neemt niet weg dat er op dit moment geen visie(document) is op gebouwd erfgoed Harderwijk. Een dergelijke visie is van belang voor Harderwijk, want deze zal moeten beschrijven hoe we willen omgaan met dit erfgoed, opdat ook komende generaties hier volop van kunnen genieten.

2. Wat is wel beschreven op het vlak van gebouwd erfgoed?

Toch is door de gemeente Harderwijk al het nodige op het vlak van gebouwd erfgoed beschreven, hetzij in de vorm van actueel beleid of in diverse notities die tot beleid moeten worden verheven, te weten in:

- a. Beschermd stadsgezicht
- b. Welstandsnota
- c. Concept-omgevingsvisie
- d. Binnenstadsvisie
- e. 1. Historische boerenerven in Hierden, 2. Visie Religieus Erfgoed en 3. Wederopbouw (1940-1965)
- en
- f. Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten

2.a. Beschermd stadsgezicht

Alle in de inleiding opgesomde incidenten in de historische binnenstad zouden niet nodig zijn geweest. Immers, op basis van de notitie Stadsgezicht Harderwijk genieten, in principe, alle op monumentenlijsten prijkende gebouwen bescherming. In 1970 heeft Harderwijk besloten een van rijkswege beschermd stadsgezicht te willen zijn. Dit is zij sinds juli 1970 definitief geworden. Het beschermd stadsgezicht beslaat een oppervlakte van 35,2 hectare (zie kaartje).

Nadere duiding van het begrip rijksbeschermd stadsgezicht is hier op zijn plaats. Binnen een rijksbeschermd stadsgezicht is vergunningvrij bouwen aan de voor- en zijgevels niet toegestaan. Een beperkt aantal bouwwerkzaamheden aan de achterzijde, loodrecht achter de achtergevel, vallen wel onder de regeling voor vergunningsvrij bouwen. Dat geldt niet als het erf grenst aan openbaar toegankelijk gebied. Panden die binnen een beschermd gezicht vallen, krijgen niet automatisch

de status van beschermd monument (zie paragraaf 2.e). De gezichtsbescherming richt zich wel op de stedenbouwkundige en cultuurhistorische waardering van een gebied en wil het toekomstig functioneren daarvan veiligstellen.

2.b. Welstandsnota gemeente Harderwijk 2017

Gemeenten zijn verplicht een welstandsnota te hebben, maar ze bepalen zelf hoe stringent de eisen zijn. Door te kiezen voor een welstandsregime op maat kan regeldruk zo veel mogelijk worden voorkomen. Veel gemeenten wijzen welstandsluwe of welstandsvrije gebieden aan.

Een welstandsnota gaat over het in stand houden en bevorderen van de kwaliteit van de bebouwing die een duidelijke bijdrage levert aan het karakteristieke beeld en de kwaliteiten van een gemeente. Oude en nieuwe gebouwen, in al hun verscheidenheid, vormen met elkaar het aanzien en daarmee 'de welstand' van Harderwijk en Hierden. De gemeente wil zorgvuldig omgaan met die bebouwing en de openbare ruimte waarin die is geplaatst, maar wil ook vrijheid aan zijn inwoners en bedrijven geven. Daarom zijn bijvoorbeeld de welstandseisen voor de voorkant van gebouwen strenger dan die voor de achterkant van gebouwen.

De Welstandsnota Harderwijk 2017 beschrijft hoe de welstandstoetsing en het welstandstoezicht in de gemeente Harderwijk plaatsvinden. Welstandstoezicht werd ooit ingesteld om te voorkomen dat bouwwerken de openbare ruimte zouden ontsieren. Op grond van de Woningwet kan een onafhankelijke commissie of stadsbouwmeester beoordelen of een bouwwerk niet in strijd is met 'redelijke eisen van welstand'. De commissie adviseert vervolgens het college van burgemeester en wethouders daarover. Sinds 1 maart 2013 is het ook mogelijk dat er geen advies aan een onafhankelijke commissie of stadsbouwmeester wordt gevraagd en dat het college zich alleen ambtelijk laat adviseren of een bouwwerk voldoet aan redelijke eisen van welstand. Het college neemt dit advies mee in de beslissing op de omgevingsvergunning. Tot 2004 baseerde de commissie ruimtelijke kwaliteit (de welstandscommissie) haar oordeel vooral op deskundigheid en ervaring. De rijkswetgever vond dat de welstandstoetsing transparanter moet plaatsvinden. Ook moest het voor iedereen duidelijk zijn op basis van welke criteria een advies is gebaseerd. Daarom zijn vanaf 1 juli

2004 de welstandsnota's tot stand gekomen. Heeft de gemeenteraad geen welstandsnota vastgesteld, dan kan het college een bouwplan niet afwijzen wegens strijd met redelijke eisen van welstand.

In de welstandsnota staat beschreven welke criteria er worden gehanteerd bij de welstandstoets voor bouwwerken en handelsreclame. Zo ontstaat een transparantere advisering en heeft een aanvrager vooraf inzicht of zijn plan kans van slagen heeft.

2.c. Omgevingsvisie 2024

In het voorjaar 2024 werd een concept-omgevingsvisie gepubliceerd, getiteld: Concept-Omgevingsvisie *Harderwijk. De volgende stap: van groei naar bloei*. Daarin staan meerdere zinsneden inzake gebouwd erfgoed. Zo staat er onder andere over bescherming, onderhoud hiervan het volgende:

'Monumenten en cultureel erfgoed uit de verschillende tijdvakken van de geschiedenis zijn het waard om beschermd te worden'. (p. 71)

En

'De kwaliteit van de beeldbepalende gebouwen, monumenten, ensembles van gebouwen, stads- en dorpsgezichten, oude structuren en verkavelingspatronen worden beschermd en onderhouden'. (p. 84)

En met betrekking tot de rol van erfgoed in nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen is het gewenst deze eerst te onderzoeken, waar nodig te beschermen en te onderhouden. Bij nieuwbouw worden oude structuren gehanteerd als uitgangspunt:

'Versterking van de beeldende kwaliteit van de openbare ruimte, cultureel erfgoed, cultuurhistorische waarden, eigenheid en identiteit, architectuur en stedenbouw en openbare ruimte is een wezenlijk onderdeel van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen'. (p. 84).

En

Bij transformaties en herstructurering zal steeds de kwaliteit van de beeldbepalende gebouwen, ensembles van gebouwen, stads- en dorpsgezichten en verkavelingspatronen onderdeel zijn van een grondige analyse. Dat kan door ze te onderzoeken, waar nodig te beschermen en te onderhouden en oude structuren te hanteren als uitgangspunt voor nieuwbouw. Hierdoor blijft het DNA bewaard en geeft het karakter aan de plek. Dat gold al langer maar ook gebouwen uit een recenter, naoorlogs verleden verdienen aandacht en waardering'. (p. 85).

En met betrekking tot de functie van erfgoed:

'Behoud van het erfgoed, in het historisch centrum, op andere plekken in Harderwijk met een historische achtergrond of militair verleden én in Hierden en buitengebied, wordt steeds meer gewaardeerd, zowel door eigen inwoners als toeristen. Het gaat om het totaalplaatje van het fysieke erfgoed, de verhalen erachter, de ambachten en het actueel gebruik in deze tijd. Harderwijk kent een rijke historie en dat zien we in de historische kernen van Harderwijk en Hierden. Ook in de verbindingen met andere dorpen en steden zijn die structuren goed zichtbaar. De Zuiderzeestraatweg is bijvoorbeeld al bijna 200 jaar een belangrijke regionale historische verbindingsweg. Ook de oude route Leuvenumseweg/Mecklenburglaan is, hoewel doorsneden door de A28 nog herkenbaar als wat ooit de verbindingsweg was naar Deventer. De ruimtelijke structuur van dorpen en steden is er door bepaald. Veel historische bebouwing is gericht op deze weg. Zoals een groot aantal landgoederen,

kazernecomplexen, boerderijen, villa's, woonhuizen, fabrieken, etc. De route koppelt verschillende tijdsbeelden, landschappen, oude stadjes, dorpen en woongebieden langs de rand van de Veluwe. Met het vastleggen en versterken van een structuur met belangrijke elementen voortkomend uit het rijke verleden ontstaat meer waardering voor de omgeving, identiteit van plekken, buurten en wijken en hun historische context. Deze structuren uit het verleden zijn samen met de natuurlijke systemen leidend voor het bepalen van de basisstructuur'. (p. 25).

Herderewich was blij verrast met deze teksten uit de concept-omgevingsvisie. Zij heeft dit het gemeentebestuur per brief laten weten en is voornemens delen van deze teksten te verweven in haar eigen visie op gebouwd erfgoed.

2.d. Binnenstadsvisie 2023

In 2023 zijn de binnenstadsvisie van Harderwijk en een uitvoeringsprogramma door de gemeenteraad van Harderwijk vastgesteld. Deze binnenstadsvisie is opgesteld aan de hand van een drietal hoofdpunten, te weten:

1. Toekomstbestendigheid hoofd(winkel)straten vergroten: een compact publieksgericht gebied;
2. Positionering als 'leuke plek om te zijn' doorontwikkelen: een compleet recreatief netwerk;
3. Randvoorwaarden voor binnenstadbezoek op orde brengen: een comfortabel en aantrekkelijk gebied.

en een viertal 'sleutellocaties' werden benoemd. Met deze locaties wil de gemeente Harderwijk actief aan de slag gaan, te weten:

- Herontwikkeling Vuldersbrink (via opwaardering van de brink en haar direct omliggende gebied);
- Bruggestraat (en Boulevard) geheel autoluw maken;
- Nieuwe functies Kloosterplein en kop Donkerstraat (met name op recreatief en cultureel gebied, met aandacht voor cultuurhistorie en goede verblijfskwaliteit);
- Uitnodigende stadsentrees inrichten, met aandacht voor vergroening en historische context.

Herderewich miste in deze visie vooral de aandacht voor het historische karakter. Er werd immers nergens over het behoud en de bescherming van het erfgoed gesproken. Er was nauwelijks aandacht voor het beschermd stadsgezicht. Dit is door het bestuur van Herderewich in een zienswijze aan het college meegedeeld en tijdens een commissievergadering uitgesproken. Ondanks een persoonlijk gesprek met de wethouder, verantwoordelijk voor dit dossier, heeft dit niet tot een aanpassing van de visie geleid. Later is de visie ongewijzigd vastgesteld met de toezegging dat Herderewich betrokken zou worden bij de ontwikkeling van de uitvoeringsplannen.

2.e. Specifieke objecten: Historische boerenerven in Hierden; Visie Religieus Erfgoed; Wederopbouw (1940-1965)

Historische boerenerven in Hierden

Harderwijk en Hierden hebben een groot aantal cultuurhistorisch waardevolle boerenerven. Deze wil de gemeente behouden en versterken. Dit tracht ze te bereiken door een sloopbescherming aan deze erven toe te kennen, maar ook door herontwikkeling mogelijk te maken. Gedacht kan worden aan het toevoegen van functies als wonen en kleinschalige bedrijvigheid, een passende

landschappelijke inrichting, maar ook aan het verwijderen van bebouwing en groen dat niet op het erf thuishoort.

Inwoners van Hierden hebben tijdens een aantal bijeenkomsten ideeën ingebracht of aangeleverd voor deze plannen. Een en ander is nu verwerkt in een inspiratiegids. Een projectgroep heeft beoordelingsregels opgesteld en een lijst met een selectie van historische boerenerven. Deze beoordelingsregels en de lijst moeten nog definitief vastgesteld worden in de gemeenteraad van Harderwijk.

Historische boerenerven Hierden/Harderwijk

Visie Religieus Erfgoed

Er bestaat in Harderwijk een groeiende zorg over het lot van religieuze gebouwen binnen de gemeente. Met de afname van kerkbezoek en de sloop van vier beeldbepalende kerkgebouwen in recente jaren, ontstond de noodzaak om een strategie te ontwikkelen voor de toekomst van deze gebouwen. Dit soort gebouwen, variërend van kerken tot moskeeën en van synagogen tot tempels, zijn niet alleen architectonisch van groot belang, maar bevatten vaak unieke interieurelementen, zoals orgels, kerkbanken en preekstoelen. De visie, gesteund door de Harderwijkse gemeenteraad, streeft naar het behoud van de cultuurhistorische waarden van gebedshuizen.

Harderwijk is mede-initiatiefnemer voor het opstellen van deze visie geweest. Ze deed in 2021 de oproep een dergelijk onderzoek te doen en de uitkomsten te verwerken in een visie.

Wederopbouw (1940-1965)

Tussen 1940 en 1965 zijn zo'n 2,5 miljoen bouwwerken in Nederland neergezet. De architectuur uit deze periode kenmerkt zich door een nieuwe kijk op wonen: woningen waarin licht, lucht en zon de ruimte krijgen. En ook door het gebruik van nieuwe materialen, zoals beton, kunststeen en prefab-elementen.

Door nieuwe ideeën over de inrichting van de samenleving ontstaan ook nieuwe gebouwtypen: bejaardenhuizen, kruisgebouwen voor de lichamelijke verzorging, warenhuizen en winkelcentra. Kerken worden niet alleen ingericht voor de eredienst, maar vervullen ook een belangrijke rol voor het gemeenschaps- en verenigingsleven.

De gebouwen uit de wederopbouwperiode zijn vaak economisch afgeschreven, technisch en fysiek verouderd en aan modernisering toe. Aanpassingen en hergebruik zijn meestal goed mogelijk, maar toch wordt nog regelmatig besloten tot sloop en vervangende nieuwbouw. Hierdoor dreigt waardevol erfgoed van de wederopbouw te verdwijnen. Reden voor de gemeente Harderwijk om ook beeldbepalende objecten uit deze periode te beschrijven in een visie.

Deze opdracht is door Harderwijk positief ontvangen. Een nadere uitwerking moet nog volgen.

2.f. Rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en beeldbepalende monumenten

De gemeente Harderwijk heeft in het verleden hierover al een besluit genomen en heeft 110 monumenten aangewezen als rijksmonument. Daarnaast kent ze 344 gemeentelijke monumenten en 8 oorlogsmonumenten. Deze lijsten zijn vindbaar via <https://nl.wikipedia.org/wiki/Harderwijk>.

Op deze lijsten zijn de volgende data weergegeven: (naam) object, de oorspronkelijke functie, het bouwjaar, de architect, de locatie, de coördinaten en een of meerdere foto's van het object. Bijna alle objecten zijn in 2005 beschreven in de Monumentengids Harderwijk, een uitgave tot stand gekomen door een samenwerking tussen het Gelders Genootschap en de toenmalige monumentencommissie van de gemeente Harderwijk.

Herderewich constateert dat het goed is dat deze inventarisatie bestaat. Immers, deze lijsten kunnen als toetssteen dienen voor de ontwikkeling van gemeentelijke plannen, denk maar aan het nog te accorderen omgevingsplan, maar ook bij de woning(ver-)bouwplannen en infrastructurele werken.

3.Waarde van een visie op gebouwd erfgoed

Het gemeentelijk erfgoedbeleid van Harderwijk toont tot dusver wel de nodige ambities, maar weinig gerichte uitvoering. Daarom is het devies van Herderewich: maak het beleid niet ingewikkelder dan nodig is. Belangrijk is dat iedere inwoner kan begrijpen welk erfgoed voor Harderwijk relevant is en waarom. En, zeker niet het minste: laat het ook zien! Herderewich komt hieronder met een eerste aanzet tot een dergelijke visie. Herderewich pleit ervoor dat een krachtig uitvoeringsplan gekoppeld wordt aan de visie. Bovendien is het van belang dat het uitvoeringsplan gedragen wordt door de gemeenteraad, liefst met een tijdpad!

Er is dus werk aan de winkel. Stop het weinige voor erfgoed beschikbare gemeenschapsgeld niet in nota's, maar in behoud, versterking en herbestemming van erfgoed.

Gebouwd erfgoedbeleid begint met het vaststellen van een visie. Gebouwd erfgoed staat niet op zichzelf, maar is nauw verbonden met ruimtelijke ordening. Meestal wordt het beleid, zoals we hierboven al gezien hebben, geïntegreerd in de omgevingsvisie. Vragen die daarbij aan de orde komen zijn:

- Hoe zien wij gebouwd erfgoed in de wereld van morgen?
- Welke cultuurhistorische waarden zijn er in de gemeente aanwezig en hoe worden die gewaardeerd, welke prioriteiten of speerpunten stelt de gemeente, wat zijn de ambities?

Een gebouwd erfgoedvisie moet richting geven aan ons handelen, moet inspireren en moet ons onderscheiden van andere gemeenten. We moeten ook rekening houden met actuele ontwikkelingen. Modernisering van de (binnen)stad en decentralisatie van monumentenzorg leggen een grote verantwoordelijkheid bij gemeenten. De daadwerkelijke bescherming van gebouwd erfgoed moet op lokaal niveau geëffectueerd worden. Gebouwd erfgoed omvat *gebouwen en objecten als kastelen, woonhuizen, kerken, kloosters, boerderijen, scholen, industriële objecten, verdedigingswerken, molens, parken, plantsoenen en de haven(gebouwen)*.

Gebouwd erfgoed is voor Harderwijk belangrijk, omdat

- zij een wezenlijk deel van onze geschiedenis vertelt. Het verbindt het heden met de toekomst en met het verleden. Het geeft ons identiteit.
- zij een hoge belevingswaarde heeft. Men beseft door de zichtbare aanwezigheid van gebouwd erfgoed in een bijzondere gemeente te wonen, naar school te gaan, te werken, te zorgen en te recreëren. In de Concept-Omgevingsvisie van Harderwijk staat op pagina 25, dat de 'belevingswaarde', de 'waardering', de 'zichtbaarheid', de 'herkenbaarheid' van het historisch erfgoed factoren zijn die behouden dienen te blijven. Herderewich schaaft zich dan ook vierkant achter deze opvattingen.
- de gemeente Harderwijk in dezelfde Concept-Omgevingsvisie vastlegt wat er volgens haar in de toekomst met en op haar grondgebied zou moeten gebeuren. In de visie wordt rekening gehouden met de bestaande ruimtelijke waarden en kwaliteiten van de gemeente en de

toekomstige wensen en eisen op het gebied van onder andere wonen, naar school gaan, werken, zorgen, recreëren en mobiliteit. Ook hierin kan Herderewich zich vinden.

- het rendement kan opleveren. Het maakt een gemeente aantrekkelijk voor toerisme, recreatie en als vestigingsplaats voor bedrijven en particulieren.
- het vragen oproept over de geschiedenis van Harderwijk, en dan vooral met betrekking tot specifiek tijdvakgebonden erfgoed, bijvoorbeeld:
 - over de hoge middeleeuwen (periode 1000-1300) en late middeleeuwen (periode tussen 1300 en 1500) is behalve over de Hanzetijd weinig geschreven. Erfgoed - vooral archeologie - kan ons meer vertellen over onze bakermat en over onze rol in de toenmalige Veluwerand.
 - over het kolonialisme en de slavernij (periode vanaf de zeventiende eeuw tot 1863), waarin de Nederlandse kolonisten in Azië en het Atlantische gebied mensen verhandelen om ze te laten werken op plantages, in mijnen en in huishoudens.
 - over de Bataafse Republiek (periode 1795-1806) waarin de Republiek gevormd was naar het voorbeeld van en met militaire steun van de Franse Republiek.

Het zou goed zijn de (bouw-)geschiedenis uit deze periodes goed onder de loep te nemen. Hierbij is een coördinerende taak voor Herderewich weggelegd.

4. Visie van Herderewich

- Gebouwd erfgoedbeleid gericht op het behouden, versterken en herstellen van historisch erfgoed is onmisbaar voor een prettig en duurzaam woon-, werk- en leefklimaat binnen de gemeente.
- Permanent werken aan ruimtelijke ordening, die deels geïnspireerd is op gebouwd erfgoed, maakt onze gemeente Harderwijk aantrekkelijker. Dat heeft een meer blijvend effect dan het organiseren van incidentele of periodieke evenementen. Simpel gezegd: in de gemeente wonen, werken en winkelen moet iedere dag een belevenis zijn.
- Gebouwd erfgoedbeleid is een zaak van algemeen belang en kent veel raakvlakken met particulier belang. De verantwoordelijkheid voor het lokaal gebouwd erfgoedbeleid berust bij de gemeente. De gemeente heeft de regie bij de uitvoering van het beleid.
- Gebouwd erfgoedbeleid in Harderwijk is lange termijn beleid. Succesvol gebouwd erfgoedbeleid verbindt het verleden met de toekomst. Niet alles kan of moet altijd behouden worden. Veranderingen maken de stad Harderwijk, het dorp Hierden en landschappen leefbaar voor de toekomst. Goede, afgewogen keuzes kunnen alleen gemaakt worden op basis van een degelijke inventarisatie.
- De zichtbaarheid van ons gebouwd erfgoed maakt dat we de waarde ervan ook meer beleven. Gebouwd erfgoedbeleid kan daarom niet zonder effectieve communicatie met alle partijen, met name zij die in de gemeente wonen, naar school gaan, werken en/of recreëren. Een breed draagvlak is onontbeerlijk.

Prioritaire doelen van Herderewich (zie hierna ook het 25-punten plan Herderewich)

- Inwoners van de gemeente Harderwijk moeten trots kunnen zijn op hun stad.
- Het verhaal van Harderwijk moet beter verteld worden. Bijvoorbeeld dat Harderwijk deel was van het Hanzeverbond, dat Harderwijk vroeger een universiteit had, dat Harderwijk in het verleden een koloniaal werfdepot had. Zo maar onderwerpen die te weinig over het voetlicht komen. Dat zie je of lees je te weinig. Gebouwd erfgoed moet 'gecommuniceerd' worden.
- De bestaande identiteit en het imago van Harderwijk moeten worden versterkt. Harderwijk wordt daardoor interessanter voor toeristen en recreanten. En er moet een slogan komen die gedragen wordt door de gehele samenleving.

- De inventarisatie en waardering van gebouwd erfgoed (archeologisch, bouwhistorisch, landschappelijk) moeten verbeterd worden, met daaraan gekoppeld bescherming tegen verminking en/of sloop of behoud door een nieuwe ontwikkeling.
- Het is noodzakelijk draagvlak te creëren voor effectief erfgoedbeleid ten behoeve van eigenaren, inwoners en andere belanghebbenden.
- Herderewich bepleit een actieve, stimulerende en faciliterende rol van de gemeente.

en tenslotte:

- Waardering en acceptatie van Herderewich als volwaardige partner bij de ontwikkeling en uitvoering van gebouwd erfgoedbeleid.

5. 25-puntenplan Herderewich

Algemeen

Herderewich spoort de gemeente aan te komen met een eenduidige visie op Harderwijk, vervat in een algemeen thema (of 'een lijst met kernwaarden van Harderwijk'). Bijvoorbeeld Harderwijk 'garnizoensstad', Harderwijk 'vestingstad', Harderwijk 'Hanzestad', Harderwijk 'universiteitsstad' of Harderwijk 'visserstad'. Ga dit thema in al het beleid centraal stellen, uitdragen en toets daaraan vraagstukken die Harderwijk/Harderwijkers bezig houden, nu en in de toekomst.

Hieronder volgen dan de 25 punten, opgeworpen door Herderewich, met betrekking tot (gebruik en inrichting van) openbare ruimtes, duiding van monumenten en een tweetal die als varia kunnen worden betiteld.

(Gebruik en inrichting van) openbare ruimtes:

1. Maak de binnenstad autovrij, met name de pleinen Klooster, Kerkplein, Blokhuis en in het weekend (markturen), de Smeepoortenbrink en de Scheepssingel (en zorg voor voldoende parkeergelegenheid buiten de stadsmuren). Op het Klooster of het Kerkplein kan een (wekelijkse) ambachtsmarkt of kunstmarkt een begin zijn van een mooi nieuw initiatief. De parkeerplaats aan de Zonneweide, P8, zou beter bereikbaar moeten zijn d.m.v. een soort van pendeldienst.
2. Kom met een herinrichtingsplan Vuldersbrink, Klooster en Kerkplein:

Parkeergarage Vuldersbrink

- herbouw van de Vuldersbrink, gebaseerd op een masterplan, opgesteld door een architect met een bevlogen visie; woningbouw moet de drager blijven van dit gebied, maar een en ander wel duurzaam, groen en sociaal veilig;

- herinrichting (meer groen) van het Klooster(plein) en maak het verleden er meer zichtbaar en beleefbaar; er is een eerste aanzet gemaakt met de herinrichting van dit plein in 2008; neem dit plan als uitgangspunt, immers: het plein biedt vele mogelijkheden voor aangenaam verpozen;
 - het Kerkplein is in de winter een doods plein; voeg lage beplanting toe, dusdanig dat schoolkinderen kunnen blijven spelen. Ook aan de achterzijde van de Grote Kerk, langs Achterom, is erg veel steen aanwezig. Plant mooie leibomen langs kerk. Maak een wandeling rondom de kerk daarmee aantrekkelijk.
Maak de contouren van de ingestorte kerktoren en een deel van het middenschip van de kerk in het plaveisel beter zichtbaar, ze zijn een directe verwijzing naar een verleden waarin de kerk inderdaad een grote kerk was, met de een na hoogste kerktoren van Gelderland.
3. Er moeten meer en toegankelijke fietsenstallingen komen op diverse plekken: op de Boulevard bij de Vischpoortbrug; bij de Smeepoort en het Havenkantoor, om het langdurig en wanordelijk stallen van fietsen op ongewenste plekken tegen te gaan. Verbied het stallen van fietsen aan de binnenzijde van de Vischpoort, bij het Oude Stadhuis en op het Klooster(plein).
 4. Markeer de entrees van de binnenstad nadrukkelijker, zeker wanneer Harderwijk 'vestingstad' wordt: Smeepoort, Luttekepoort, Kiekmure, Peelenpoort, Grote Poort, Vischpoort (hier wordt het zicht op de poort ernstig gehinderd door bebouwing). Met name twee initiatieven om bij de entree van de Luttekepoortstraat de entree van de stad te benadrukken, zijn bekend. Dit is een plek waar talloze toeristen bijna per ongeluk de historische binnenstad inlopen. Daar past een statement, een 'landmark', zoals de Engelsen dat zo mooi benoemen.
 5. De bewegwijzering van invalswegen/parkeerplaatsen naar het stadscentrum kan beter. Vanaf de N302, het Dolfinarium, het station, de Houtwalgarage, het parkeerterrein bij het Kruithuis, etc. De gemeente pakt dit punt op in 2024. De gemeente is hierover in gesprek met organisaties als Heerlijk Harderwijk, het Stadsmuseum en Herderewich. Herderewich is benieuwd naar het eindresultaat dat eind 2024, begin 2025 gepresenteerd zal worden.
 6. Het terrassenbeleid (horecabeleid). Herderewich is van mening dat verdere uitbreiding van terrassen ongewenst is. (Meer) eenduidigheid en zakelijkheid in presentatie en gebruik van hoogwaardige en duurzame materialen genieten voorkeur. De huidige afbakening van de terrassen is onordelijk. Dring aan op gebruik van groen en een vergelijkbare ondergrond. Slordige toepassing van vlonders draagt bij aan de verrommeling. Op de Vischmarkt zijn de terrassen erg verrommeld. De openbare ruimte is niet bedoeld voor opslag van horecameubilair. Op eigen grond mag het minder zichtbaar zijn vanaf de straat; denk bijvoorbeeld aan de Vijhe- en Bruggestraat, de Smeepoort en het Hortuspark (Boterlap).
 7. De bestrating in de binnenstad is op diverse plekken toe aan onderhoud: in de Kerkstraat en op de Vischmarkt in de buurt van het waterpodium, in de Grote Poortstraat en Annastraat. Maak een beeldkwaliteitsplan van de binnenstad op het gebied van bestrating en voer dit uit. Nieuwe bestrating in de Kleine Oosterwijk is representatief. Evenals de besluitvorming, d.w.z. na uitgebreid en zorgvuldig overleg met omwonenden. Hanteer op pleinen vooral veldkei en/of kinderkopje. Maak in straten ook gebruik van stroken met kinderkopjes of andere steensoorten ter afwisseling. Dat geeft ook een meer historisch beeld.
De Donkerstraat. Het begin van deze winkelstraat vanaf de Markt oogt erg onrustig. Kom met een herinrichtingsplan met meer kwaliteit door de toevoeging van meubilair en groen.

8. Streef naar uniformiteit in het beleid rond reclameborden en sandwichborden. Nu is het in straten als de Donkerstraat erg rommelig. Hanteer bijvoorbeeld een standaard sandwichbord met uniforme omlijsting, met een verwijzing naar Harderwijk Hanzestad. Voorkom dat winkels elkaar beconcurreren met schreeuwende reclameborden teneinde (nog) meer op te vallen.
9. Kom met een puilenbeleid. Dat beschermt niet alleen historische puilen; maar uniformeert ook het gebruik van kleuren.
10. Diverse vaste podia in de stad worden nauwelijks of vrijwel niet gebruikt: in de Plantage, het Hortuspark, op de Vischmarkt. Haal ze weg of geef ze een echte functie. Niet een taak voor Herderewich, maar veeleer voor de organisatie 'Stad als podium'. We willen hier slechts als boodschapper optreden.
11. Maak in het plaveisel van de Markt de contouren van het Minderbroedersklooster zichtbaar; idem van het Waaggebouw.
12. De Blauwverversteeg (oorspronkelijke naam Verversteeg) met aan het eind het 'onafhankelijkheidspoortje 1813-1913' is verworden tot een vervallen, weinig aantrekkelijke en daardoor minder toegankelijke steeg. De garageboxen en gevels zijn verwaarloosd en besmeurd. Een opknapbeurt in overleg met de particuliere eigenaren is gewenst. Schilder de garage in diverse blauwtinten en plaats er een duiding van het oude gilde van blauwververs bij.
Neem kennis van de opknapbeurt die de Vierheemskinderenstraat in Culemborg heeft ondergaan.
13. Op diverse locaties kan de rijke historie van Harderwijk beter zichtbaar gemaakt worden door informatiepanelen met afbeeldingen uit het verleden en een korte uitleg met tekst te plaatsen, mogelijk ook met een QR-code voor uitgebreide info.
Voorbeeld: plaats de snijtafel van Natasja Bennink in het midden van het Hortuspark met infopanelen over de universiteit. Pas deze verbetering van de zichtbaarheid van monumenten consequent toe. In het bijzonder op de volgende locaties, omdat de zichtbaarheid daar ontbreekt of het object onhandig is gesitueerd:
 - Oude Stadhuis/Markt, zie ook hiervoor;
 - Klooster (accenten op de heilige Catharina en de Academie);
 - Kerkplein;
 - De Hortus;
 - het havengebied (gracht en werven, gasfabriek, molen, vismeelfabriek). De Vissershaven bij de helling inrichten met oude boten. Maak van het gebied bij de Molen en deze haven een historische haven; verleg de woonboten naar een ander deel van de haven;
 - het Kerkplein/schoolgebied van de Latijnse School (bij De Rank);
 - de kroeghoek/oude herberghoek, Vijhestraat/Bruggestraat; de herberg 'de Hollandsche Tuyn';
 - het Muntplein;
 - de "Zeebeergracht" achter het Muntplein;
 - de dwangburcht op de Boulevard en de Havendam;
 - de Vuldersbrink;
 - het Selhorstgebied (de Selhorst, de Sint Nicolaaskerk);

- de Kaatsbaan. Duiding van het verdwenen Militair Hospitaal; maak de stenen leeuw zichtbaarder, bijvoorbeeld bij de historische boom, waardoor dit verdwenen verleden zichtbaarder wordt;
- het stroomgebied van de Sypel (met name waar dit water de stad binnenkomt en verlaat). Bij de monding van de Sypel, daar waar zij onder de stadsmuur uitmondt in de voormalige Zuiderzee/het Wolderwijd staat een periscoop. Vertoon daarop een goede video of betere foto's;
- de Plantage (duiding van het bolwerk Cortendoet);
- verwijzing naar het Belgenkamp in de binnenstad (Bleek, daar heeft een schooltje gestaan); er staat ter herinnering aan het Belgenkamp wel een herdenkingsplaat bij het Bouw en Infrapark/bij Van der Valk, die niet goed gepositioneerd is. Zou aangepast moeten worden;
- Huis van de Stad, maak duidelijk waarom dit stadhuis er uitziet als een bastion;
- de Smeepoort, maak de binnenzijde 'terrasvrij';
- de stadsmuur langs de Boulevard en ook elders duidelijk accentueren en zoveel mogelijk vrijhouden van bebouwing en ongewenste (tijdelijke) opslag van materialen;
- versterk bij verdere planontwikkeling van het gebied voor het Dolfinarium de (historische) zichtlijnen onder andere vanaf de Vischpoort naar het Wolderwijd.

Herderewich weet dat er hard gewerkt is c.q. wordt aan het verbeteren van deze informatie over de historie. Ze treedt in deze slechts op als boodschapper van datgene wat speelt in de samenleving, onder stadsgidsen en toeristen.

14. Stel een actuele lijst van rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten op; beschrijf het interieur en exterieur en documenteer dat zorgvuldig, maak een ambtenaar hiervoor verantwoordelijk. Stel bij de verbouwing, sloop of verkoop van een monumentaal pand voorwaarden, zoals het opstellen van een beschrijving van de bouwhistorie; dit ter voorkoming van de afbraak van monumentale panden of van delen van het interieur, zoals bij het pand Kleine Marktstraat 3. Het actueel maken van de lijst met bestaande rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten, die als toetssteen kan dienen voor de ontwikkeling van gemeentelijke plannen (omgevingsplan, woningbouwplannen, infrastructurele werken) is belangrijk. Samenwerking met externe deskundigen (bijvoorbeeld van Heemschut of het Gelders Genootschap of deskundige zzp'ers zoals bouwhistorici) is nodig. Het gebouw erfgoed wordt daarbij aan de hand van algemene en zo objectief mogelijke maatstaven onderverdeeld in categorieën. Selectiecriteria zijn onder meer, naast de bestaande ((naam) object, de oorspronkelijke functie, het bouwjaar, de architect, de locatie, de coördinaten en een of meerdere foto's van het object):

- Rijks- c.q. gemeentelijk monument / beschermd dorpsgezicht /overig
- Van algemeen cultuurhistorisch belang /uniek karakter
- Algemene bouwhistorische waarde /belangwekkende details
- Jong /oud
- Verhaal /functie /karakteristieke bouwstijl
- Ensemblewaarde/intrinsieke waarde

Laat alles uitgeschreven worden in reden gevende omschrijvingen, getoetst worden door onafhankelijke bouwhistorici, en rijk gedocumenteerd worden met fotomateriaal. Idem met beeldbepalende gebouwde objecten.

Het zo verworven materiaal moet toegankelijk zijn, niet alleen voor de betrokken ambtenaar en leden van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, maar ook voor elke betrokken Harderwijker of geïnteresseerde van daarbuiten.
Stel een ambtenaar erfoed aan. Met de juiste kennis en opgebouwde ervaring elders.

15. Verifieer of beelden wel op de juiste plek staan, in hun natuurlijke context; denk aan het beeld van Verkade in zwembad de Sypel; moet dat niet opnieuw buiten zichtbaar zijn? (Het beeld is helaas ooit gestolen.) Plaats het beeld van de Asbestgraver op de plek van het voormalige Asbestona in het Waterfront.
16. Stel een lijst op met beschermwaardige panden uit de periode van de Wederopbouw en maak duidelijk welke bescherming nodig is. Maak een ambtenaar hiervoor verantwoordelijk. Herderewich weet dat dit onderwerp de aandacht heeft van betrokken ambtenaren en dat een kleine concept-lijst is opgesteld, maar in ogen van Herderewich is deze nog lang niet compleet.
17. Nogal wat monumentale panden verkeren in slechte staat van onderhoud, zoals het pand van Bakkerij Van Laar in de Bruggestraat, het voormalig burgemeestershuis op de Vismarkt en het hoekpand Plantage. Een ambtenaar moet de eigenaar/bewoner aanspreken op de onderhoudsplicht.
18. Eenzelfde beleid rond beeldende kunst, gevel- en muurstenen. Maak een ambtenaar hiervoor verantwoordelijk.
19. Een betere duiding van de verdwenen stadsmuur in het noorden (blauw licht in het plaveisel). Dat licht herstellen en uitbreiden daar waar het nog niet aanwezig is. Deze aanduiding was het resultaat van een breed gedragen motie in de gemeenteraad.
20. Poëzietegels in de binnenstad hebben een opknapbeurt nodig. Ze zijn nauwelijks meer zichtbaar; vergroot de leesbaarheid. De gemeente moet dit oppakken in goede samenwerking met Apollo.
21. Talrijke monumenten, plaquettes en andere ornamenten worden niet goed onderhouden, bijvoorbeeld bij Stelling Hase en andere. Stel een onderhoudsplan op, waardoor (bijvoorbeeld) Snel Herstel ieder kwartaal consequent die monumenten, plaquettes en ornamenten schoonmaakt.
22. Vergroot de toegankelijkheid tot bepaalde monumenten: de kelders van Lef & Co, de kelder bij Krijco en de Hollandsche Tuyn in de Bruggestraat, de “Zwitserse kamer” van het Kantongerecht. Of maak aan de buitenzijden duidelijk wat binnen aanwezig is en of/hoe de ruimte toegankelijk is.
23. Straatnamen hebben meer uitleg nodig. Het is lang niet altijd duidelijk waar namen als Bruggestraat, Wolleweverstraat en Heeraaltszstraat van zijn afgeleid.
24. Kan er een doorgang gemaakt worden vanaf de Vischmarkt naar het Sevensnissenhof, langs de binnenzijde van de stadsmuur? Dit leidt tot een betere “muurbeleving” aan de stadszijde. Bovendien is het hofje een prachtige plek. Eventueel openstellen van zonsopgang tot zonsondergang met een poort die op slot kan, net als bij de achteruitgang van het Muntplein.

25. Ideeën ter verrijking van de stad:

- Doe iets structureels met het Hanzeverleden. Nu is het vooral een holle frase, met nauwelijks historische inhoud. Maak bijvoorbeeld op de Markt of op de Wellen/Boulevard een fontein in de vorm van een koggeschip.
- Maak nu al een informatiepunt inzake Hanzejaar 2031 en 800 jaar stadrechten; misschien later een Hanzemuseum (i.s.m. Stadsmuseum); ondersteun het initiatief om het Kampense koggeschip in 2031 naar Harderwijk te halen. Plaats op de Markt een kansel, met een lezende monnik, verwijzend naar het verdwenen Minderbroedersklooster en de Minderbroederskerk.

Op basis van het verhaal bestaat wat Herderewich betreft de wens tot het doen van onderzoek naar het 18^e eeuwse kolonialisme en de Bataafse Republiek. Een coördinerende taak in deze is weggelegd voor de vereniging zelf, zoals al eerder gesteld. Herderewich realiseert zich dat veel door haar opgesomde punten volledig of deels overlappend zijn met prioriteiten door de gemeente Harderwijk opgesomd in haar Binnenstadvisie of Omgevingsplan.

Herderewich is bij de behandeling van de uitvoeringsplannen van de Binnenstadvisie uitgenodigd deel te nemen aan de beraadslagingen. Dat deze overlap bestaat is in onze ogen positief te duiden. Er bestaat dus een gezamenlijke opdracht in de agenda voor de komende jaren, waaraan beide partijen hun bijdrage kunnen leveren. Herderewich is zich er van bewust dat niet alle 25 punten in een jaar gerealiseerd kunnen worden. Maar zij pleit ervoor deze agenda te bespreken, te prioriteren, bijpassende begrotingen te maken, gericht op het jaar 2031. Tijdige uitvoering van genoemde verbeterpunten biedt de stad de kans om zich in het jubileumjaar in volle glorie te presenteren. Een trotse Hanzestad met een rijke historie en gemoedelijke sfeer. Bied als gemeente de stad Harderwijk de kans om zich in het jubileumjaar 2031 in volle glorie te presenteren aan haar inwoners en bezoekers.

Hoofdstuk 3 .Partnerschap tussen gemeente Harderwijk en Historische Vereniging Herderewich

Herderewich ambieert een andere rol in de verhouding tot de gemeente Harderwijk met betrekking tot zaken gerelateerd aan Gebouwd Erfgoed. Zij wil in deze partner worden van de gemeente. De meerwaarde voor de gemeente in dit partnerschap is gelegen in:

- De kennis en betrokkenheid van lokale mensen is op veel vlakken waardevol en vaak onuitputtelijk.
- Vrijwilligers zijn een 'extra ambtenaar'; het zijn de 'ogen en oren van de gemeente' en ze zien vaak als eersten ontwikkelingen.
- Erfgoedvrijwilligers kunnen betrokken worden bij de (voor)selectie van potentiële monumenten. Deze participatieve aanpak zorgt voor draagvlak, maar voorkomt ook ad hoc aanvragen voor aanwijzing. De gemeente kan dit doseren door gezamenlijk en goed gemotiveerd een x-aantal potentiële monumenten per jaar voor te dragen voor nader onderzoek.

Goede communicatie en/of periodiek overleg bieden de kans om belangenorganisaties in een vroeg stadium bij (gebieds)ontwikkelingen te kunnen betrekken. Door op te halen welke aanwezige erfgoedwaarden behouden of versterkt zouden moeten worden, kan de gemeente dit meegeven aan de betrokken medewerkers voor de planvorming, wat bezwaarprocedures aan het einde van het traject voorkomt.

Voor Herderewich en haar erfgoedvrijwilligers is de meerwaarde gelegen in:

- Het kunnen bijdragen aan het behoud van het lokale erfgoed, aan kennis- en netwerkverbreding en het kunnen bijdragen aan leuke erfgoedactiviteiten.
- Het contact met de gemeente en andere betrokken organisaties kan een duurzame samenwerking opleveren, waarbij gezamenlijke doelen bereikt worden.
- De vereniging wordt sneller geïnformeerd en in de gelegenheid gesteld om in een vroeg stadium input te leveren bij beleidsvorming en planvorming.

Kortom, Herderewich wil een partnerschap aangaan met de gemeente Harderwijk inzake Gebouwd Erfgoed binnen de gemeentegrenzen. Dit zou vastgelegd kunnen worden in een samenwerkingsverband.

Deel II. Geschiedenis Gebouwd Erfgoed Harderwijk

Hoofdstuk 1. Harderwijk voordat het Harderwijk werd (tot het jaar 1025)

Inleiding

Van deze periode (prehistorie, Romeinse tijd, vroege middeleeuwen) is weinig bekend over de geschiedenis van Harderwijk en Hierden. Wel is bekend dat het landschap van de Veluwe voor een belangrijk deel gevormd is tijdens de voorlaatste ijstijd, zo'n 150.000 jaar geleden. Landijs vanuit het noorden zorgde toen voor het ontstaan van enorme stuwwallen. De vroege bewoners van de Veluwe worden naar de vorm van het aardewerk dat ze maakten aangeduid als leden van de Klokbeercultuur.

Er is in deze periode sprake van enige bewoning op de Veluwe, gezien de vele grafheuvels die men hier heeft aangetroffen, ook op het grondgebied van Harderwijk. Harderwijk zelf is ontstaan in de vroege middeleeuwen op de noordelijke oeverwal van de Sypel, de vroegere stadsbeek, in het overgangsgebied tussen de bossen en het grote meer dat hier lag, het Almere.

1. Grafheuvel

Mensen van de Enkelgrafcultuur waren de eerste heuvelbouwers. De Klokbeercultuur waaiert rond 2500 voor Christus over West-Europa. Dat zorgde voor een eenduidige wijze van begraven. Dat gebeurde door heuvels op te werpen over het graf heen. In Nederland zijn ongeveer drieduizend grafheuvels geregistreerd, waarvan twee in Harderwijk. Ze zijn te vinden in het bos vlakbij de gemeentegrens, bij de rotonde Flevoweg-Leuvenumseweg, richting Ermelo.

Grafheuvel in Harderwijk

2. Romeinse legerkampen

Vlakbij Ermelo zijn ook sporen gevonden van een tweetal Romeinse legerkampen, niet ver van elkaar. Het ene marskamp is gemaakt rond 170 na Christus, het andere is zelfs nog ouder, uit ongeveer 50 na het begin van onze jaartelling. Beide legerkampen kenden een bezetting van een compleet legioen van 5.000 man. Vanuit deze overnachtingskampen trok men onder andere op tegen de Friezen. Deze Friezen werden door de Romeinen in dit gebied gedoopt, als ze zich maar nederig gedroegen.

Romeins soldaat op de Ermelose Heide

3. Selhorst

De Veluwe, zoals wij die nu kennen, zag er in de vroege middeleeuwen (500-1000 na Christus) totaal anders uit. In het noordwesten van de Veluwe, op het huidige grondgebied van Harderwijk stroomden twee beekjes, die aan de basis lagen van bewoning, later Harderwijk en Hierden genaamd. Aan de noordelijke kant van de huidige gemeente Harderwijk stroomt de Hierdense Beek. Deze ontspringt in het Uddelermeer en heet vervolgens Staverdense Beek, Leuvenumse Beek en tenslotte Hierdense Beek. Aan weerszijden van de beek liggen dikke pakketten dekzand, soms voorzien van een laag stuifzand. Onder haar stroomgebied ligt een kleilaag, gevormd in de voorlaatste IJstijd, waardoor het regenwater niet dieper in de zandgrond kan wegzakken. De Sygelbeek ontspringt ten zuidoosten van het huidige Harderwijk, aan de rand van het buurtschap Tonsel. Zij stroomt richting het huidige centrum in twee stroomgebieden, langs de Oranjelaan en Stationslaan als Onderste Sygel, en als Bovenste Sygel via de groene long langs het Hoge Pad. Aan het uiteinde van beide beken ontstonden uitgestrekte veengebieden, die tussen 800 en 1200 door de zee weggeslagen werden of met klei bedekt werden. Deze veengebieden werden in deze periode op sommige gebieden ontgonnen. Door een serie stormvloeden in de 12^e eeuw werden deze ontgonnen gronden weggeslagen, waardoor een aaneengesloten grote waterpartij ontstond: de Zuiderzee. Op de rand van het dekzand en deze veengebieden ontstond Harderwijk. Eerst als kleine nederzetting, vermoedelijk in de omgeving van de huidige Luttekepoort. Er is dan sprake van een vroomhoeve of Selhorst. Een vroom is een landgoed van een heer. Een Selhorst is een samenvoeging van Sele en horst. Sele is etymologisch verwant aan zaal. Een 'sele' is een gebouw bestaand uit een zaal, in het algemeen een groter gebouw. Een 'horst' is een perceel met verhoogde ligging en omgeven door bomen. De vroomhoeve of Selhorst was eigendom van één van de vijf kapittelkerken van Utrecht, de Sint Marie. Zij is waarschijnlijk gebouwd op een plek die veilig was voor overstromingen en die voldoende vruchtbare akkerland en weidegronden bood voor boeren en hun vee. De Selhorst van Harderwijk, de bekendste van ons land, ontstond ongeveer in het jaar 1100 en is dan de locatie waar de landbouwproducten van op de Veluwe gelegen landgoederen van eerdergenoemd kapittel worden verzameld en van daaruit vervoerd over de Veluwe en over het water naar andere gebieden. De Selhorst was waarschijnlijk gelegen ten zuidoosten van de huidige binnenstad. Zie kaartje, de bebouwing aan tweede kruising rechtsonder.

①

Plattegrond van Harderwijk van de hand van Van Deventer uit 1568

Rechthoek: vermoedelijke locatie van Sint Nicolaaskerk

Cirkel: vermoedelijke locatie van de Selhorst

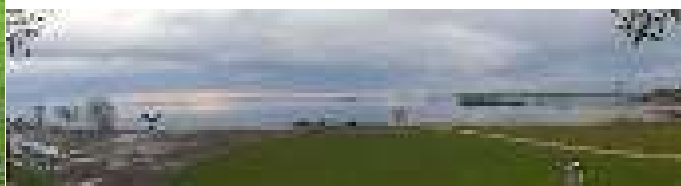
4. Herderewich

Geleidelijk aan ontstond vanuit deze Selhorst, gelegen aan een zoetwater beek (de Sypel?) en dichtbij de Zuiderzee een grotere nederzetting van boeren, die zich toeleiden op landbouw en veeteelt. Handel en nijverheid komen nog nauwelijks voor in deze tijd. Deze nederzetting groeit uit tot een economisch centrum onder de naam Herderewich (later Harderwijk genoemd). Waar de naam aan ontleend is, is niet geheel duidelijk. Woonplaats op harde grond? Wijkplaats voor herders? Wijk van Hierden? We weten het simpelweg niet...

De naam van eerdergenoemde beek is de Sypel, die haar oorsprong waarschijnlijk kent onder het Beekhuizerzand en in de buurt van het huidige Wellenpad uitmondt in de Zuiderzee. Toen de stad ommuurd was, liep zij van de Luttekepoort naar het Hortuspark, eerst nog als open water, maar later overkluisd. Een gewelf van deze beek is nog zichtbaar in de Hortus. Uit archeologisch onderzoek, verricht in 2014, blijkt dat deze stadsbeek nog steeds onder de stad stroomt, van het Hortuspark via de Donkerstraat (ter hoogte van no. 44), langs het pand van Kruidvat naar de Grote Kerk en dan via de Straat van Sevenhuysen naar het Wellenpad, waarna zij De Wijde Wellen doorkruist en haar water achterlaat in het Wolderwijd.

Harderwijker Stadsbeek, de Sypel, gaat ondergronds in het Hortuspark

De Sypel mondde uit in de toenmalige Zuiderzee, nu Wolderwijd geheten

Naast deze Selhorst lag de Sint Nicolaaskerk. Deze kerk werd in de late middeleeuwen getroffen door brand (1415) en haar toren stortte in. De toren mocht niet meer op deze plaats worden herbouwd. Aan het einde van de middeleeuwen (1524) werd de kerk dan ook afgebroken. De functie van parochiekerk was overgegaan op de Mariakapel, gelegen binnen de stadsmuren. Deze kapel werd uitgebreid met vier muurdelen, koor, kooromgang en een stompe toren van 70 meter hoogte. Men vermoedt, zoals al eerder gememoreerd, dat deze Sint Nicolaaskerk in de buurt van de Luttekepoort lag, dichtbij de huidige Selhorstweg. En boven de Selhorst op het kaartje van Van Deventer uit 1568. Tussen de Luttekepoort en de driesprong. De weg van poort naar kerk heette Kerkstraat. De vroegere naam van de Luttekepoort was de Sint Nicolaaspoort.

Hoofdstuk 2. Harderwijk binnen het zelfstandig graafschap en hertogdom Gelre (1025-1543)

Inleiding

In 1231 ligt op de noordelijke oeverwal van de Sypel een nieuwe nederzetting genaamd Herderewich. In dat jaar verwerft Herderewich stadsrechten van Otto II, graaf van Gelre en Zutphen. Alhoewel deze graaf in feite de baas in Harderwijk was, had hij niet zoveel te vertellen. Naarmate de tijd verstreek en de stad Harderwijk meer rechten van deze graaf en zijn opvolgers verwierf, was het stadsbestuur steeds meer zelf de baas in de stad.

De oudste kern van de bebouwing ligt rond de Hoogstraat. Later, zo omstreeks 1315, wordt de stad naar het zuidwesten uitgebreid, waar een nieuwe parochiekerk wordt gesticht. Een eeuw later vindt een tweede stadsuitleg plaats, naar het noorden toe. De Vischmarkt is van dat gebied het centrale plein. Aan het eind van deze periode heeft Harderwijk de omvang van de huidige binnenstad en is zij volledig ommuurd, met twee zeepoorten en drie landpoorten. Een deel van de behuizing wordt in 1503 door een grote stadsbrand weggevaagd. Vele Harderwijkers komen bij deze brand om. En tenslotte: in deze periode leeft Harderwijk van landbouw, scheepvaart, handel en visserij.

1. Stad krijgt stadsrechten en groeit naar het zuidoosten

Het feit dat de nederzetting stadsrechten kreeg wil zeggen dat Harderwijk toen al een behoorlijke omvang had. Waarschijnlijk is de oudste kern van de stad gelegen in de Hoogstraat. Boeren die voorheen bij de Selhorst hadden gewoond, werden gedwongen door overstromingen van hun oorspronkelijke nederzetting om te zien naar een nieuwe woonplek. Deze vonden ze op een hoger gelegen dekzandrug in de buurt van de huidige Hoogstraat. Aan de noordoever van de Sypel dus. Bij archeologisch onderzoek, verricht in 2014, werd op de kruising van de Hondegatstraat en de Hoogstraat op twee meter diepte een oud straatniveau aangetroffen. Dit bestond uit kleine stammetjes die dwars op de Hoogstraat waren gelegd. De benaming van Hoogstraat (hoge straat) doet enigszins vreemd aan, immers het niveau van de oude houten weg ligt twee meter onder het huidige maaiveld. Toch ligt deze houten weg, het toenmalige straatniveau, bijna een meter hoger dan het oorspronkelijke maaiveld in het zuidwesten van de stad.

Een ander archeologisch onderzoek, verricht in de Vijhestraat in 2017, toont aan dat deze omgeving vanaf de 10^e eeuw bewoning kende, afgewisseld met akkerbouw en andere bedrijvigheid. Het onderzoek in dezelfde straat legde ook het bestaan bloot van een 13^e eeuwse gracht, als perceel-afscheiding tussen een karrenpad en een akker. Ook aan de belendende Bruggestraat was sprake van een gracht. En uit dezelfde tijd is er een waterput gevonden in de vorm van een uitgeholde boomstam.

Archeologisch onderzoek Vijhestraat

Al eerder, in 2009, werd er ook onderzoek verricht aan de Academiestraat. Daar werd een eeuwenoude spieker blootgelegd, een gebouwtje van 2,5 meter bij 4,5 meter. Dit gebouwtje werd

gebruikt als opslagplaats voor granen, bestemd voor een brouwerij. Ook zijn er beerputten aangetroffen met veel glazen flessen en allerlei drinkgerei. Het vermoeden bestaat dan ook dat aan de Academiestraat een herberg stond. De materialen die opgegraven zijn gaan terug tot het jaar 1350. De aangetroffen perceelscheidingen in de vorm van greppels en paalkuilen getuigen van deze periode. Alle perceelscheidingen zijn haaks op de Donkerstraat gericht en daardoor klopt het verhaal dat de straat op deze locatie vroeger anders liep hoogstwaarschijnlijk niet.

Waarschijnlijk is de stad, mede gebaseerd op bovenstaande archeologische vondsten, als volgt ontstaan en uitgebreid. Het oudste deel van de stad bevond zich dus aan beide zijden langs de Hoogstraat en de Grote Poortstraat. Maar waarschijnlijk ook rondom de Vijhestraat. Rond 1315 kwam in zuidwestelijke richting een eerste stadsuitleg tot stand. Hier werd op de plek van een oudere kapel een nieuwe parochiekerk gesticht, de huidige Grote Kerk. Het Minderbroeders-klooster kwam binnen de wallen te liggen. Bij een tweede uitbreiding, rond 1425, in noordelijke richting (Vischmarkt, Keizerstraat en haar omgeving), die veel minder fors in omvang was dan de eerste uitbreiding, kwam het Agnietenklooster binnen de stad te liggen. De feitelijke invloed van Harderwijk lag ook ver buiten de stadswallen, ook Hierden valt er onder en later ook de stadsweiden ten zuiden van de stad.

2. Stadspoorten en muren

De stad mag vanaf 1231 ter bescherming van have, goed en haar inwoners tol heffen en muren bouwen en poorten oprichten. Tolheffing levert de nederzetting geld op. Op den duur was de nederzetting volledig omwald, waarvan nu nog slechts 2 km resteert: stukken muur bij de Smeepoort, langs het Klooster, de Doelenstraat en de Sint Annastraat, tussen Munt en Hoge Bruggepoort c.q. Bruggestraat en langs de Boulevard tot aan het voormalige bastion.

De stad was toegankelijk via stadspoorten, vier landpoorten te weten de Luttekepoort, de Peelenpoort, de Grote Poort en de Smeepoort en twee poorten aan zee gelegen, de Hoge Bruggepoort (ook wel Waterpoort genoemd) en de Lage Bruggepoort (vanaf 1544 Vischpoort genoemd). De landpoorten werden in de loop der eeuwen uitgebreid met enorme voorpoorten. Deze voorpoorten met ophaalbrug waren soms groter dan de hoofdpoort.

De Smeepoort werd in 1970 gerestaureerd. De buitenpoort had twee torens, voorzien van een koepeldak. De binnenpoort sloot de Smeepoortstraat af, die vroeger nog Veestraet heette. Aan de buitenkant is goed te zien waar ooit het wachtlokaal heeft gestaan. Deze werd gebruikt door de wachters op de muur en de poort. Aan de binnenzijde is de weergang goed te zien. In 1829 verdween het eigenlijke poortgebouw, omdat de doorgang te klein bleek voor de diligence. De Grote Poort bestaande uit twee poorten, een binnen- en een buitenpoort, werd al vanaf 1776 afgebroken. Van deze poort is niets meer terug te vinden, ook de gracht werd circa het jaar 1900 gedempt.

Tijdens opgravingen in 2021 zijn wel de restanten van de Peelenpoort, die de toegang was tot de Grote Oosterwijk, blootgelegd. Achter de zogenaamde Kiekmuur, aan de huidige Stadshaven, is een ondergrondse ruimte en een gang opgegraven, compleet met wapennissen en schietgaten.

Restanten Peelenpoort

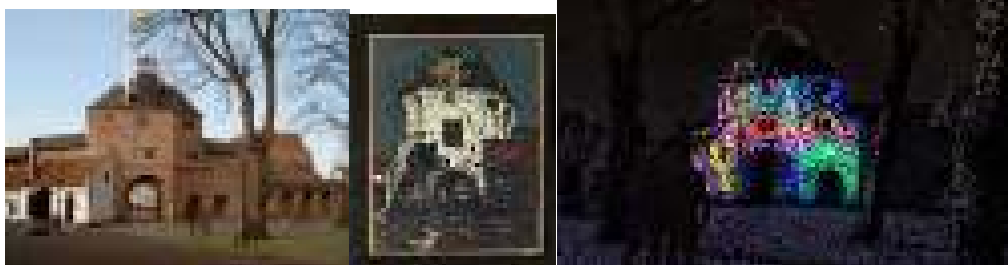

Luttekepoort in Houtwalparkeergarage

Hoge Bruggepoort

De Luttekepoort, gelegen in het zuiden van de stad, heeft een merkwaardige bouwgeschiedenis. Men vermoedt dat hier eerst een stadsmuur met een kleine toegangsdeur heeft gezeten, die later opgewaardeerd is tot stadspoort met voorpoort. De poort is ergens rond het jaar 1829 afgebroken. Ook hier was het belang van een bredere entree van de stad voor koetsen de hoofdoorzaak. Bij de bouw van de Houtwalparkeergarage aan de Luttekepoortstraat, die bovenop het bastion van de Luttekepoort is gebouwd, is een klein deel van deze poort bewaard gebleven en nog steeds te zien op de onderste verdieping van deze parkeergarage. Sommige Harderwijkers zouden graag de Luttekepoort in zijn geheel of gedeeltelijk willen herbouwen, en dan wel op de plek waar deze ooit heeft gestaan. Vele ideeën in diverse uitvoeringen zijn in 2020 de revue gepasseerd. Immers, de plaatselijke politiek viel voor dit idee en wilde de initiatienemers graag tegemoetkomen, maar toch zijn deze ideeën, als zovele andere initiatieven, een vroege dood gestorven. Van de Hoge Bruggepoort is niets meer over. Een 'brugge' is een steiger die vanaf de poort in zee stak. Deze zeebrug werd in 1901 opgeheven. De poort is al eerder afgebroken en wel in 1842.

Vischpoort, het meest bekende monument van Harderwijk; midden een schilderij van Suze Robertson en rechts het lichtspel op de gevel van de Vischpoort anno 2023

De Vischpoort, de bekendste poort van Harderwijk, heette voorheen de Lage Bruggepoort. Ook hier liep een pier de zee in om schepen te kunnen lossen. Deze poort heeft twee gleuven waarin tijdens hoog water vloedplanken werden geplaatst. Deze zijn nog tot 1928 gebruikt. De poort en muren zijn voorzien van schietgaten. Boven de poort waren ruimtes voor de stadswacht. Van daaruit kon men ook op de weergangen komen.

Muren betekenen veiligheid vanuit landszijde, maar ook bescherming tegen het water van de (Zuider)zee. Aan de westzijde van de stad, ter hoogte van de huidige Plantage, ligt nu nog een zeebeer, een waterkering tussen de voormalige stadsgracht en de Zuiderzee. Deze beer zorgde er toen enerzijds voor dat het zoete water van de gracht niet wegstroomde naar de Zuiderzee en anderzijds beschermde zij de stad tegen overstromingen. Overigens is op de plattegrond uit 1637, gemaakt door Nicolaas van Geelkercken (zie hoofdstuk 3, paragraaf 3), en die van Blaeu uit 1649 (zelfde hoofdstuk, paragraaf 9) ook een zeebeer getekend ten noorden van de stad, vanaf de Peelenpoort richting bastion Keelaf. De geschiedschrijving is hier niet eenduidig over.

Op tekeningen uit de 16^e en 17^e eeuw staat het zeewater altijd tot aan de stadsmuren. In werkelijkheid gebeurde dat alleen bij vloed, in combinatie met storm uit een ongunstige richting.

De gereconstrueerde stadsmuur

Op vele plekken zijn momenteel de diverse reparaties van de stadsmuur nog duidelijk zichtbaar. Beter gezegd, ze zijn in gereconstrueerde vorm bewaard gebleven. De oorspronkelijke stadsmuur was op zijn hoogste punt vijf tot zes meter hoog en anderhalve tot twee meter dik. De muur kende in vroegere tijden aan de stadszijde een vrije strook grond. Deze werd in tijd van nood gebruikt om de troepen van de ene kant van de stad naar de andere te verplaatsen.

Buiten de muur lag een stadsgracht en een schootsveld. Harderwijk kende aan drie zijdes van de stad een stadsgracht. Deze grachten zijn goed te zien op de hieronder afgebeelde plattegrond van 1568, de oudst bekende kaart van Harderwijk, gemaakt door Jacob van Deventer in opdracht van Filips II.

Tussen de stadsgracht en muren lag vroeger het schootsveld. Een vrij brede strook grond waarop niet gebouwd mocht worden of planten aangebracht mochten worden om zo de belegerende vijand effectief te kunnen bestoken. Deze strook is nog mooi waar te nemen, met enige fantasie, aan de huidige Vitringasingel.

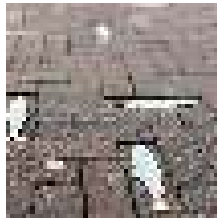

Plattegrond Harderwijk 1568 van Van Deventer Luttekepoort met voorpoort, Blaeu 1662

Harderwijk lag aan de oostelijke kant aan de Zuiderzee. Grote zeewaardige koggen konden vanwege het ondiepe water niet aanleggen bij Harderwijk. Ze gingen iets verderop voor anker. De bootschuivers, leden van het Schuitemvaardersgilde, brachten de goederen aan land. Zoals haring, wol, hout, graan en bont. Vis werd via de Grote Bruggepoort aan land gebracht. De visafslag lag toen tussen de twee Gasthuysstraatjes, want in 1575 was bepaald dat zeevis uitsluitend tegenover deze brug mocht worden verkocht. Dit gebied maakte deel uit van een soort herbergenkwartier, waartoe ook de herberg 'In de Hollantsche Tuyn' of ook wel 'De Holland' geheten (nu het casino in de Bruggestraat) en 'Int Hof van Arnhem' (Vijhestraat, ook Gasthuissteeg) behoorden. De waard van 'De Holland' was ook pachter van de visafslag. De afslag die zich bevond in de herberg was dus het centrum van de vishandel in Harderwijk.

Andere producten werden via de Lage Bruggepoort naar de Vischmarkt gebracht, zoals vee, wol, laken, bier en koren. Vanuit dit plein werd het naar andere bestemmingen vervoerd. Overigens zijn op de plattegrond van Van Geelkercken (1673) twee duidingen op de Vischmarkt te zien: 'Koornmarkt' en 'Vismarkt'. Blijkbaar werden deze producten in dat jaar daar verhandeld. Deze vis was bestemd voor de stad zelf en het omliggende gebied. Het betrof hier de lokale handel. Later

werd op de Vischmarkt wel alle vis verhandeld. In het plaveisel voor de Vischpoort, aan de boulevardzijde, zijn metalen visjes (kaakjes) verwerkt. Harderwijk exporteerde ook goederen naar het Oostzeegebied, zoals kaas, boter, vee, laken, linnen en vis.

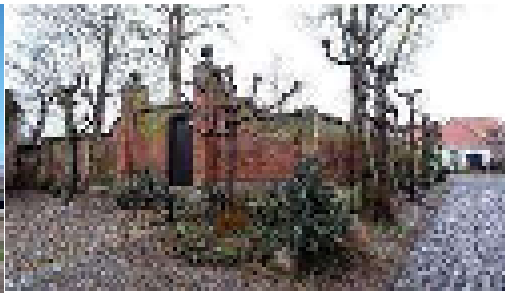

'Visjes' in plaveisel bij Vischpoort

In 1310 bouwde graaf Reinoud I een huis tegen de stadsmuur aan. Enkele jaren daarna (1315) verbouwde hij deze woning tot een stadskasteel, later Oude Blokhuis genoemd. Wanneer de graaf enige dagen op dit kasteel vertoefde, moesten de burgers van Harderwijk hooi en stro leveren voor zijn paarden. Na 1393 kwam het stadskasteel in bezit van de stad. Onderdeel van dit stadskasteel zijn een poortgebouwtje (bij Blokhuis 13; een erfafscheiding aangelegd in de 18^e eeuw) en de Vanghentoren.

Oude Blokhuis

Poortgebouw

In de 15^e eeuw werd in dit gebouw de bewaking en beveiliging van de stad geregeld. De toren diende als wachtlokaal voor de stadswacht. Tijdens een restauratie van deze Vanghentoren, die plaatsvond in de jaren tachtig van de 20^e eeuw, werden twee dubbele bogen met een sleuf ontdekt. Het monument zou volgens velen een toegangspoort zijn, immers in de sleuf moest ooit een valdeur hebben gezeten. Een toegangspoort vanuit zee voor de graaf, of een zesde stadspoort van de stad? Weer anderen stellen dat de poort direct toegang gaf tot het stadskasteel; muur- en funderingsrestanten en een kademuur die er parallel aan loopt, zouden dit aantonen. Later kreeg de toren de functie van stadsgevangenis, vandaar de naam Vanghentoren. Het pand is nu een woonhuis, maar was tussen 1820 en 1941 het zogenaamde Snarthuis of Soephuis. Vanuit dit gebouw werd soep uitgedeeld aan de armen, op woensdag en zaterdag. De plaatijzeren soepketel met een inhoud van 1.200 liter is nog steeds aanwezig in het pand.

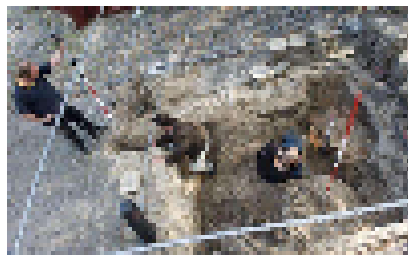
In 1519 verscheen er aan de noordzijde van de stad, binnen de stadsmuren, een nieuwe dwangburcht, gebouwd in opdracht van hertog Karel van Gelre. Het bestond uit een serie verdedigingswerken, zoals een rondeel met daaronder kazematten voor de soldaten. Binnen de muren stond ook een groot woonhuis voor de drost, de man die namens de hertog het gezag uitoefende in Harderwijk. Dit woonhuis wordt ook wel het Nieuwe Blokhuis genoemd. Een gracht van 20 meter breed scheidde het blokhuis van de stad. In 1556 werd het gebouw vergroot. Het werd door de hertogen gebruikt als dwangburcht. Een dwangburcht is een versterkt bouwwerk van waaruit de bewoners van de stad of de omliggende regio of streek onder bedwang werden gehouden. Dit gebeurde ook in Harderwijk. Daarom hadden de inwoners een grondige hekel aan dit gebouw en bezetten het in 1566 tweemaal. De zeebrug dichtbij de burcht werd toen vernield. Later

in dezelfde eeuw (1581) werd de dwangburcht afgebroken om plaats te maken voor nieuwe vestingwerken.

In 2014 is tijdens archeologisch onderzoek een geschutstoren opgegraven, onderdeel van deze grote dwangburcht. De voet van de toren meet twaalf bij negen meter. De onderzijde ervan ligt op drie meter onder het maaiveld. Er zijn ook drie meter dikke muren blootgelegd, die dienden ter bescherming tegen opkruieend ijs.

In 2020 is opnieuw archeologisch onderzoek gedaan naar restanten van deze dwangburcht. Dit onderzoek toonde aan dat grote delen van de kasteelmuren met schietgaten nog overeind staan en ook nog delen van de laatmiddeleeuwse stadsmuur en de voet van de Peelenpoort. Ook werden er muren, vloeren, een inpandige beerput en een trap blootgelegd. En tenslotte ook nog sporen van boeren, die hier in de 13^e eeuw woonden.

Een en ander van deze dwangburcht en stadsmuur is nu nog te zien in een zogenaamde Publiekskelder. Deze bevindt zich onder het nieuwe restaurant dat op deze plek gebouwd is. Je moet wel een afspraak maken om al dit moois te kunnen zien.

Archeologisch onderzoek Dwangburcht 2020

3. Economie: de Duitse Hanze

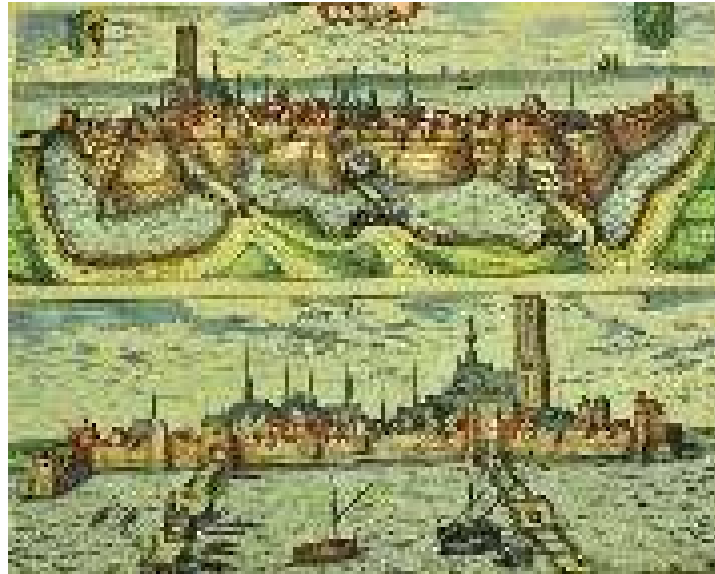
In de drie eeuwen na het verwerven van stadsrechten wordt Harderwijk steeds meer een handelsstad. De stad Harderwijk lag aan diverse gunstige handelsroutes, onder andere die over land en water van en naar Deventer, Elburg, Hattem, Kampen, en over water naar steden langs de Zuiderzee, de Noordzee (Vlaanderen, Engeland, Duitsland en Denemarken) en de Oostzee (Zweden en de Baltische staten). Men handelt in graan, hout, bier en vis, vooral haring uit Oost-Europa. Op het stadszegel verschijnt vanaf die tijd een koggeschip, een zeewaardig vaartuig, heel breed, met een hoge voor- en achtersteven, meestal voorzien van een mast. Een schip met een groot drijfvermogen dat veel lading kon vervoeren.

Vanaf 1280 zijn Harderwijkse handelaren lid van het zogenaamde verbond van de Duitse Hanze. Het woord Hanze stamt af van het Germaanse begrip 'hans' en betekent 'een gewapende schaar of troep'. Geleidelijk werd deze naam gebruikt voor een 'koopmansgilde' of 'koopmansvereniging' en later voor 'bond van handelssteden'. De 'Hanze' zorgde voor de bescherming van de vloot en kooplui gedurende hun verblijf op zee en in vreemde handelssteden.

Nederland kende 22 Hanzesteden waaronder: Doesburg, Zutphen, Deventer, Hattem, Zwolle, Hasselt, Kampen en Elburg. In het buitenland waren onder andere de steden Brugge, Bremen, Hamburg, Rostock, Lubeck, Kopenhagen, Krakau, Stockholm en Riga aangesloten.

In 1316 verwierf Harderwijk een zogenaamde vitte in Skanor, een plaatsje ten zuiden van de huidige Zweedse stad Malmö, destijds gelegen in het koninkrijk Denemarken. De vitte werd gezien als een deel van het stedelijk machtsgebied van Harderwijk, waar het recht van Harderwijk (de uitvoering van wetten en de rechtspraak) gold. Dat wil zeggen dat de handelaren uit Harderwijk binnen deze nederzetting op eigen voorwaarden hun koopwaar konden verhandelen.

Binnen Harderwijk werd de vis, zoals al eerder gezegd, verhandeld in de twee Gasthuysstraatjes, dichtbij de Hoge Bruggespoort. De Vischmarkt werd gebruikt als marktplein waar andere goederen werden verhandeld, goederen die via land werden aangevoerd of geëxporteerd. Je moet dan denken aan bosbessen, hout, laken en bier.

Ingekleurde kopergravure van de stad Harderwijk, uitgegeven door Georg Braun en Frans Hogenberg tussen 1572 en 1618

Binnen het gebied van de Hanze was het niet altijd pais en vree. In 1367 trok men ten strijde tegen Denemarken en Noorwegen en in 1394 tegen Mecklenburg, Wismar en Rostock. Ook Harderwijk trok in deze oorlogen ten strijde. Een van de latere conflicten tussen enerzijds Bremen en anderzijds een aantal Bourgondische gewesten, eindigde in 1446 met de Vrede van Harderwijk. In de 14^e en 15^e eeuw maakte de stad een snelle groei door. Harderwijk werd welvarend door de handel en visserij. Zo verwerft zij in 1443 het stapelrecht voor zeevis. Dit houdt in dat vis, gevangen tussen Muiden en Kampen, in Harderwijk aan land moest worden gebracht en afgeslagen, dat wil zeggen dat de prijs hier werd bepaald. En de vis werd eveneens hier in de stad verkocht.

Kunstwerk 'Het Hanzebaken' van Marthe Röling, het Strandeiland in Harderwijk.

Kopie Hanzepaardje, rond 1300 vanuit Noorwegen via zee terechtgekomen in Harderwijk

Vanaf deze tijd verwerft Harderwijk van diverse landsheren ook het muntrecht. Waar binnen de stad deze munten werden geslagen is onbekend.

Naast handel, zeevaart en visserij stond Harderwijk bekend om de lakennijverheid. Dit is een ambacht dat zich bezighield met het maken van wollen lakenstoffen. Tussen 1150 en 1400 vond de voornaamste productie plaats in diverse Vlaamse steden, maar na 1400 groeide de lakennijverheid in Holland tot de belangrijkste in Europa. Ook in Harderwijk was deze nijverheid aanwezig, getuige de straten die vernoemd zijn naar een aantal ambachten binnen de lakenfabricage. 'Vollers', het vollen van laken diende ervoor om het weefsel van lakense stof dichter te maken, waardoor het mooier en steviger werd, woonden en werkten op de Vuldersbrink. De 'wolververs', die het laken de donkerblauwe kleur gaven, waren gehuisvest in de Blauwverversteeg en de 'wolwevers', zij die de wol weefden, woonden en werkten aan de Wolleweversstraat.

Voor de lokale markt werd door boeren boter gemaakt en verhandeld in de Boterhal, gelegen in de linkerhoek van de Markt, daar waar nu een café-restaurant staat met de naam Boterlap. Boerinnen die met boter naar de markt gingen, droegen een lange voorschoot waaraan ze hun handen konden afvegen: de boterlap.

Rond 1500 raakt Harderwijk in verval. Oorzaak zijn interne twisten binnen het hertogdom Gelre en de machtsstrijd tussen de Gelderse hertog en de Duits keizer en de stadsbrand van 1503. Maar hierover later meer.

Binnen de stad Harderwijk zijn slechts een tweetal moderne monumenten een directe verwijzing naar de roemruchte Hanzetijd: het 'gouden paardje' op de Wellen en het kunstwerk 'Het Hanzebaken' van Marthe Röling op het Strandeiland.

4. Stadhuis

Het stadsbestuur liet een raadkamer bouwen op de huidige plek aan de Markt. Delen van dit gebouw dateren uit de late middeleeuwen. Uit documenten uit het jaar 1430 blijkt dat er sprake is van een rechthuis en wijnhuis, met daarboven een raadkamer van het stadsbestuur. Al vanaf 1231 mocht het stadsbestuur rechtspreken (zie hierboven). De rechtbank heette in die tijd de schepenenbank, waarvan de schout de voorzitter was.

Stadhuis aan de Markt, zetel van stadsbestuur

5. Huizen van burgers

Harderwijk werd in deze periode een vooraanstaande handelsstad. De meeste mensen woonden in huizen veelal opgetrokken van hout, bezet met leem en klei. De daken waren van stro. Aangezien stadsgrond meestal duur was, waren deze huizen veelal klein en smal, met een of meerdere verdiepingen. Brandgevaar lag bijna altijd op de loer. Brak er eenmaal brand uit, dan gingen vaak grote delen van een dergelijke middeleeuwse stad in vlammen op. Zo ook Harderwijk in 1503, een brand waarbij niet alleen veel huizen teloorgingen, maar ook veel mensen omkwamen.

Waarschijnlijk was de brand het gevolg van een warme, droge zomer. Ook andere steden hebben dat jaar last gehad van stadsbranden. Arnhem helpt later met het puinruimen, terwijl de stad Kampen geld inzamelt voor de slachtoffers. Een direct gevolg van deze brand is dat het aantal inwoners daalt en de economie een gevoelige klap krijgt.

In de Bruggestraat (huidig nr. 10) staat rond 1250 het eerste bakstenen gebouw. Bij een archeologisch onderzoek kwamen de fundering en muurrestanten van dit huis tevoorschijn. Dit was waarschijnlijk een huis van een (rijke) koopman. Kooplieden konden het zich immers veroorloven om dure stenen huizen te laten bouwen.

In de toenmalige binnenstad stonden ook stenen huizen van rijke burgers. Dit waren voornamelijk diepe huizen, waarvan sommige met een oude kern achter een jongere voorgevel. Voor zover

bekend dateren de oudste huizen in de stad uit de 15^e eeuw. Denk hierbij aan de panden Donkerstraat 26, 31 en 34; uit de 16^e eeuw stammen de panden Grote Marktstraat 49 en

Donkerstraat 26

Grote Marktstraat 49

Klooster 6

Hoogstraat 17. Van iets jongere datum zijn de panden in de Bruggestraat (nr. 49), de Donkerstraat (nr. 20 en 27), de Vijhestraat (nr. 1), op de Smeepoortenbrink (nr. 7, 38 en 40), op het Klooster (nr. 6), en meer naar het noorden, op de Vischmarkt (nr. 9, 11, 13, 15, 17, 21 en 47), de Schapenhoek (nr. 6), in de Kleine Marktstraat (nr. 1) en in de Kleine Oosterwijck (nr. 3).

De stad mag sinds 1231 naast rechtspreken ook een jaar- en weekmarkten organiseren. De weekmarkt werd bezocht door eigen inwoners en mensen uit de directe omgeving. Op deze markten werden producten verhandeld als wol, graan en vee.

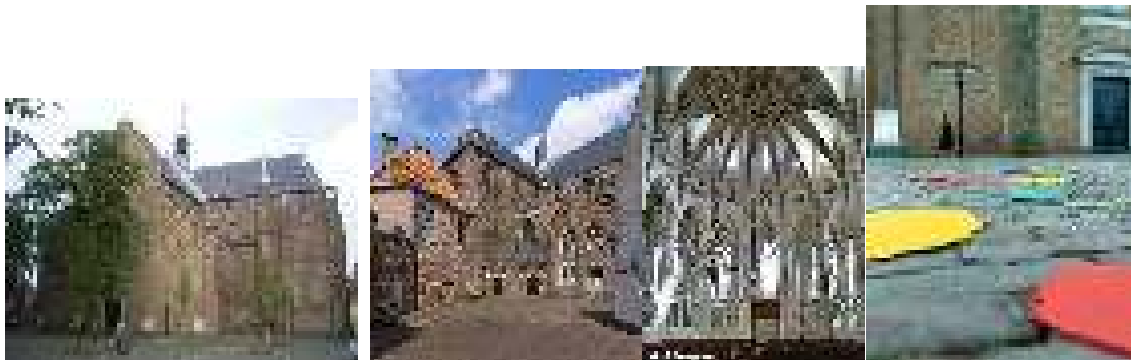
De toenmalige boerderijen stonden buiten of binnen de stadswallen (zie de hierboven weergegeven kaart van 1568 van de hand van Jacob van Deventer, hoofdstuk B, paragraaf 2), vaak op of vlakbij een brink, een onbebouwd stuk grond. De boeren hielden daar kleinvee. Het grote vee, denk aan koeien en paarden, graasde op de stadswiden buiten de stad. Er is nog een aantal stadsboerderijen overgebleven op de Smeepoortenbrink, in de buurt van het Oude Blokhuis en in de Grote Marktstraat. De namen Smeepoort en Smeepoortenbrink zijn ontleend aan het feit dat hier vroeger naast boeren ook leden van het gilde van smeden waren gehuisvest.

Huidige Smeepoortenbrink

6. Kerkelijke gebouwen

In 1231 werd Harderwijk een zelfstandige parochie, losgemaakt van Ermelo, toen de grootste christelijke gemeente of parochie in onze omgeving. De binnen de stadsmuren gelegen Mariakapel werd in de 14^e tot 16^e eeuw uitgebreid met vier muurdelen, koor, kooromgang en een stompe vierkante toren van zeventig meter hoog. Deze uitgebreide kapel heet sindsdien de Onze Lieve Vrouwekerk en kwam in de plaats van de buiten de stadsmuren gelegen Sint Nicolaaskerk. De laatstgenoemde kerk was door brand beschadigd en de verwoeste kerktoren mocht niet meer op die plaats worden herbouwd.

Exterieur en interieur

Verflekken, knipoog naar Agatha van Deventer

Er woonden ook minderbroeders, ook wel Franciscanen genoemd, in een klooster in Harderwijk. Dit klooster stond midden in de stad, gelegen aan de huidige Markt. De Markt heette vroeger de Broeren. Het klooster besloeg een groot gebied: het was omsloten door de Luttekepoortstraat, de Wolleweverstraat en de Donkerstraat tot aan de Smeepoortenbrink.

Het werd vóór 1290 gesticht, in 1580 gesloten en later door brand verwoest. Een stuk muur met de twee bogen, achter café De Boterlap gelegen, is nog zichtbaar aan de zijde van Hortuspark. Het is een restant van de kapel van dit voormalige klooster. Dit tweebeukige kerkgebouw was waarschijnlijk 58 bij 21 meter groot.

Minderbroedersklooster

Deel van dit klooster, nu toegangspoort tot Hortustuin vanaf de Markt

Daarnaast bestonden er vier andere kloosters, waarvan er drie bestemd waren voor vrouwen. Een daarvan heet het Sint Catharinaklooster (het huidige Centrum voor de Kunsten 't Klooster), gebouwd voor 1439. Ze heeft een laatgotische kapel (1502). Het grote witte gebouw was vroeger het werkhuis van het klooster. Het huidige Klooster, momenteel parkeerterrein, was destijds de kloostertuin. Het klooster raakte zwaar beschadigd door de stadsbrand van 1503, maar de schade werd later hersteld. Na de reformatie werd het klooster gesloten. Dat moet geweest zijn omstreeks 1580.

Aan de huidige Academiestraat staat op nummer 14 het Huis met de Blauwe Stoep. Boven de ingang staat MDCCLIV (1754). Een bordje naast de deur vermeldt dat dit gebouw bij de Academie in gebruik is geweest. Van Geelkercken (zie kaart van Harderwijk uit 1637, hoofdstuk 3, paragraaf 3) noemt als bestemming van dit huis 'Hooge Schole en Oeconomie'. Dat wil zeggen dat het huis toen een kosthuis was voor leerlingen. Dit voornamelijk huis heeft ook dienst gedaan als huisvesting van professoren. Het pand bezit vloedkamers, hetgeen betekent dat de woonvloer bijna anderhalve meter hoger ligt dan het straatniveau.

Naast het Academiegebouw staan zogenaamde weduwenhuizen. Dergelijke huizen tref je ook aan naast de Vischpoort. Ze werden door de stad toegewezen aan arme vrouwen. Ook deze huizen aan het Klooster hoorden vroeger bij het Sint Catharinaklooster.

Sint Catharinakapel

Sint Catharinaklooster

Bronzen handen,
duiding aanwezigheid
nonnen in dit gebied

Restant Agnietenklooster

De eerdergenoemde kapel is een van de weinige dubbelkerken van Nederland. De bovenkapel was voor de zusters, op de begane grond zaten de gewone gelovigen. De zusters leefden volgens de regels van de derde orde van Franciscus van Assisi. Hun bezigheden bestonden uit bidden, huiselijke werkzaamheden en zaken als weven en spinnen.

In 1503 werd het klooster zwaar beschadigd door de grote stadsbrand. Twee zusters kwamen om in de vlammen. De schade werd hersteld. Evenals de andere Harderwijker kloosters werd dit zusterklooster na de reformatie, omstreeks 1580, gesloten. Bij de laatste restauratie van het kloostergebouw, in de jaren zeventig van de vorige eeuw, kwamen een kruisvenster met glas-in-lood en drie gotische vensters van baksteen te voorschijn (locatie: noordoostzijde van Klooster 4). De gotische vensters kunnen verwijzen naar een kapel van het klooster van vóór 1503.

Het terrein van het Sint Catharinaklooster kon ook via de Smeepoortenbrink worden betreden via het zogenaamde Paradijspoortje.

Paradijspoortje op schilderij Stadsmuseum

Toegang tot Klooster via poortje vanaf de Smeepoortenbrink

Aan de rand van de Vischmarkt stond het Agnietenklooster. De eerste vermelding van dit klooster dateert uit 1429. Ook dit complex bestond uit meerdere gebouwen. Het lag eerst buiten de stadsmuren, maar bij de tweede stadsuitbreiding van 1425 kwam het binnen de muren. Bij de Beeldenstorm werd het flink beschadigd en viel het toe aan het stadsbestuur. Later werd op het terrein een kaatsbaan (waarnaar de huidige straat Kaatsbaan is vernoemd) aangelegd en weer veel later werd hier het Militair Hospitaal gebouwd. Dit complex werd pas in 1982 gesloopt en vervangen door woningen. De enige herinnering aan dit klooster is de kapel, nu onderdeel van restaurant De Basiliek. De kapel heeft aan de zijde van de Kapelsteeg ramen in gotische stijl opgetrokken. Op het gebied van de huidige Geldersche Munt aan de Smeepoortstraat stond in de middeleeuwen een klooster van de Graue Susteren (genoemd naar hun grijze, grauwe kledij). Ook dit klooster, Claerendal geheten, is volledig verdwenen. Het klooster werd in 1580, na de reformatie, door de zusters overgedragen aan de stad. In ruil daarvoor kregen ze levenslang onderhoud en huisvesting. Ze bleven in een gedeelte van hun klooster wonen.

Aan de Straat Van Sevenhuysen nr. 8 staan nog een kapel en huis die toebehoorden aan fraters, volgelingen van Geert Groote uit Deventer, ook wel de orde van de Broeders des Gemeenen Levens

genaamd. Deze fraters begeleidden de leerlingen van de Latijnse school. Het huis aan de Straat van Sevenhuysen, ook wel Fraterhuis genoemd, was oorspronkelijk een kapel waar de fraters hun diensten hielden. Tijdens de Beeldenstorm liep de kapel grote schade op. Later, nadat het stadbestuur was overgegaan naar het protestantse geloof (1587), gaven de fraters hun werk op. Ze moesten hun bezittingen aan de stad afstaan. Het huis werd ingericht als pesthuis. In de 19^e eeuw werd het gebouw nog gebruikt tijdens een cholera-epidemie.

Fraterhuis, later pesthuis

Er woonden ook begijnen in onze stad. Deze vrouwen behoorden tot een soort vrije lekengemeenschap binnen de kerk, legden geen gelofte af, maar beloofden wel om niet te trouwen. Eerst woonden ze in de buurt van de Sint Nicolaaskerk, later bij de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk.

7. School: Latijnse School

In de 14e, 15e en begin 16e eeuw telde Harderwijk circa 3.000 inwoners. Voor hen bestond slechts één school, de parochieschool. Volgens een bron uit Deventer zou er eind 13e eeuw al sprake zijn van een parochieschool in Harderwijk. Waarschijnlijk een parochieschooltje verbonden aan de Sint Nicolaaskerk, waar jongens leerden lezen en schrijven en werden voorbereid op de koordienst. De Onze Lieve Vrouweschool, waar de parochieschool later aan verbonden was, bestond toen nog niet. Deze parochieschool in de stad is rond 1370 (of later?) gesticht en kwam in 1440 aan het stadsbestuur en werd stadsschool. Naar schoolgaan was toen geen gewone zaak, laat staan studeren aan een universiteit.

Vanaf 1440 ontwikkelde deze stadsschool zich, met behulp van fraters, tot Latijnse school, alleen bestemd voor jongens. In die tijd gingen er jongens afkomstig uit de stad naar deze school, en in 1440 was het streven om 300 leerlingen van daarbuiten aan te trekken. De meeste vakken werden in het Latijn gegeven. Vanuit deze Latijnse school gingen leerlingen als student naar de universiteiten van Heidelberg, Leuven of Keulen.

Gedenkplaat voor overleden jongens bij stadsbrand 1503

Deze Latijnse school, gelegen aan de Bongerdsteeg/Kerkstraat raakte aan het eind van de 16^e eeuw in verval. Het gebouw van de Latijnse school is volledig verdwenen. Men zegt dat het aantal dodelijke slachtoffers onder de schoolleerlingen bij de eerdergenoemde brand van 1503 circa 350 bedroeg, maar aan dit aantal wordt toch sterk getwijfeld. De stad werd bij de brand waarschijnlijk

minder zwaar getroffen. Bij onderzoek is gebleken dat Harderwijk, ondanks deze grote brand waarbij vele huizen teloor zijn gegaan, meer middeleeuwse huizen kende dan eeuwenlang op basis van overlevering is verteld.

De school is later opnieuw opgebouwd en kreeg in 1600 van de Staten van het Kwartier van Veluwe, de titel van Gymnasium Illustre, een soort voorloper van een universiteit. Het was toen al gehuisvest in de kapel van het Catharinaklooster.

8. Zorg

Tegen het einde van de middeleeuwen stond in de Bongerdsteeg het zogenaamde Gasthuys, ook wel het Heilige Gasthuys genoemd. Dit gasthuis verzorgde in die tijd vreemdelingen en zieken. Op deze plek bevond zich ook het Proveniersgasthuis of Oudemannengasthuis. Men moest zich voor die vorm van zorg inkopen. Van het oorspronkelijke gebouw is niets meer over.

We weten ook dat het klooster Claerendal gesticht is met geld en opbrengsten van landerijen om armen en zieken te verzorgen. Fraters, ook wel Broeders des Gemeenen Levens, zorgden voor de verdeling van de inkomsten.

En ver buiten Harderwijk, in 's-Heerenloo (huidige gemeente Ermelo), wel een half uur gaans van de stad, lag het door de Johanniter Orde gestichte klooster Sint Jansdal. Hun opdracht was de verzorging van zieken. Waarom het klooster zich daar vestigde, is onbekend.

Sint Jansdal in 's-Heerenloo, huidig Ermelo, gelegen buiten Harderwijk

Buiten de stad lag nog een melaatsenhuis in Harderwijk, gelegen aan de huidige Couperuslaan. Hiernaar is in 2007 archeologisch onderzoek gedaan. Lijders aan deze besmettelijke ziekte moesten zo snel mogelijk weg uit de binnenstad. Vandaar dat dit huis op ongeveer een kilometer buiten de stadsmuren lag. Het kwam in de 14^e eeuw tot stand in opdracht van gildebroeders. Deze kooplieden en gegoede burgers lieten een kapel bouwen en diverse andere houten gebouwen. Het gehele Sint Jurriënhof was afgebakend met een vier meter brede gracht.

9. Hierden

De gemeente Harderwijk bestaat al eeuwenlang uit twee kernen, Harderwijk en Hierden geheten. Over het ontstaan van Hierden is niet veel bekend. De naam "Heyrde" komt voor in een document uit 1331 van de hand van graaf Reinald II van Gelre. Hierin wordt over een dorp gesproken. Dat dorp ligt aan de Hierdense Beek, dat van het Uddelermeer naar het Veluwemeer stroomt, ten oosten van Harderwijk. De beek heeft een lengte van circa twintig kilometer. Het is de enige laaglandbeek (regenbeek zonder bron, maar met een groot oorspronggebied) van de Veluwe.

Langs de Hierdense Beek liggen de landgoederen Staverden, Leuvenum en Essenburgh (zie hieronder), die een hoge natuur- en landschapswaarde bezitten.

Monding Hierdense Beek bij Harderwijk

In de 15^e eeuw komen namen uit Hierden in sommige aktes voor. Bijvoorbeeld de 'Oostermeden'. In 1440 gaven de eigenaren hier toestemming aan het stadsbestuur van Harderwijk om twee sloten te graven door de meden, vanaf de Rumels tot aan zee. In dezelfde tijd worden ook de Boemackers (1470), Boesenkamp (1477), Crommenmede (1454), Dornencamp (1499), Hagenskamp (1456), Pepererve en Grevenhoeve als kampen en erven genoemd. De laatste twee zijn in bezit geweest van de graaf van Gelre.

Van sommige percelen weten we het gebruik. De Ossenweide, gelegen in de Oostermeden en de Crommenmede waren hooiland. In de Hierderenbroeck daarentegen lagen akkers waarop haver werd verbouwd en op de Hierderenk werd rogge verbouwd. De akkers, waarop boeren rogge en haver verbouwden, werden in de late middeleeuwen bedreigd door zandverstuivingen. Daarom werd later (in 1650) een zandgraaf benoemd, die schuttingen liet plaatsen en bomen liet planten.

Hoofdstuk 3. Harderwijk als onderdeel van het gewest Gelderland (1543- circa 1795)

Inleiding

Zoals al eerder vermeld was Harderwijk onderdeel van het zogeheten Duitse Hanzeverbond. In de loop van de 16^e eeuw werden de meeste Hanzesteden minder belangrijk, onder andere omdat ze niet meer goed samenwerkten. Daarbij kwam de groeiende concurrentie van de Hollandse steden, die sterk in opkomst kwamen. Harderwijk raakte van een redelijk welvarende stad steeds meer op de achtergrond. Daarnaast overkwam Harderwijk meer tegenslag als gevolg van brand, oorlogen en stormen. In 1503 vond in de stad een grote brand plaats. Driekwart van de gebouwen in de stad brandde af of leed schade en vele mensen kwamen om in de vlammenzee. In dezelfde eeuw werd in en rondom Harderwijk een aantal keren gevochten, waarbij de stad geplunderd werd. Ook woedden er in de jaren 1570 en 1580 diverse stormen op de Zuiderzee, die de muren aan de zeezijde flink beschadigden. Het stadsbestuur probeerde de stad te herstellen door verhoging van belasting en hulp van buiten. Het herstel kwam met de komst van De Munt en een eeuw later met de vestiging van een eigen universiteit.

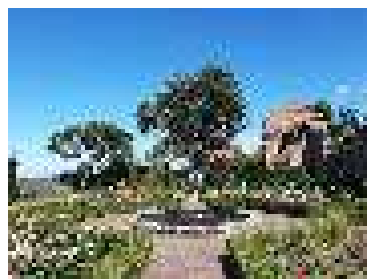
In deze periode wordt het hertogdom onderdeel van het Habsburgse Rijk, waar tegen zij in opstand komt: de 80-jarige oorlog. Na deze langdurige oorlog is Gelre en daarmee Harderwijk tot eind 18^e eeuw onderdeel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In deze periode werden de verdedigingswerken uitgebreid en modern gemaakt en werd een nieuwe haven aangelegd.

Voormalige Muntgebouw

1. De Munt

De 80-jarige oorlog (1568-1648) is in volle gang en ook Harderwijk deelt in de ellende. Maar dan keert het tij. In 1582 verplaatste graaf Willem van den Bergh zijn munt naar Harderwijk. Twee jaar later deden de Staten van Gelderland hetzelfde met hun gewestelijke munt. Deze Gelderse Munt verhuisde vanwege oorlogsgevaar van Nijmegen naar Harderwijk. De Munt werd gevestigd in het voormalige klooster Claerendal van de Graue Susteren aan de Smeepoortstraat. In de gewestelijke Munt werden de officiële munten van een gewest geslagen. Niet alleen verwierf Harderwijk op deze wijze veel prestige, maar het bood aan de stedelingen ook werkgelegenheid.

Fontein en munten bij het Werfdepot, verwijzing naar de verdwenen Munt

De Munt bleef tot 1806 in Harderwijk. In dat jaar werd op last van de Franse overheerser de Munt overgeplaatst naar de stad Utrecht. De Fransen wilden de Nederlandse gewesten omvormen tot een gecentraliseerde eenheidsstaat met een modernisering van staatsinstellingen en de invoering van een nieuw belastingstelsel. Daarbij hoorde ook de unificering van het bestaande muntenstelsel tot een nieuwe eenheidsmunt, de gulden.

2. Beeldenstorm 1566

Een paar decennia eerder, in 1543, was het hertogdom Gelre, dat onder leiding stond van de kinderloze Karel van Gelre, opgegaan in het Habsburgse Rijk van Karel V. Daarmee verloor Gelre haar onafhankelijkheid.

Het Habsburgse Rijk was katholiek, een geloof dat door toedoen van de leer van Luther, Zwingli en Calvijn steeds meer weerstand ondervond. Zo gingen halverwege de 16^e eeuw vele burgers en diverse steden in de Nederlanden over tot de leer van Calvijn, het zogenaamde calvinisme. Binnen dit calvinisme was het toegestaan zich te verzetten tegen een vorst die onrechtmatig handelde. En dus tegen de Habsburgers die allerlei ketterse bewegingen, waaronder het calvinisme, volledig probeerden uit te roeien. Karel V en Filips II, zijn zoon en opvolger, werkten hierin samen met de inquisitie, een soort rechtbank van de katholieke kerk die ketteren tot de doodstraf veroordeelde. De inquisitie bestond uit monniken die aanklager en rechter tegelijk waren. Op deze manier konden ze mensen heel snel en zonder eerlijk proces oppakken en veroordelen. Ze waren voortdurend op zoek naar ketteren en kregen daarbij hulp van gewapende troepen. Bij verhoor na de arrestatie maakten ze gebruik van allerlei marteltechnieken om een bekentenis van de ketter af te dwingen. Wie berouw toonde kon een lichte straf krijgen, terwijl mensen die zich niet onderwierpen op de brandstapel terecht kwamen.

Ook Harderwijk ging, ondanks deze gevaren, over tot het calvinisme. In de jaren zestig van deze 16^e eeuw gingen Harderwijkers zich steeds openlijker verzetten tegen Filips II. Aangezet door zogenaamde hagenpredikers, waaronder Jan Aertsz Mandemaker, afkomstig uit Alkmaar, sloegen beeldenstormers toe in Harderwijk. Een hagenpreek is een prediking, georganiseerd door calvinisten, in de buitenlucht. Tijdens hagenpreken zetten de gelovigen zich af tegen de katholieke leer en riep men op tot een zuivering van de kerk. Vele katholieke eigendommen, waaronder beelden, schilderijen van heiligen en altaren werden vernield en sieraden gestolen. Na deze beeldenstorm werden de bestaande kerken geschikt gemaakt voor meer sobere, protestantse kerkdiensten, waarin het volgen van de bijbel werd gepredikt. Zo werd in Harderwijk het Minderbroedersklooster, van waaruit de beeldenstorm in Harderwijk ontstond, van alle franje ontdaan. In de Onze Lieve Vrouwekerk werd het hoofdaltaar vernield, de 21 andere altaren en de meeste beelden waren uit voorzorg weggehaald. De plafondschilderingen van Ewolt van Delft en zijn dochter Agatha in de Grote Kerk bleven daarentegen gespaard.

Schilderingen in de Grote Kerk

Ewolt van Delft en Agatha van Deventer

Een halve eeuw later werden ze wel met witte kalk bedekt. Immers: zo konden de kerkgangers tijdens hun gebed niet worden afgeleid. De Onze Lieve Vrouwekerk was voortaan in handen van de protestanten en heet sindsdien de Grote Kerk.

Ook werden het klooster en de kapel van het Catharinaklooster na de beeldenstorm gesloten. In de gebouwen werden tijdelijk Engelse wevers gehuisvest, maar vanaf 1600 zijn in de kapel collegezalen van het gymnasium gevestigd. Het Agnietenklooster liep ook grote schade op en haar gebouwen vielen kort na de overgang van Harderwijk naar de reformatie aan de stad toe.

Een tweede beeldenstorm deed zich voor in 1572. Tijdens deze laatste beeldenstorm leden het fraterhuis en de bijbehorende kapel veel schade.

Tussen 1566 en 1578 waren Oranje- en Spaansgezinden wisselend aan de macht. Zo veroverde graaf Willem van Bergh Harderwijk voor Willem van Oranje. Dat gebeurde in 1572. Een tweede beeldenstorm voltrok zich in de stad. Maar kort daarna trokken deze troepen zich weer terug en waren de Spaansgezinden weer de baas in de stad. Formeel ging Harderwijk pas over tot het protestantse geloof in 1578. Het stadsbestuur en 404 burgers zwoeren een eed van trouw aan de Staten-Generaal en Willem van Oranje. De katholieken mochten hun erediensten houden in een schuilkerk aan de Grote Poortstraat en later in de Sint Martinuskerk, gelegen aan de toenmalige Hoogstraat, nu Grote Poortstraat geheten. Deze kerk verkeerde in 1910 in dusdanige belabberde staat, dat er sprake was van lekkages en gevaar voor instorting van het dak. De pastoor wilde óf restauratie van het pand óf nieuwbouw. Uiteindelijk viel het oog op de leegstaande Catharinakapel. Ondanks het protest van predikanten werd deze kapel in 1911 aangekocht door de rooms-katholieke parochie en in 1913 in gebruik genomen. De parochie heeft tot in 1962 daar haar erediensten gehouden.

3. Harderwijk wordt universiteitsstad (1648 – 1811)

Het gymnasium was al sinds het jaar 1600 gevestigd in de kapel van het Sint Catharinaklooster. Daar waren haar collegezalen. In 1648 kreeg Harderwijk de toezegging de bovenbouw van dit gymnasium om te mogen vormen tot universiteit. Dit als compensatie voor de economische teloorgang van de stad in de 16^e en in het begin van de 17^e eeuw. De stad kreeg ten behoeve van de universiteit van het Gelderse gewest circa 8.000 gulden per jaar, een toezegging die men veelal niet nakwam. Daardoor werd de universiteit van Harderwijk een van de armste van het land.

Van deze universiteit zijn nog steeds enkele gebouwen in de binnenstad te zien, namelijk de Catharinakapel, waar op de begane grond de anatomische lessen en de theologiecolleges werden gegeven. In de bovenkerk, die werd doorgetrokken over de gehele benedenkapel, bevonden zich de bibliotheek en het groot auditorium, waar onder meer colleges en promoties plaatsvonden. Later, vanaf 1673, vonden de anatomische lessen plaats in de snijkamer, het huidige gebouw waarin het Marius van Dokkum Museum zetelt. Voorheen was dit gebouw in gebruik als laboratorium, magazijn en anatomiekelder. Later deed de kapel dienst als spinschool (1822-1843), garnizoensbakkerij (1867-1907), munitieopslag en vanaf 1913, na restauratie door Cuypers, tot 1962 als locatie voor de rooms-katholieke eredienst. Daarna werd het een meubelopslagplaats en momenteel is er een kunstcentrum in gevestigd.

In de Academiestraat 14 staat een pand uit 1754. Ook dit pand was bij de academie in gebruik als professorenhuis. Ook de panden in dezelfde straat op nummer 17 en 19, onderdeel van het klooster, werden door de universiteit als gastenverblijf gebruikt. Van Geelkercken noemt deze locatie 'Hooge Schole en Oeconomie', hetgeen zoiets betekent als kosthuis voor leerlingen. En tenslotte, het pand nummer 15 aan de Academiestraat deed dienst als opslag van instrumentarium.

Kaart van Nicolaas van Geelkercken, Harderwijk in 1637

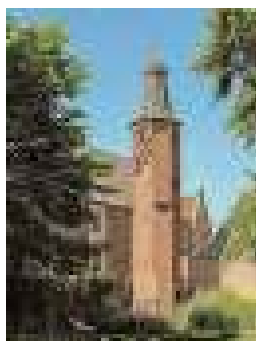
Aan deze academie konden studenten niet alleen medicijnen en theologie studeren, maar ook de vakken 'artes' (wijsbegeerte en letteren) en rechten.

Verwant aan de studie medicijnen was botanie, de botanica. Harderwijk kent nog steeds midden in haar stad een zogenaamd Hortuspark, de plek waar vroeger de studenten medicijnen kennis opdeden over geneeskrachtige kruiden, heesters en exotische gewassen. In de middeleeuwen behoorde dit gebied bij het Minderbroedersklooster. (Zie ook de kaart van Van Geelkercken uit 1637 hierboven afgebeeld).

In 1422 werd, zoals al eerder vermeld, de stadsbeek door het hof van de Minderbroeders omgeleid. Bij de herinrichting van het park in de 20^e eeuw werd de bedding van de omgelegde beek weer zichtbaar gemaakt. Dit gedeelte was altijd een open beek. Het water van de beek stroomde hier vroeger door een houten bak.

Van de planten in de hortus botanicus is niet veel meer over. Zeker als je bedenkt dat in 1709 het plantenbestand werd opgetekend en wel 385 variëteiten werden geteld. In 1791 werden er niet minder dan 3.000 verschillende gewassen geteeld. In 1821 daarentegen werden alle planten, heesters en bomen verkocht. De enige twee overgebleven bomen zijn een eeuwenoude plataan, die in 1974 werd ingekort, maar er nu prachtig bijstaat en een ginkgo biloba, een Japanse tempelboom, die voor de snijkamer staat.

In 1989 richtte de gemeente naast het Linnaeustorentje een kruidentuin in. Deze wordt onderhouden door vrijwilligers van de tuinvereniging Groei en Bloei.

Linnaeustorentje

De snijtafel enigszins verdekt opgesteld in de Hortustuin

Men kon in Harderwijk ook promoveren tot doctor. De voorbereidingstijd om te promoveren was in Harderwijk kort. Men hoefde hier geen colleges te volgen of onderzoek te doen, dat mocht elders, en ook het proefschrift kon elders geschreven worden. Beroemde geleerden die in Harderwijk zijn gepromoveerd zijn: Herman Boerhaave en Carolus Linnaeus, naar wie het Linnaeustorentje is genoemd.

Dit torentje is achtkantig van vorm, in gotische stijl opgetrokken, was vroeger een traptoren van een verdwenen winterverblijf van de Commanderij, het hoofdkwartier van de Johanniter Orde (zie voor beschrijving van het stadsgebouw verderop in dit hoofdstuk onder paragraaf 13). In de academietijd deed de toren dienst als gevangenis voor studenten. Het torentje is vernoemd naar de Zweedse plantkundige Linnaeus, doordat men in 1869 in het torentje een borstbeeld van deze geleerde plaatste.

Naast de toren is een poortje. Dit poortje stond vóór 1912 aan de overkant van de Academiestraat tussen de Catharinakapel en het pand Academiestraat 4. Bij de restauratie van de Catharinakapel in 1912 werd het afgebroken en naast het Linnaeustorentje weer opgebouwd. In het fronton staat de volgende tekst: 'Bono Publico et Palladi Sacrum MDCXXVI', vertaald: 'Aan het algemeen welzijn en Pallas (Pallas Athene, Griekse godin van de wijsheid) gewijd, 1626'.

Poortje

Een gedenksteen (jaartal 1570) en twee wapenschilden herinneren aan de voltooiing van het pand. De overige gebouwen van deze Johanniter Orde stonden in 's-Heeren Loo, gemeente Ermelo (zie ook hoofdstuk 2, paragraaf 8).

De universiteit van Harderwijk stond niet als hoogstaand bekend. Met betrekking tot de promoties is het volgende rijmpje over deze universiteit bekend: 'Harderwijk is een stad van negotie. Men verkoopt er bokking, blauwbessen en bullen van promotie'. Hiermee werd verondersteld dat je een titel kon kopen, maar bewezen is deze stelling nooit. Professoren aan andere universiteiten wilden vaak invloed hebben op de inhoud van het proefschrift. Vanwege de korte periode van aankomst van de student tot aan de promotie, soms enkele weken, was dat in Harderwijk minder het geval. Mogelijk was er meer plaats voor studenten met een afwijkende mening in het vakgebied.

De universiteit werd in 1811 gesloten. Nederland was in de ogen van Lodewijk Napoleon te klein voor haar vele universiteiten. Koning Willem I probeerde in 1815 de universiteit nieuw leven in te blazen door haar om te dopen tot een rijksatheneum. In 1818 sloot dit instituut al haar deuren en verdween de universiteit definitief uit de stad.

4. Rampjaar 1672

De Republiek der Verenigde Nederlanden kwam in 1672 in oorlog met Frankrijk, Engeland en de bisschoppen van Münster en Keulen. Deze buurlanden van de Republiek voelden zich bedreigd door de macht van de Republiek en besloten in te grijpen. De Republiek zelf bleek niet goed te zijn voorbereid op een dergelijke aanval. Daarom viel al snel een groot deel van de Republiek in handen van de vijand en de bevolking betoonde zich 'redeloos', de regering 'radeloos' en het land 'reddeloos'. Ook Harderwijk viel zonder slag of stoot in juni 1672 in handen van Münsterse soldaten en daarmee begon de Franse bezetting. De wallen en bolwerken, in de tijd van prins Maurits aangelegd en versterkt, werden bij aftocht van de Franse troepen in september 1673 afgebroken. De

bezetting kostte Harderwijk veel geld. Elke maand moest Harderwijk de bezetter 1.300 gulden betalen, terwijl de Franse soldaten, zo'n 1.500 in getal, bij burgers werden ondergebracht.

De Smeepoort

Vloedsteen

Bij het vertrek in 1673 werden de Smeepoort en de Luttekepoort opgeblazen. Aan alle kanten werd de stad in brand gestoken, waaronder het Waaggebouw op de Markt. Gelukkig zijn slechts een school en een dertigtal huizen in de vlammen opgegaan en heeft de stad de Franse verwoesting overleefd. Later zijn de vestingwerken voor een deel hersteld, maar de restanten van de Smeepoort bleven nog jarenlang liggen. In 1828 werd de toegang te smal voor de steeds groter wordende rijtuigen en koetsen en werd de buitenpoort afgebroken. Van de restanten bouwde men later wachthuisjes voor stadswachten die daar de wacht hielden. Boven de doorgang is het stadswapen in spiegelbeeld weergegeven. Hogerop zien we nog de restanten van een schoorsteen, beugels, haardvuur en gaten van moerbalken van een voormalig aangebouwd woonhuis.

Bij deze poort zijn overigens ook sporen van het overstromingsgevaar van de Zuiderzee waarneembaar in de vorm van drie zogenaamde vloedstenen. Deze stenen geven de hoogte van het water bij de poort aan tijdens de Allerheiligenvloed in 1570, maar ook die van 1825 en van 1916. De hoogtes zijn niet altijd correct. De eerste twee vloedstenen zijn overigens voorheen ergens anders ingemetseld geweest.

5. Patriottentijd 1784 – 1794

Na het vertrek van de Fransen in 1673 was er eerst sprake van chaos. Huizen waren afgebrand, poorten opgeblazen, muren afgebroken en inwoners gevlucht. Willem III werd stadhouder en stelde diverse nieuwe stadsbesturen aan. Maar het bleef onrustig, zeker na het overlijden van de stadhouder in 1702. Willem had geen opvolger. Hierdoor zaten Holland, Zeeland, Utrecht, Zutphen, Overijssel, Drenthe en Gelre zonder stadhouder. Dit leidde tot de opleving van anti-orangistische gevoelens, onlusten en rellen. Dit was met name in steden in Gelderland het geval, specifiek in Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Harderwijk. Hier eisten de gilden en ambachtslieden hun plek op in het lokale bestuur ('nieuwe plooi'), tegenover de oude garde van orangisten ('oude plooi'). Deze politieke strijd, na de dood van Willem III, staat ook wel bekend als de Plooiërijen (1702-1708) of Gelderse Plooiërijen. Aan deze onrust kwam pas een einde in 1747, toen Willem IV van Oranje benoemd werd tot stadhouder voor het leven. Maar deze prins van Oranje stierf jong. Hoe nu verder? Aan de ene kant van het spectrum stonden de orangisten en aan de andere kant een nieuwe beweging, de patriotten. Patriotten waren burgers die de democratisering van het landsbestuur maar ook van de stedelijke magistraat wilden stimuleren. Zij wilden een eind maken aan de absolute macht van stadhouder Willem V, prins van Oranje-Nassau. Onder de orangisten waren vooral vissers en militairen te vinden. De patriotten in Harderwijk waren met name burgers (onder hen Jan Gelderman jr.), schepenen, predikanten, veel rooms-katholieken en de meeste hoogleraren, onder wie Herman Daendels en Bernardus Nieuhoff. Ook de burgermeester was een patriot. Toen in deze jaren een drietal schepenen vervangen werd door patriotten, wilde de genoemde stadhouder Willem V met zijn ruitërij in 1787 voorkomen dat de stad in hun handen viel. Er braken onlusten uit en het plan van Willem werd afgeblazen. In het jaar daarop was het weer onrustig in de stad. Ruiten

van 60 huizen van patriotten moesten het ontgelden en negen huizen, met name in de Donkerstraat, werden geplunderd.

De patriotten zijn van oordeel dat de Republiek niets meer voorstelt en dat dit de schuld is van de stadhouder, Willem V. In 1787 proberen de patriotten de macht over te nemen en de stadhouder af te zetten. Zij organiseren zich in 'vrijkorpsen', een soort verenigingen van gewapende burgers. Stadhouder Willem V voelt zich niet meer veilig in het patriottische Den Haag en trekt zich terug in Nijmegen. Zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen reist daarop naar Den Haag om de Staten van Holland ervan te overtuigen dat ze haar man moeten laten terugkeren. In de buurt van Gouda wordt ze tegengehouden door de patriotten en naar een boerderij bij de Goejanverwellesluis gebracht. Ze beweert niet volgens haar status te zijn behandeld en schakelt de hulp in van haar broer, koning Frederik Willem II van Pruisen. Hij moet de stadhouderlijke macht herstellen. De vrijkorpsen van de patriotten kunnen niet op tegen de goedgetrainde Pruisische soldaten. De stadhouder en zijn gezin keren terug en de Oranjes zijn weer aan de macht. Na deze nederlaag worden patriotten gevangengezet of worden ze aangevallen door orangisten. Veel patriotten, waaronder Jan Gelderman jr., vluchten daarom naar Frankrijk.

6. Bataafs-Franse tijd (1794-1813)

Zeven jaar (1794) later komt er alsnog een einde aan de oude Republiek, als patriotten met hulp van de Fransen de regering ten val brengen. Generaal Pichegru trekt met zijn troepen de rivieren over en bezet de Republiek.

Pichegru trekt de bevroren rivieren over

In dat jaar was het onrustig in de Republiek, ook in Hattem, Elburg en Harderwijk. Harderwijk werd bezet door de Franse generaal Jardon en de stad moest Franse soldaten inkwartieren, wat de burgers veel geld kostte. Immers: ze kregen niet alleen onderdak, maar ook eten en drinken.

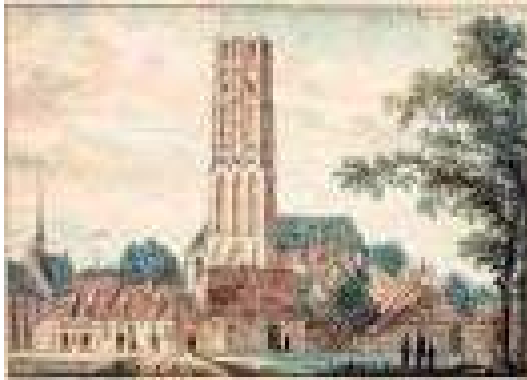
Ook verloor het stadsbestuur in deze periode veel macht. Zo werd de rechtspraak losgemaakt van het stadsbestuur en de burgemeester benoemd door de landelijke regering. Er kwam een commissaris van politie, een notaris en een vredesrechter, een soort moderne buurtrechter. De achterstelling van rooms-katholieken en joden was eindelijk ook voorbij. Tot slot werd de magistraat, het stadsbestuur, vervangen door een zogenaamde municipale raad.

In het midden en noorden van Nederland wordt de periode tussen 1794 en 1814 ook wel de Bataafs-Franse Tijd genoemd. Tijdens de Bataafse Republiek was het gebied zelfstandig, al bevond het zich in de invloedssfeer van de Eerste Franse Republiek. Daarna werd, in 1806, Lodewijk Napoleon vorst van het Koninkrijk Holland. En tenslotte volgde annexatie door het Eerste Franse Keizerrijk. In 1813 gingen de Noord-Nederlandse departementen van het napoleontische rijk op in het soeverein vorstendom der Verenigde Nederlanden. In 1814, na de slag bij Waterloo, vertrokken de Fransen en werd op 1 augustus het gebied van de Republiek en België opgenomen in het soeverein vorstendom der Verenigde Nederlanden.

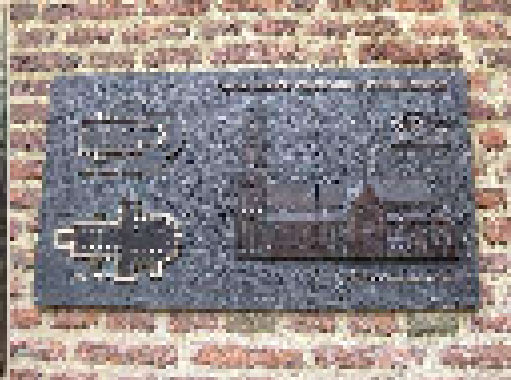
Onder invloed van de Fransen veranderde Nederland in een meer moderne staat. In 1798 volgde de eerste moderne grondwet van de Nederlanden. Later gevolgd door een metriek stelsel, de Burgerlijke Stand, rechts in plaats van links rijden, etcetera.

7. Bijzondere gebeurtenis: val van toren (1797)

De Grote Kerk op het Kerkplein was vroeger veel groter en hoger dan tegenwoordig. Het was zelfs jarenlang de grootste kerk van Gelderland. Zij kende een 70 meter hoge toren. Op deze toren met een omtrek van 12 bij 12 meter werden 's avonds takkenbossen in brand gestoken, zodat vissers in de avond en nachtelijke uren de weg naar hun woonplaats konden terugvinden.

Toren van de Grote Kerk, voor de val

Maquette van de kerk

In de 18^e eeuw was de toren aan het verzakken. Aan de roep om hem op te knappen werd gehoor gegeven, maar niet deskundig genoeg. In 1767 werd het vieringtorentje afgebroken, omdat de constructie gebreken vertoonde. In 1797 stortte de oostmuur van de toren met veel geraas in. Het halve schip volgde en niet veel uren daarna de noordmuur en zuidgevel met de klokken. Door deze instorting werden een groot deel van het schip en het orgel verwoest.

Een van de muren van de toren die overeind was gebleven werd met een kanon bestookt, maar dat gebeurde met weinig precisie. Veel kogels misten hun doel, ketsten af en beschadigden het dak van de kerk en woningen in de directe nabijheid.

Geld voor een nieuwe toren was er niet. Wel werd een nieuwe westgevel opgetrokken, met geld van een rijke familie uit Harderwijk. De toren is echter nooit herbouwd. De contouren van de verwoeste kerk en toren zijn nu te zien in het plaveisel van het plein voor de kerk.

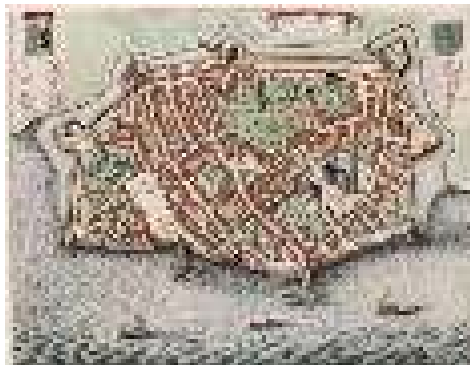
In de 20^e eeuw werd de vieringtoren herbouwd en zijn de schilderijen van vader en dochter Van Delft ontdaan van de vele lagen kalk. De schilderijen bleken in goede staat en stellen het leven van Christus voor, omringd door rijke bladornamenten. Daarnaast heeft de schilder zichzelf en zijn dochter vereeuwigd in een van de gewelven van het noordertransept. Een bijzonderheid in die tijd. In de kerk zijn bezienswaardig: de preekstoel uit 1620, een uit 1826 daterend orgel en de dubbele kathedra van het Gymnasium Illustre, die hier in 2023 geplaatst is. In het voorportaal bij de hoofdingang is een scheepsmodel van een Harderwijker botter, de vissersboot bij uitstek voor de Zuiderzeevervisserij, opgehangen.

8. Versterking stad

In deze periode van een kleine drie eeuwen (1543-1795) werd een en ander veranderd met betrekking tot de verdediging van de stad. Eerst werd op aandringen van prins Maurits (1585-1625), prins van Oranje en graaf van Nassau, die stadhouder en legeraanvoerder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was, Harderwijk versterkt. Er werden tussen 1587 en 1620 wallen en bolwerken aangelegd. Een bolwerk of bastion is een meestal vijfhoekige uitstulping van een aarden wal. Het bolwerk kwam in de plaats van een ronde toren. Een bolwerk heeft als belangrijk

voordeel dat er geen dode hoeken zijn, waardoor de verdedigers altijd de vijand kunnen zien. In Harderwijk kregen twee bolwerken de krijgshaftige namen Keelaf en Cortendoet (korte dood). Keelaf lag aan de noordelijke kant van de stad. Op dit bolwerk verscheen in 1620 een molen, later De Meermin geheten. Deze molen is afgebeeld op de onderstaande kaart van Blaeu, links van de Vischmarkt. In 1885 wordt de molen De Hoop genoemd door de toenmalige eigenaar Van den Born. In 1909 sloeg de bliksem in de molen en brandde deze volledig af. Zij werd vervangen in 1910, maar ook deze molen ging in 1969 in vlammen op.

Cortendoet lag in het zuiden van de vesting. In 1761 werd op dit bolwerk het Plantagepark aangelegd. Blijkbaar voelde Harderwijk zich veilig tegen indringers van buitenaf. Hiervoor is de stad later afgestraft. (zie paragraaf 7 van dit hoofdstuk.) Langs het park loopt de stadsgracht. In deze gracht lag een eiland met een watervalletje. Dit watervalletje is enkele jaren geleden afgebroken wegens slecht onderhoud en een rattenplaag. Harderwijk heeft hier nog protest tegen aangetekend. Er staat ook een monument dat de herinneringen aan de omgekomen

Plattegrond van Blaeu van 1649; goed te zien zijn de wallen en bolwerken; de zee reikte tot aan deze wallen en poorten

stadgenoten tijdens de Tweede Wereldoorlog levend moeten houden (zie ook hoofdstuk D, paragraaf 9). Sinds 2019 is er ook een muziekkoepeel ter verfraaiing van het park gebouwd. Vroeger stond de voorganger van deze koepel op een plek bij het voormalige Harmoniegebouw aan de Plantage.

De Vischpoort, gelegen aan de Zuiderzee, kon bij dreiging van hoog water worden gesloten. De huizen aan de Vischmarkt, het plein gelegen achter de poort, zijn om dezelfde reden wat hoger gebouwd en/of hebben een vloedkamer. Dit voor het geval de poort te laat gesloten werd. In 1851 werd een licht, zeg maar een vuurtorentje, boven op de Vischpoort aangebracht. Na de afsluiting van de Zuiderzee (1932) verloor dit licht zijn betekenis, zodat het (vermoedelijk) in 1947 werd gedoofd. Tegenwoordig gaat het licht alleen aan bij speciale gelegenheden.

9. Economie

Over de economie is in deze periode maar weinig bekend. Wel hebben de komst van de munt en de universiteit Harderwijk enige vorm van welvaart gebracht en groeide de bevolking.

Maar Harderwijk leefde hoofdzakelijk van de handel, scheepvaart en visserij. Aan het begin van de 17^e eeuw was de handel sterk achteruitgegaan. De internationale handel (denk aan de Hanze) is vervangen door interregionale handel, gericht op Amsterdam, Deventer, Zutphen, Arnhem en Enkhuizen. Het grote probleem voor Harderwijk was dat de stad geen haven had. De schepen meerden nog steeds af aan de steigers bij de twee zeepoorten. Al in 1549 werd een plan ingediend voor het aanleggen van een haven. Er volgden daarna nog diverse andere plannen. Maar ook deze plannen werden niet doorgezet. Pas in 1650 werd het werk voor de aanleg van een haven aanbesteed. Het ontwerp was van Leeghwater. In 1655 was de haven gereed en functioneel. Deze kleine haven lag aan twee pieren tussen beide zeepoorten. Na een hevige noordwesterstorm werd

de haven in 1669 alweer vernield, maar al snel kon de haven worden hersteld. In 1715 werd aan de oostzijde van de stad in de bocht van de zeebeer een opening van 24 voet gemaakt, waardoor tussen de zeebeer en de wal een kleine schuilhaven ontstond, de Nieuwe Haven. In 1739 volgde een uitbreiding. Tot een volwassen haven is het in deze tijd echter nooit gekomen.

Een bijzonder aspect van de economie in deze periode is de relatie tussen de stad en de koloniën. Ook Harderwijk heeft een koloniaal verleden, maar daarover is tot op dit moment weinig bekend. Wel was er een Harderwijkse familie met een directe link met de slavernij in Suriname, de familie De Vries. De woning aan de Vischmarkt 55-57, nu huurappartementen, was in de 18^e eeuw de woning van Jan Bavius de Vries (1717-1798). Hij vestigde zich in 1762 in Harderwijk en was van 1773 tot en met 1778 burgemeester van Harderwijk.

Vischmarkt 55-57

De Friesegracht en de Frisialaan, beide net gelegen buiten de stadsmuren, zijn naar hem vernoemd. Deze Jan Bavius de Vries bezat in de kolonie Suriname de plantages Vriesenburg Nova Dwingelo, Coresburg en later Bodenburg, Goed Succes en Vrieshoop. Deze plantages lagen aan rivieren voor de aan- en afvoer van koffie, katoen en suiker. De Vries zag zijn slaven als eigendom en ze werden in Afrika gebrandmerkt met IDBV.

Ook zijn zoon Johannes Cornelis Francois de Vries (1750-1823) woonde aan de Vischmarkt en werd burgemeester van Harderwijk (1815-1823). Het is deze burgemeester die in Den Haag gelobbyd heeft om het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk te vestigen (zie hierna). Johannes erft samen met zijn oudste broer Hendrik in 1798 de familieplantages in Suriname, die tot 1843 in familiebezit blijven.

Dat de familie De Vries in slavenhandel actief was blijkt uit het feit dat Johannes de Vries in 1777 drie 'timmer negers' voor drieduizend gulden aan een zekere Hendrik van der Schaaff verkoopt. Maar ook zijn vader laat zich niet onbetuigd door een timmerman met de roepnaam Joost, een 'capabele mulat', voor vijftienghonderd gulden aan dezelfde Hendrik van der Schaaff van de hand te doen.

Overigens heeft de hierboven genoemde Lodewijk Napoleon in het begin van de 19^e eeuw nog gelogeerd in dit huis aan de Vischmarkt.

Ondanks deze welvaart, mede verworven over de rug van slaven, ging het niet echt florissant met Harderwijk eind 18^e eeuw, begin 19^e eeuw. De belangrijkste bronnen van bestaan waren nog steeds landbouw, visserij, handel en vervoer. In 1808 heeft Harderwijk circa 4.000 inwoners, niet veel meer dan in de eeuwen daarvoor.

10. Stadhuis

Het stadsbestuur, in deze periode de 'magistraat' geheten, zetelde nog steeds aan de Markt. In eerste instantie stonden er twee gebouwen, met drie functies, te weten: het wijnhuis, het rechthuis

en het raadhuis. In het linker en het middelste deel van het pand zetelde het bestuur van de stad, in het rechterdeel was sinds begin 18^e eeuw de waag gevestigd. Tot 1889 deed het stadhuis ook dienst als gevangenis. Dit is nu nog te zien. In de muur van het stadhuis aan de zijde van Hondegatstraat zijn nog vier met gaas dichtgemaakte gaten zichtbaar. Daarachter waren vroeger de cellen van de gevangenis.

In 1720 besloot men dat de voorgevel zou worden aangepast en werd het wijnhuis verbouwd tot raadkamer. In 1837 tenslotte werd het gebouw ingrijpend veranderd. De huidige neoclassicistische gevel met trappen, bordes en pilaren verrees toen.

Stadhuis

Goudleren behang

Binnen bevindt zich de met goudleer behangen raadzaal uit 1727. Dit behang is in 2017 gerestaureerd. Aan de wanden hangen vijf schilderijen waarop afgebeeld zijn: prins Willem van Oranje, prins Maurits, prins Frederik Hendrik, koning Gustaaf Adolf van Zweden en koning Henry van Frankrijk. Op de twee andere schilderijen zijn koning-stadhouder Willem III en zijn vrouw Maria Stuart afgebeeld. Het plafond is verfraaid met allegorische figuren, te weten de elementen water, vuur, lucht en aarde. Het stadhuis aan de Markt diende tot 1983 als secretarie van de gemeente. Momenteel zijn er de muziekschool en het Toeristisch Informatiepunt gehuisvest.

In 2017 is er onder dit pand archeologisch onderzoek gedaan. Men trof er een eind 18^e eeuwse waterput aan, muurwerken, spaarbogen, een oventje en een gedeelte van een gewichtsbakje. Een overblijfsel uit de tijd dat dit pand ook diende als Waag.

Het plein waaraan het oude stadhuis ligt heette Broeren of Broederen. Deze naam is afkomstig van het Minderbroedersklooster dat pal tegenover het stadhuis was gelegen. Aan hetzelfde plein lag vroeger de Waag, in brand gestoken door de Franse troepen in 1673. De Waag liep hierbij grote schade op. De Waag kreeg in 1726 plek in het huis naast het stadhuis en werd in 1805 gesloten door het stadsbestuur.

11. Rechtbank

In dezelfde tijd, dus in het begin van de 19^e eeuw, toen onder invloed van Napoleon de rechtspraak ingrijpend veranderde, werd de raadkamer ingericht tot lokaal voor de kantonrechter.

Weer later verhuisde de kantonrechtbank naar het pand Bruggestraat 49. Dit herenhuis heeft een laatmiddeleeuwse oorsprong. Het is kort na de brand van 1503 gebouwd. Het dwarse voorhuis werd in 1712 verbouwd in opdracht van Anthony van Westervelt en kreeg een statige gevel. De linker voorkamer heeft een panoramabehang met Zwitserse landschappen uit 1814. De noordelijke van de twee haaks op het voorhuis aansluitende achtervleugels bezit een lager achterhuis met een 16^e eeuwse achtergevel voorzien van vlechtingen. Achter het pand staat een 18^e eeuwse tuinkoepel. Het complex is in 1961 en 1962 gerestaureerd en diende sinds 1984 als kantongerecht. Het is in 2013 als zodanig gesloten. Momenteel is het een complex van woonappartementen.

Kantonrechtbank in de Bruggestraat

12. Huizen burgers

Binnen deze versterkte stad voelden burgers zich veilig. Zij bouwden sinds het begin van de 17^e eeuw dan ook huizen aan de Donkerstraat, Grote Markt, Hoogstraat en Bruggestraat.

In de 18^e eeuw werden veel bestaande huizen aan dezelfde straten en rondom de Vischmarkt geheel of gedeeltelijk verbouwd tot fraaie herenhuizen. Een mooi voorbeeld van een dergelijk huis is gelegen in de Donkerstraat 4. Dit herenhuis met een bakstenen gevel is rond 1785 gebouwd in opdracht van Heribert van Westervelt. Momenteel is hierin het Stadsmuseum gevestigd.

Bruggestraat 49 (Kantongerecht) is hierboven al beschreven. Ook de huizen aan de Donkerstraat 27, 29, 40 en 44-46, Bruggestraat 19 en 35, Kerkstraat 16, Smeepoortstraat 35 en Vismarkt 55 dateren van het tweede en derde kwart van de 18^e eeuw.

Donkerstraat 4, nu stadsmuseum

Donkerstraat 44, nu winkel

Een ander fraai pand staat ook in de Donkerstraat en wel op nummer 44. Dit huis heeft een schilddak en een dakkapel, bekroond door een gebogen fronton. Het wapen boven het bovenlicht is onder andere van Reindert van Westenrode (links) en zijn vrouw Aleida Wolfsen (rechts). Reinder (1726-1777) studeerde aan de Gelderse Academie in Harderwijk en was later jarenlang rentmeester van deze academie. In 1759, 1767 en 1772 was hij burgemeester van de stad. Momenteel heeft dit pand een winkelfunctie. De deur in het pand Donkerstraat 44 is tegenwoordig een handige doorgang naar het Hortuspark, maar vroeger was het een doorgang naar de achtertuin.

Andere mooie huizen staan aan de Vischmarkt en wel op de nummers 55 en 57. Ze zijn hierboven in de paragraaf over het koloniaal verleden van Harderwijk kort beschreven. Op nummer 57a aan dezelfde markt gelegen stond vroeger het stadstimmerhuis.

Rechts van de Vischpoort, in de richting van de Kleine Oosterwijck, stonden vroeger huizen met rode dakpannen. Vandaar de naam Rooie Dorp. In de Kleine Oosterwijck stonden vele kleine huisjes. Samen met de Grote Oosterwijck tot aan de stadsgracht is dit het stadsdeel van Harderwijk waar de vissers woonden.

Andere kleine huisjes zijn tegen de Vischpoort aangebouwd. Dit zijn zogenaamde muurhuizen. Zij zijn gesitueerd in de vrije strook binnen de stadsmuren die werd gebruikt om troepen van de ene

kant van de stad naar de andere te verplaatsen. Toen de stad ter bescherming van haar have en goed geen beroep meer hoefde te doen op de stadsmuur, werd daar oogluikend de bouw van huizen toegestaan. De huizen zijn klein, armoedig en bieden weinig comfort en mogen niet als woning maar wel als winkel worden gebruikt.

Weduwenhuizen tref je aan op het Kloosterplein. Deze zijn in het kort beschreven in hoofdstuk B, paragraaf 6.

De stadsplattegrond van Blaeu van 1649 laat in de binnenstad nog veel groen zien in het oosten van de stad. Dit zijn stadstuinen, behorende tot de patriciërshuizen, maar ook de tuinen, boomgaarden van kloosters en weidegronden van boeren.

Dichtbij het dorp Hierden, tegen Hulshorst aan, ligt het kasteel De Essenburg. Dit kasteel werd tussen 1639 en 1652 gebouwd door Johan Coolwagen. Deze man, behorend tot de nouveau riche uit de 17^e eeuw, liet het kasteel bouwen als statussymbool. Hij wilde zich op deze wijze een plaats binnen de Ridderschap van de Veluwe verwerven.

De Essenburg(h)

In 1721 kwam het kasteel in handen van de familie Van Westervelt. Eind 19^e eeuw was de Essenburg, met haar vele boerderijen en landerijen, eigendom van de familie Sandbergh. Toen was het nog een goed lopend bedrijf, de boerderijen en landerijen werden immers verpacht aan boeren in Hierden en het verderop gelegen Hulshorst. De laatste eigenaar uit dit geslacht, jonkheer Anthony van Westervelt, burgemeester van Harderwijk, zag zich rond 1925 genoodzaakt het gehele landgoed, de boerderijen, huizen en tot slot ook het kasteel te verkopen. De nieuwe eigenaar, kunsthistorica Jeanne Goekoop, liet het kasteel in 1929 grondig renoveren en gaf het pand de nieuwe naam 'Essenburgh'.

In 1950 werd het kasteel verkocht aan de Norbertijnen. Deze Norbertijnen namen het kasteel in gebruik als priorij. Vanaf 1969 begonnen zij met een vormingscentrum in het kasteel. In 1992 is een tweede klooster op het terrein gevestigd, genaamd Gemeenteit Mariëngaard, een gemeenschap voor vrouwelijke Norbertijnen.

Tot de gemeentelijke herindeling in 1972 hoorde de Essenburgh bij het dorp Hulshorst in de gemeente Nunspeet. Sindsdien ligt de Essenburgh in Hierden en maakt het dus onderdeel uit van de gemeente Harderwijk.

Tot 1657 mochten er geen Joden in Harderwijk wonen. Vanaf dat jaar werden Joodse studenten en promovendi toegelaten tot de Academie. Pas in 1690 verwierven ze het recht om zich in de stad te vestigen en een beroep uit te oefenen. In 1759 huurden ze een speciaal daartoe ingerichte kamer om godsdienstoefeningen te houden. Een eerste synagoge werd in 1773 in gebruik genomen. Een echte synagoge werd in 1817 in een pand aan de Jodenkerksteeg ingericht, op de hoek van de Kleine Marktstraat. Maar dit gebouw stond al snel op instorten. In 1840 werd het herbouwd en het

Synagoge aan de Jodenkerksteeg

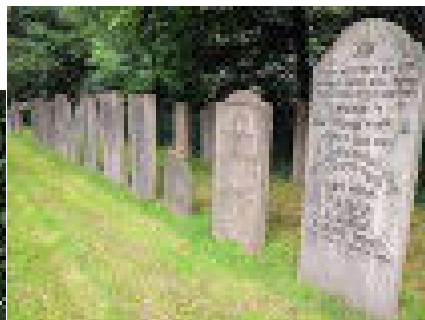
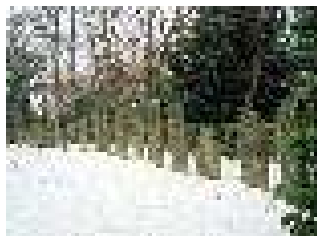

Expositie Joodse traditie in de synagoge

het gebouw heeft tot aan de Tweede Wereldoorlog als synagoge dienst gedaan. Tijdens de oorlog werd het interieur gesloopt. Momenteel is op de eerste verdieping een expositie ingericht met diverse objecten uit de Joodse traditie.

In 2024 is een bidbook ingediend bij de gemeente Harderwijk met een plan om het toenemend antisemitisme in de Nederlandse samenleving aan de kaak te stellen. Het gaat in dit bidbook, 'Antisemitisme. Beleefd, besproken, bestreden' geheten, voornamelijk om het educatieve aspect, hoe jongeren met dit actuele thema te bereiken. Het hele plan betreft ook het gebouw, de historie, het herdenken en herinneren.

De Joods begraafplaats lag vanaf 1716 langs de stadsmuur achter de Grote Poort, in een afgegraven walletje. Later is zij verhuisd naar de Tonsel. Sinds het eind van de Tweede Wereldoorlog is de Joodse gemeente van Harderwijk opgeheven. Maar er is wel een Joodse begraafplaats in Harderwijk; zij heet Beth Chaim (Huis des Levens), is gelegen aan de Lindenlaan en is een gemeentelijk monument.

Huidige Joodse begraafplaats aan de Lindenlaan

Een bijzonder huis werd in 1555 gebouwd door de commandeur van het Sint Jansdalklooster in Ermelo ('s-Heerenloo). Deze commandeur vroeg in dat jaar aan het stadsbestuur toestemming om een winterverblijf te bouwen op een terrein tegenover de kapel van het Sint Catharinaklooster. Daar stond een weduwenhuisje, eigendom van de stad. Het Sint Jansdalklooster bezat een soortgelijk huisje aan de Straat van Sevenhuysen. Besloten werd de huisjes tegen elkaar te ruilen, waarna de commandeur zijn huis kon laten bouwen. Het 'Kleine Loo', zoals het werd genoemd, bestond uit twee verdiepingen, een torentje en een aantal bijgebouwen. Na de reformatie werden de gebouwen geconfisqueerd door de stad, verhuurd en later verkocht en afgebroken. Uitgezonderd het torentje, nu bekend als Linnaeustorentje. De grond onder het huis werd toegevoegd aan de Hortus Botanicus.

13. Zorg

In de late middeleeuwen stond in de Bongerdsteege het Gasthuys, daterend uit het jaar 1366. Dit gasthuis verzorgde vreemdelingen en zieken. Op dezelfde plek stond het Proveniers- of Oudemannengasthuis. Om hier verzorgd te worden moest men betalen. Later bepaalde de magistraat (toenmalige stadsbestuur) dat ook armen en zieken hier konden worden opgenomen.

In 1690 werd in dit complex ook het Gereformeerd Gast- en Kinderhuis gevestigd. Tot 1836 woonden er zowel bejaarden als kinderen. Na dat jaar werd een deel van het complex afgebroken en werden haar bewoners ondergebracht in het fraterhuis aan de Straat van Sevenhuysen. Dit fraterhuis had daarvoor al, in 1586, een nieuwe functie gekregen, namelijk dat van pesthuis. De laatste keer dat het pand als verpleeghuis functioneerde was in 1832, bij een cholera-epidemie. De Straat van Sevenhuysen kreeg na 1650 de naam Pesthuissteeg. In 1920 werd het straatje op verzoek van bewoners omgedoopt in Eendrachtstraat. In 1976 besloot de gemeenteraad de straat weer de originele naam terug te geven: Straat van Sevenhuysen.

Halverwege de 16^e eeuw (1554) werd op de hoek van de Markt en de Donkerstraat op initiatief van pater Johan van Speulde, priester van de Johanniter Orde, een burgerweeshuis gesticht. In dit huis werden weeskinderen, kinderen van wie een of beide ouders zijn overleden, verzorgd. Later (1651) vonden de wezen onderdak in het gebouw op de hoek van de Korte Kerkstraat en het Kerkplein, nu bekend als de Wheme. De Wheme was daarvoor de pastorie van de Grote Kerk. Het fronton van de toegangspoort werd in 1999 hersteld.

Op het eind van de 19^e eeuw vond het burgerweeshuis haar definitieve plek aan het Kerkplein 3, alwaar tot 1937 wezen werden verzorgd. Vanaf dat jaar werd besloten de wezen voortaan onder te brengen bij pleeggezinnen.

Fronton burgerweeshuis

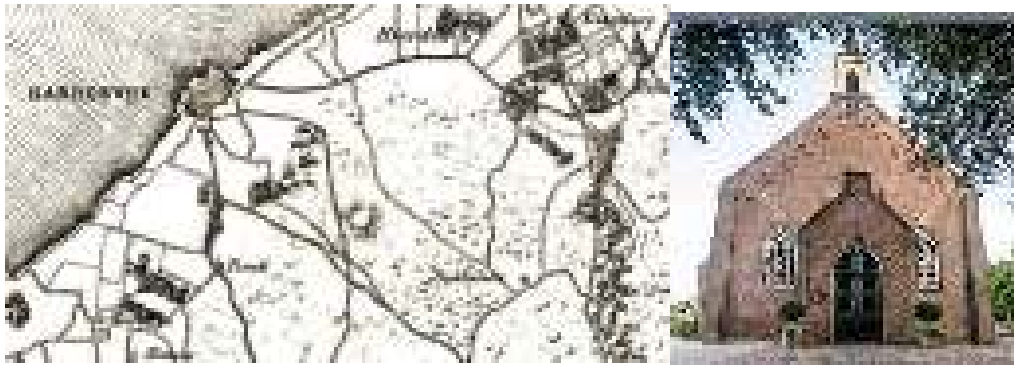

Burgerweeshuis

Hotel Baars

Lang is gedacht dat op de plek van hotel Baars een Begijnenkerkje en een Begijnenhuis hebben gestaan. Literatuuronderzoek heeft aangetoond dat dit niet juist is. Dit Begijnenkerkje heeft eerder gestaan op de plek waar later het Oude Mannenhuis verrees. Op de plek van hotel Baars heeft een pand gestaan, toebehorend aan welgestelde personen, zeker tot het jaar 1762. Later was dit pand woning voor de dames van de Franse Sociëteit. En weer later woonden er behoeftige weduwen, deed een kamer dienst als dansschool en huisvestten twee andere lokalen de diaconie- of armenschool. Pas in de loop van de 19^e eeuw wordt het een hotel, gerund door de familie Baars. Deze familie is vanaf 1875 uitbater van dit pand. De voorloper van dit hotel heeft waarschijnlijk aan de westzijde van het plein gelegen, aan de Vijhestraat, in het pand dat nu bekend staat als het burgerweeshuis. Dat hotel heette toentertijd 'Het Wapen van Zutphen' en later hotel Ducroix, vernoemd naar de eigenaar van het hotel.

Harderwijk en Hierden in 1820

Dorpskerk Hierden

14. Hierden

Uit een overeenkomst uit de 16^e eeuw weten we dat 'de Duynen' in Hierden bewoond waren. Dit gebied ligt circa 10 meter boven NAP. Er wordt gesproken van een erf met huis, hof, schuur en schaapskooi.

Tussen Hierden en Leuvenum was er sprake van grensgeschillen over het gebruik van het Hierder- en Leuvenumseveld voor schapen en koeien. De bewoners haalden van deze velden jonge heide en struiken voor strooisel. De geschillen met de omliggende dorpen en buurten over het gebruik bleven tot omstreeks 1700 de kop opsteken.

In Hierden woonden in 1650 slechts 370 mensen, veelal behorend tot boerengezinnen. Zij kregen in deze tijd de toestemming om een schoolkerkje te beginnen. De schoolmeester uit die tijd was ook voorzanger, voorlezer en koster van de kerk. Pas in de 19^e eeuw werd een nieuwe school gebouwd en halverwege deze eeuw werd ook een kerk gebouwd. Hierden kende daarvoor al (vanaf 1350) een kapel, de Sint Severinuskapel, maar deze is waarschijnlijk tijdens de Beeldenstorm (1566) vernield. Begin 19^e eeuw had Hierden ongeveer 700 inwoners en ongeveer 87 woningen. Elk woning had een eigen nummer.

Een aantal boerderijen uit de 18^e eeuw, gelegen aan de Zuiderzeestraat (nr. 38, 72 en 98) is dusdanig gaaf en goed bewaard gebleven dat ze de status van rijksmonument hebben gekregen.

Zuiderzeestraatweg 72 te Hierden

Hoofdstuk 4 Harderwijk als stad in het Koninkrijk der Nederlanden(1795 – 2024)

Inleiding

Deze periode is te kenschetsen als een periode van onafhankelijkheid en een weer opbloeiende economie, mede door de komst van het Koloniaal Werfdepot en later het garnizoen. Maar in wezen was Harderwijk in de 19^e eeuw een stadje met 4.000 inwoners die grotendeels leefden van landbouw, met in de stad een belangrijke visserijverheid.

Hierin kwam verandering door de industriële revolutie van eind 19^e, begin 20^e eeuw. Er zijn steeds meer handen nodig om de nieuwe bedrijven waaronder een weverij, een tabaksfabriek, een kalkzandsteenfabriek en enkele meubelfabrieken draaiende te houden. Harderwijk groeit zo langzamerhand uit haar jasje. Van 5400 inwoners in 1850 naar 9.000 in 1934. Tegenwoordig heeft de stad bijna 50.000 inwoners. Zij vonden woningen in nieuwe wijken buiten de stadswallen, eerst aan de zuidkant van de stad, waar in 1865 een treinstation werd geopend. Hier was in eerste instantie sprake van lintbebouwing, langs de Stationslaan en Oranjelaan. Er verschijnen kazernes en woningen voor militairen, scholen en later mooie woningen voor de meer gegoede burgerij. Tussen de uitvalswegen lagen tuincomplexen, met kleine boerderijen. Vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog groeit de stad in oostelijke en zuidelijke richting en wordt zij ontsloten door nieuwe provinciale en rijkswegen, zoals de Verkeersweg, de Ceintuurbaan, de N302 en de A28. Het karakter van de stad verandert: van garnizoens-, landbouw- en visserijstad naar handels- en industriestad, maar vooral toeristenstad met als trekpleisters het Dolfinarium, de historische binnenstad met veel monumenten, mooie winkels en goede eetgelegenheden. En een stad gelegen aan het water en de Veluwe. Het buitengebied rondom het dorp Hierden heeft daarentegen nog steeds een landelijk karakter met vele oude, monumentale boerderijen.

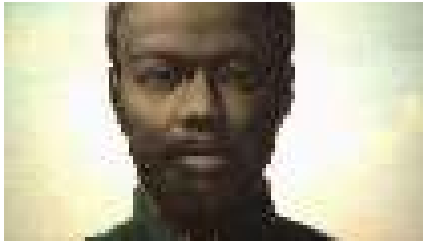
1.Muntgebouw

a. Koloniaal werfdepot

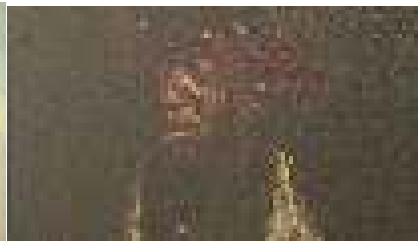
Mede door een lobby van burgemeester De Vries (zie hierboven) werd het Muntcomplex aan de Smeepoortstraat in 1815 in gebruik genomen door het Depot-Bataillon van de Troupes in de Koloniën no. 33, ofwel het koloniaal depot. Een militair depot is een plek waar troepen worden verzameld, gekleed en geoefend. De argumenten om voor Harderwijk te kiezen waren de bereikbaarheid van de stad, er waren voldoende groentes aanwezig en het was er goedkoop. Deze laatste twee argumenten waren van groot belang, er moesten gezonde jongemannen naar Indië worden gestuurd.

In 1822 veranderde de naam in Algemeen Depot en in 1844 in Koloniaal Werfdepot. Harderwijk had vanaf 1815 weer een goede bron van inkomsten.

Het waren vooral de gewone soldaten die in Harderwijk hun training ontvingen, de officieren waren in Kampen en in de KMA te Breda gehuisvest. Per lichting werden in Harderwijk 700 mannen in een tijd van zes weken opgeleid voor hun korte, vrijwillige dienstdienst in Nederlands-Indië of Suriname. Tienduizenden zijn vanuit deze kazerne afgereisd naar deze verre oorden, mannen afkomstig uit Nederland en andere Europese landen, maar ook uit Ghana en de Verenigde Staten. De Ghanezen werden ook wel 'Belandá Hitam', oftewel 'Zwarte Hollanders', genoemd. Onder hen bevonden zich Jan Kooij en Kees Pop, op schilderijen vereeuwigd. Deze schilderijen hangen in een zaal van het Stedsmuseum van Harderwijk.

Jan Kooij

Kees Pop

Verlangen naar Afrika

Andere meer bekende namen waren de Franse dichter Arthur Rimbaud, de Duitse arts Franz Wilhelm Junghuhn en kapitein Hendrikus Colijn, de latere minister-president van Nederland.

De soldaten in opleiding kregen handgeld, soms meer dan 250 gulden. Ook werd bij minimaal twaalf jaar dienstverband een pensioen in het vooruitzicht gesteld. Het handgeld werd meestal tijdens de opleiding opgemaakt aan logementen, drank en in de vele bordelen die Harderwijk toen nog kende. Deze bordelen en cafés lagen aan de Burgtstraat, Blokhuissteeg en Muntsteeg. Ook ging veel geld naar de vele winkeliers die hun nering hadden in de stad. Harderwijk genoot in die tijd de twijfelachtige eer 'het gootgat van Europa' te worden genoemd.

Na de opleiding werd de soldaten onder begeleiding van militaire muziek uitgeleide gedaan naar het station om van daaruit met de trein af te reizen naar Den Helder, naar Rotterdam of Amsterdam. Voorafgaand aan het vertrek werd nog een portretfoto gemaakt als souvenir voor de familie, vaak met teksten als 'Tot weerziens'. Vanuit deze steden vertrokken ze met de boot naar de 'West' of de 'Gordel van Smaragd'.

Ook andere panden binnen de stad Harderwijk hadden een functie ten behoeve van het Koloniaal Werfdepot. Zo werd de kapel van het Catharinaklooster van 1867 tot 1907 gebruikt als militaire bakkerij. De witte kloostervleugel van hetzelfde klooster fungeerde als militair magazijn.

Poort geschenken door het stadsbestuur en enkele inwoners; boven de poort zijn het rijkswapen en het wapen van Harderwijk aangebracht

In 1909 was de verovering van de buitengewesten in Nederlands-Indië vrijwel voltooid. Het Werfdepot werd verplaatst naar Nijmegen en het lege gebouw in Harderwijk werd een kazerne voor infanteristen, de Oranje-Gelderland kazerne. Harderwijk werd daarmee garnizoensstad. In 1922 veranderde de kazerne van naam. Het werd de Oranje-Nassau kazerne (zie hierover meer onder het kopje 'Garnizoensstad').

b. SMID

Na de Tweede Wereldoorlog werd in het gebouw van het Koloniaal Werfdepot de School Militaire Inlichtingen Dienst (SMID) gevestigd, ook wel aangeduid als 'spionnenschool' of 'sectie stiekem'. Vele dienstplichtige soldaten (men schat zo'n 25.000 dienstplichtige jongens en zogenoemde 'KVV

'ers – Kort Verband Vrijwilligers) leerden hier Russisch. Immers: de Sovjet Unie en haar bondgenoten van het Warschaupact Oost-Europa waren tijdens de Koude Oorlog (1949-1989) de grote vijand

Bankje met 'Pravda' in tuin van de Geldersche Munt

van het westen en moesten goed in de gaten worden gehouden. Jarenlang werd de cursisten op het hart gedrukt niet te praten over wat zij daar deden, ook niet met familie en bekenden. De vaandrags in opleiding liepen ter misleiding rond met de emblemen van de Limburgse Jagers.

Niet alleen landmachtmilitairen werden hier opgeleid, ook die van de marine en luchtmacht en een enkele keer Belgische militairen. Uit een artikel uit 1985 bleek dat er twee opleidingen waren: Gevechts Inlichtingen en Contra Inlichtingen. De eerste richtte zich op de vijand, het weer en terrein; de tweede op beveiliging van de eigen eenheden tegen spionage en sabotage. Daarnaast waren er drie specialismen: beeldinterpretatie, verbindingsinlichtingen en krijgsgevangenenondervraging. Ook talencursussen, zoals hierboven al gememoreerd, maakten een belangrijk deel uit van de opleidingen.

De SMID leverde zo'n 100 cursisten per jaar af en had een vaste staf van 80 man. Zij groeide in de tweede helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw zodanig dat de kazerne te klein werd. Op locatie kon niet worden uitgebreid en dus verhuisde de opleiding in 1988 naar een nieuw onderkomen op de Simon Stevinkazerne in Ede.

In de militaire tijd is dit gebouw enkele keren vergroot en aangepast. Het lijkt daarom absoluut niet meer op het toenmalige kloostergebouw van de Grauwe Zusters.

De Geldersche Munt 1991, momenteel woonfunctie

Huidig poortgebouw van binnenuit gezien

c. Woonfunctie

Na een grondige restauratie kreeg het complex in 1991 een woonfunctie. Het appartementencomplex kreeg de naam 'De Geldersche Munt', een verwijzing naar de eerdere functie van het gebouw. Overigens pas na een jarenlang steekspel tussen de historische vereniging 'Herderewich' en partijen die het wat minder nauw namen met de authenticiteit. Tegen de zin in van

de vereniging werden de buitenmuren gepleisterd, waarmee het patina van eeuwen onder de pleisterkalk verdween. Wel werden na enige strijd de twee lage gebouwen naast de ingang van de kazerne gespaard, zodat het besloten karakter van het complex bewaard bleef.

Aan de bovenkant van de gevels is in het metselwerk nog een verbouwing van vroeger zichtbaar. Het smeedijzeren hek, een geschenk van de burgerij van Harderwijk, herinnert nog aan het Koloniaal Werfdepot. Onder de binnentuin, het vroegere exercitieplein, is een parkeergarage aangelegd. De tuin wordt opgesierd met een beeld van een groepje struisvogels. Dit beeld is onthuld bij de oplevering van het appartementencomplex in 1991.

d. Militair hospitaal

Aan de Kaatsbaan, in het noorden van de binnenstad, werd in 1883 een militair hospitaal gebouwd. Het hospitaal lag in zijn volle lengte langs de Kaatsbaan en telde meer dan 100 bedden en een quarantaineafdeling. Dat laatste was nodig om te voorkomen dat militairen met een besmettelijke ziekte zoals cholera, pokken of tyfus hun medesoldaten of zelfs de stadsbevolking aanstaken. De meeste slachtoffers onder de militairen vielen echter door geslachtsziekten.

Militair hospitaal aan de Kaatsbaan

Sloop van het hospitaal, gelegen achter huidige stadhuis

Toen het Koloniaal Werfdepot in 1909 werd opgeheven bleef het militair hospitaal nog tot 1926 in gebruik voor het in Harderwijk gelegerde garnizoen. In de jaren tachtig van de vorige eeuw is het gehele complex gesloopt en heeft het plaats gemaakt voor nieuwbouw. In de huidige Hospitaalhof, een pleintje gelegen in het hart van de nieuwbouw, herinnert een beeld van een leeuw aan dit hospitaal.

2. Garnizoenstad

a. Kazernes

Toen het Koloniaal Werfdepot in 1909 werd verplaatst naar Nijmegen heeft het gemeentebestuur van Harderwijk zich ingespannen om toch weer militairen naar haar stad te krijgen. Het vertrek van het Koloniaal Werfdepot was immers een harde klap voor de middenstand van de stad. Aangezien de Veluwe voldoende oefenterrein (denk aan het Beekhuizerzand) kon bieden voor Defensie, werd al snel een positief besluit genomen. Wederom na gedegen lobbywerk van de toenmalige eerste burger van Harderwijk, burgemeester Kempers.

Eerst werd het Werfdepot ingezet als huisvesting voor het derde bataljon van het 9^e Regiment Infanterie. In 1922 kwam het 7^e Regiment uit Amsterdam over, alleen de staf. Het toenmalige leger was nogal bescheiden in omvang. Maar al gauw was de kazerne te klein en werd in 1916 verhuisd naar de Oranjelaan. In het begin werd deze kazerne de 'Nieuwe Kazerne' genoemd, om een onderscheid te maken met de oude kazerne in de Smeepoortstraat.

De Jan van Nassaukazerne

Monument voor de kazerne

In 1934 werd de Nieuwe Kazerne omgedoopt tot Jan van Nassaukazerne en na de Tweede Wereldoorlog werd ze het opleidingscentrum voor alle infanterie-eenheden. Daardoor brachten duizenden dienstplichtigen een deel van hun dienstdtijd in Harderwijk door.

Kort voor de Tweede Wereldoorlog besloot de overheid in Harderwijk een artilleriekazerne te bouwen, de Willem George Frederikkazerne, ofwel de 'WGF'-kazerne. Deze kazerne werd door de Duitse bezetters afgebouwd, in gebruik genomen en aangeduid als Feldkazerne of Waldkazerne. Na de Tweede Wereldoorlog werd er de Kaderschool voor de infanterie gevestigd en kregen dienstplichtige onderofficieren, die uitgezonden zouden worden naar Nederlands-Indië, hier of in Weert hun opleiding. Begin jaren vijftig, na beëindiging van de oorlog in Indonesië, werd de 'WGF'-kazerne thuisbasis voor de 4^e Divisiestaf van het Eerste Legerkorps. Later werd de kazerne voor de beoogde 1.450 man uitgebreid, toen bleek dat de kazerne te klein was. Het einde van de Koude Oorlog aan het eind van de jaren tachtig, begin jaren negentig van de vorige eeuw betekende een forse inkrimping van de Nederlandse krijgsmacht. Harderwijk verloor in enkele jaren het militaire uiterlijk.

De 'WGF'-kazerne

Kranenburg Zuid

In 1994 werd de 4e Divisie opgeheven en de kazerne gesloten en drie jaar later werd de Stichting Bouw & Infrapark de nieuwe eigenaar. In de voormalige Jan van Nassaukazerne aan het spoor zijn appartementen gebouwd.

Sinds 1915 was er nog een militaircomplex in Harderwijk, namelijk Kamp Kranenburg, bedoeld voor de veldartillerie. Later werd zij omgevormd tot Kranenburg Noord en Kranenburg Zuid. Kranenburg Zuid is afgebroken en Noord bleef tot in 2006 in gebruik voor militaire activiteiten. De officiersmess is in 2020 eigendom geworden van de gemeente en wordt anno 2024 gebruikt voor culturele activiteiten. De gemeente is momenteel in gesprek met haar inwoners om het gebouw en het omliggend terrein een nieuwe bestemming te geven.

Gedenkstee en oud scheepskanon aan de Vitringasingel

Met het planten van een lindeboom, het plaatsen van een gedenkstee en het opstellen van een oud scheepskanon aan de Vitringasingel, dichtbij de Smeepoort, kwam in 2020 definitief een einde aan Harderwijk als garnizoensstad.

b. Militaire woningen en tehuizen

Terwijl de manschappen bivakkeerden in de kazernes aan de Oranjelaan werden aan de Prins Mauritslaan en de Prins Hendriklaan etagewoningen voor onderofficieren gebouwd en aan de Stationslaan officierswoningen. De huizen aan de Stationslaan, waarvan een aantal zich kenmerkt door vakwerkdetaillering, staan op de gemeentelijke monumentenlijst.

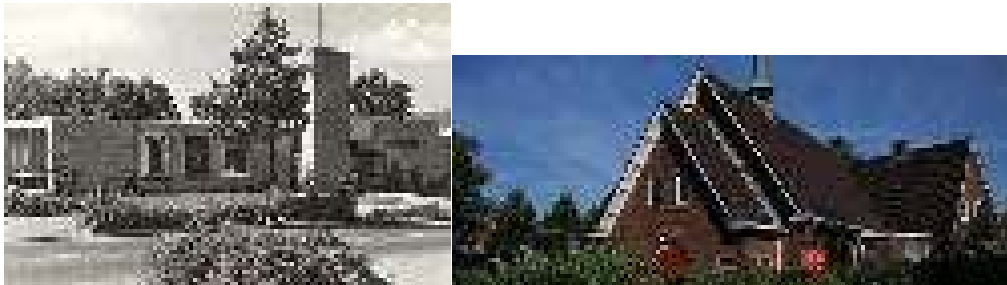
Woningen Stationslaan en Prins Hendriklaan

Ook werden er aan het eind van de 19^e eeuw militaire tehuizen gebouwd, veelal vanuit christelijke bewegingen. Deze bekommerden zich om het welzijn van soldaten buiten de kazerne. Het eerste tehuis ontstond aan het Kerkplein, hoek Vijhestraat. Later werd er een Christelijk Militair Tehuis (1913-1970) gebouwd aan het begin van de Stationslaan en aan de Deventerweg een Protestants Militair Tehuis (1970-1994), nu de locatie van de Stedelijke Harmonie en de lokale omroep. Eveneens aan de Deventerweg stond een Katholiek Militair Tehuis (1966-1994), nu een Rouw- en Uitvaartcentrum en op de hoek van de Verkeersweg en Stationslaan was een Algemeen Militair Tehuis.

Voor Joodse jongens kwamen er andere oplossingen. Eerst werden zij bij de Harderwijkse Joodse gezinnen uitgenodigd. Zij kregen hiervoor soms een kleine vergoeding, maar de families draaiden meestal zelf voor de kosten op. Met de toename van het aantal Joodse soldaten groeide dan ook het probleem van voldoende koosjer voedsel. In 1920 werd de Joodse Militaire Bond opgericht, met als doel tehuizen te openen waar militairen koosjer konden eten. In 1922 werd er in een leegstaand schoolgebouwtje aan de Hoogstraat voor hen onderdak gevonden en drie jaar later werd verkast naar een veel groter pand aan de Hoogstraat. Aangezien diverse legeronderdelen in 1927 naar Amersfoort werden verplaatst, werd dit pand in 1927 al weer verlaten.

Algemeen Militair Tehuis aan het Kerkplein/Vijhestraat Christelijk Militair Tehuis aan de Stationslaan

Katholiek Militair Tehuis aan de Deventerweg Algemeen militair tehuis, hoek Verkeersweg/Stationslaan

3. Binnen de stadsmuren, 20^e eeuw

Harderwijk is een echte vestingstad, met poorten, bolwerken en stadsmuren. Maar niet alle delen van de stadsmuren, poorten en bolwerken waren door de eeuwen heen beschermd tegen afbraak. Zo moest in het begin van de 20^e eeuw nog een deel van de stadsmuur aan de Doelenstraat het ontgelden. De naam 'doelen' is een verwijzing naar de plek waar vroeger de schutterij oefende. De Doelenstraat kreeg later een nieuwe naam, namelijk die van 'Achter de muur'. Aan de binnenkant van de stadsmuur stonden witte geschilderde huisjes. Deze huisjes, ook wel de 'pianohuisjes' genoemd, waren voor het merendeel krotten. Ook lagen er aan de straat boerderijtjes en hopen mest en vuilnis. Kortom: een gevaar voor de volksgezondheid. De gemeente liet in 1911 deze huisjes afbreken. Toen er een stuk oude stadsmuur tevoorschijn kwam, heeft men even overwogen deze te restaureren, maar toch is besloten dit stuk muur neer te halen. De woningbouwvereniging Volkswelvaart kwam in 1918 met het plan om op die plaats veertien woningwetwoningen te bouwen. Een jaar later werden ze opgeleverd. In de gevel van Doelenstraat 34 zit de gedenksteen van de eerste steenlegging.

Doelenstraat 34

Rondeel Doelenstraat

Bij de restauratie van dit deel van de stadsmuur kwam ook een fundament van een rondeel te voorschijn. Een rondeel is een halfronde toren die bij een vestingmuur is uitgebouwd. Dit rondeel is behouden en een meter hoog opgemetseld met nieuwe stenen. Vanuit het rondeel kijk je uit op de

parkeergarage De Houtwal. De Houtwal is, zoals eerder gezegd, een overblijfsel van een bolwerk of bastion dat voor de Luttekepoort lag (zie hiervoor ook hoofdstuk 2, paragraaf 2).

Ook de stadmuur en verdedigingswerken in het noorden van de binnenstad verdwenen voor een deel. Oorspronkelijk stond op deze plaats een vrijstaande verdedigingstoren in de voormalige Zuiderzee. De voet van de zeetoren maakte daarna als bastion, ook wel rondeel genoemd, onderdeel uit van de vestingwerken van de stad. Van 1539 tot 1581 vormde het bastion een deel van het Nieuwe Blokhuis, de dwangburcht van hertog Karel van Gelre (zie ook hoofdstuk B, paragraaf 4).

Delen van het bastion fungeerden lange tijd ook als de zogenaamde 'Kiekmure', waar vissers, vissersvrouwen en kinderen stonden te kijken naar vertrekkende of binnenvarende vissersboten. Maar ook bij noodweer konden ze via deze Kiekmuur over de voormalige Zuiderzee uitkijken. Het was ook de plek waar oude vissers zich verzamelden en sterke verhalen uitwisselden. In 1933 werd deze 'Kiekmure' gesloopt.

Oude zeetoren

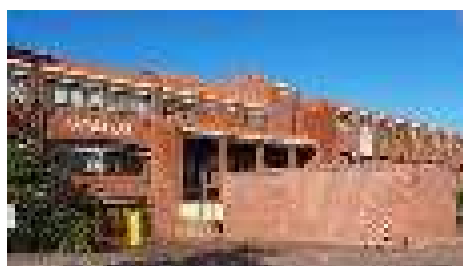
Gerestaureerde Kiekmure

Poort Blauwverwersteeg

Veel later, en wel in het jaar 2018, werd het bastion gerestaureerd en is de Kiekmuur gereconstrueerd. Het vierkante blok in het straatwerk geeft de voet van de oude zeetoren aan.

Nog een wijziging in de bestaande stadsmuur vond plaats in 1913. Tussen het Oude Blokhuis en de plek waar vroeger de Hoge Bruggepoort heeft gestaan verscheen in genoemd jaar een klein stadspoortje, de Poort Blauwverwersteeg geheten. Zij werd hier gebouwd om honderd jaar Nederlandse onafhankelijkheid te herdenken. Na deze festiviteiten heeft men besloten deze poort te handhaven en zij is nu nog steeds te bewonderen vanaf het Wellenpad.

Het oude stadhuis aan de Markt werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw verlaten. Een nieuw gebouw voor het stadsbestuur en haar ambtenaren werd betrokken aan de Havendam. Een prominente plaats aan de Vissershaven, dichtbij de molen en gelegen op de plek waar vroeger de stadswal lag. Het gebouw dateert uit 1982 en stelt een symbolische vesting voor die Harderwijk moest beschermen tegen 'kwade invloeden' van buitenaf.

Huis van de Stad aan de Havendam

Halverwege het tweede decennium van deze eeuw werd besloten het stadhuis weer te vernieuwen. Het oorspronkelijke ontwerp paste in de ogen van het stadsbestuur niet meer bij de huidige tijd van digitalisering, netwerken en duurzaamheid. Harderwijk wilde een vernieuwd stadhuis. Dit werd in 2017 heropend en heet sindsdien het 'Huis van de Stad'.

Soms gaat een ontwikkeling te snel en is de ingreep te groot. Zo besloot men in 1970 om een deel van de binnenstad in de Vuldersbuurt te slopen. In de middeleeuwen woonden hier zoals eerder gezegd de vollers, ambachtslieden die betrokken waren bij de totstandkoming van lakense stof. Een aantal vissershuisjes, waarvan sommige in slechte staat verkeerden, en een stadsboerderij ontkwamen niet aan de slopershamer. Het laatste pand dat verdween was dat van Drukkerij Mons aan de Schoenmakersstraat.

Vuldersbrink nu

Zevende Hemel

Momenteel zijn er in deze wijk een aantal grootwinkelbedrijven, een parkeergarage en diverse woonhuizen. Het middeleeuwse stratenplan, overal in de stad aanwezig, is in deze buurt volledig verdwenen. Harderwijkers zijn niet echt tevreden over de nieuwe Vuldersbrink. Het huidige gemeentebestuur ziet ook dat er wat met dit binnenstedelijk gebied moet gebeuren. Maar wat, hoe en wanneer is vooralsnog onduidelijk.

Een ander pand in de binnenstad verruilde diverse keren van bestemming. We hebben het over de Zevende Hemel aan de Hoogstraat 38. Halverwege de 18^e eeuw woonde hier burgemeester Boonen. Tot 1859 werd het bewoond, daarna verhuurd aan militairen van het Koloniaal Werfdepot. In 1905 werd het geveild en gekocht door de voormalige Christelijk Gereformeerde Kerk. De spitsboogvensters aan de Vleeshouwersteeg herinneren aan het gebruik als kerk. Het pand is nu een woonhuis.

De opvolger van dit kerkgebouw kwam aan de Smeepoortstraat, waar het in 1942 afbrandde. Op het moment dat de brand uitbrak was het gebouw in gebruik als voedselopslag: er lagen tonnen aardappels opgeslagen. De brandweer was snel ter plaatse, maar de kerk stond al in lichterlaaie. Men was de brand met inzet van een paar Duitse soldaten snel meester. Een vrachtauto en een auto die in de kerk stonden zijn verloren gegaan. Gelukkig kon een groot deel van de aardappelvoorraad worden gered.

In 1960 nam deze geloofsgemeenschap een nieuw kerkgebouw in gebruik, 'De Zaaier', gelegen aan de Eibert den Herderstraat in de nieuwe buitenwijk de Zeebuurt. In dezelfde buurt was in 1930 al de Oud Gereformeerde Gemeente gevestigd, en wel aan de Korte Hogeweg.

De Sint Catharinakapel werd gerestaureerd door de bekende architect Cuypers en werd in 1913 parochiekerk voor de rooms-katholieke Harderwijkers. In 1975 kreeg het een nieuwe bestemming. De gemeente kocht het pand, liet het restaureren en bracht daar het kunstcentrum van de stad onder. De rooms-katholieken kregen in 1962 een nieuwe kerk, wederom vernoemd naar Sint Catharina, een gebouw gelegen buiten de stadsmuren aan de Van Maerlantlaan.

In de 19^e en begin 20^e eeuw wordt een aantal mooie panden in de binnenstad opgeleverd, zowel woonhuizen als winkelpanden. De panden aan het Kerkplein 12, 22 en in de Kerkstraat 22 zijn

neogotisch van stijl. Het gebouw Kerkplein 8 heeft empirestijlelementen. Eclectische vormen zijn terug te vinden in de panden aan de Schoenmakersteeg 11, Markt 2 en het pand aan Hondegatstraat 12. De dubbele villa Vijhestraat 11-13 vertoont rationalistische elementen. Het pand Vijhestraat 3 is rond 1910 in een overgangsarchitectuur met Berlagiaanse invloeden gebouwd. Het woon- en winkelpand Grote Poortstraat 1 is opgetrokken in neorenaissancestijl. De Smeepoortstraat 41 heeft een winkelpui met Jugendstilvormen. De voormalige winkel van De Gruyter aan de Wolleweversstraat 15 is gebouwd conform de zakelijk expressionistische stijl.

Niet overal is de bestrating van de binnenstad een lust voor het oog. Al meer dan een eeuw wordt geklaagd over de bestrating van de Kerkstraat, een van de fraaiste straten van Harderwijk. Deze straat werd al in 1923 beschreven als een straat met 'armzalig plaveisel' met veel groen er tussen. Ergo: de klinkers lagen toen ver uit elkaar. Ook nu nog liggen er rammelende keien en het trottoir is voor rollators en rolstoelen te ongelijk. Vele Harderwijkers klagen hierover, maar actie blijft tot op heden uit. Dit is overigens ook het geval op de Vischmarkt, met name ter hoogte van de burgemeestershuizen. Ook daar ontbreken nogal wat veldkeien in het plaveisel rondom de Cascade. Momenteel krijgt het plaveisel in de omgeving van de Grote en Kleine Oosterwijk een grote opknappbeurt. Met argusogen worden deze ontwikkelingen gevolgd.

Schoenmakerstraat 11

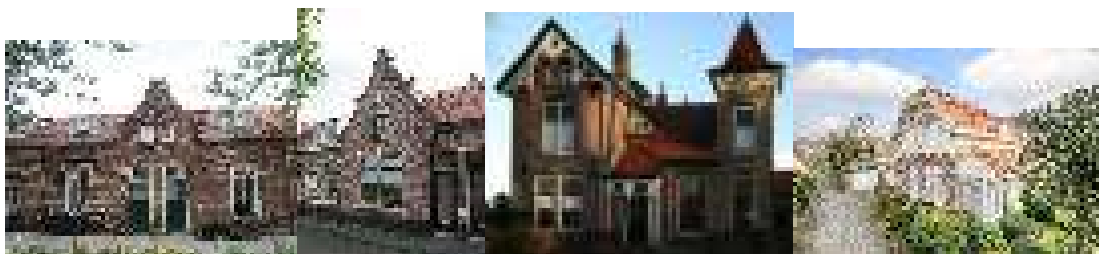
Vijhestraat 11-13

Grote Poortstraat 1

Wolleweversstraat 15

4. Buiten de stadsmuren

De bevolking van Harderwijk telde in 1811 bijna 4.000 zielen. Gedurende de 19^e en begin 20^e eeuw valt een gestage, regelmatige groei te constateren tot bijna 5.000 inwoners in 1833, circa 5.500 in 1848 tot bijna 8.000 in het jaar 1916. Tot ongeveer het jaar 1900 werd deze groei in inwoners nog opgevangen met de bouw van nieuwe huizen binnen de stadsmuren van Harderwijk. Zo verschenen er in 1915 huizen op de Kuipwal, gebouwd door de woningbouwvereniging Volkswelvaart.

Kuipwal

Frasiagracht

Villa Frisia

Villa aan de Frisialaan

Pas met de komst van de woningwet in 1901, toen conform deze wet betere en gezondere huizen moesten worden gebouwd, ging Harderwijk op zoek naar ruimte buiten de stadswallen. In eerste instantie werden grote gebouwen, die niet meer binnen de stadsmuren konden worden gerealiseerd, iets verderop in de nieuwe wijk Friese gracht gebouwd. Denk maar aan de Villa Frisia

aan de Friesegracht 75, gebouwd met fraaie vakwerkdetaillering of aan een enkel woonhuis aan de Frisialaan.

Harderwijk wilde de gronden rondom de stad die geschikt waren voor kleinschalige land- en tuinbouw sparen. Met name de gronden ten zuidoosten van de stad. Daarom verrezen nieuwe panden op enige afstand van elkaar, verder van de stad gelegen. Denk aan huize Westerholt, de Plantagekerk, het in 1919 gebouwde Christelijk College Nassau-Veluwe (beide laatstgenoemde gebouwen staan op de rijksmonumentenlijst), de voormalige schoolgebouwen, alle gelegen aan de Stationslaan (de vakschool voor jongens, de zogenaamde Ambachtsschool, en die voor meisjes, de Huishoudschool) en de eerste kantoren aan de Johanniterlaan. Geleidelijk werden deze goede gronden voor land- en tuinbouw toch opgeofferd voor huizenbouw en raakte het totale gebied bebouwd.

Huize Westerholt

Plantagekerk

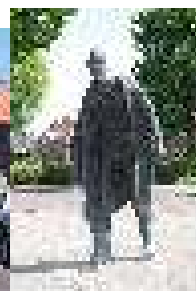
Christelijk College Nassau-Veluwe

Iets verderop ligt het Nachthok, een gebiedje waar 's nachts het vee van de stadsweiden onderdak kreeg. In 1910 werd hier een aantal stadsboerderijen gebouwd. Deze ter vervanging van de verdwenen boerderijen in de binnenstad.

Rietgedekte boerderijen in het Nachthok

Na 1945, toen het aantal inwoners van Harderwijk groeide tot circa 11.000 inwoners, was er behoefte aan veel meer woningen. Vanaf 1947 zijn er woningen gebouwd bij de haven. Hierdoor is de wijk Zeebuurt ontstaan. Het oudste deel van de Zeebuurt wordt gevormd door de bebouwing aan weerszijden van de Laan 1940-1945. Veel van deze woningen zijn net gerenoveerd en zijn energiearm gemaakt.

Zeebuurt en beeld De Wandelaar, beter bekend als 'Dronken Jantje'

Ook werd net over het spoor en de tegen de bosrand aan een volledige nieuwe wijk gebouwd op de zandgronden, ver van de binnenstad, namelijk Tweelingstad. Dit op initiatief van burgemeester Numan. In 1951 waren de eerste woningen aan de Beatrixlaan en de Bernhardlaan gereed. Op 1 januari 1959 woonden er inmiddels bijna 16.500 mensen in onze stad.

In 1961 werd de tweede grote stadsuitbreiding gerealiseerd: Stadsdennen. Zij dankt haar naam aan de grond waar de wijk op is gebouwd, namelijk voor de aanplant van dennenbomen voor hakhout. In hetzelfde decennium werd de wijk het Slingerbos (1966) gebouwd, een bosgebied waar op zondagen jonge stelletjes graag een wandelingetje maakten. Daarom is een deel van het Slingerbos in deze wijk bewaard gebleven.

Villa Oranje Mecklenburg

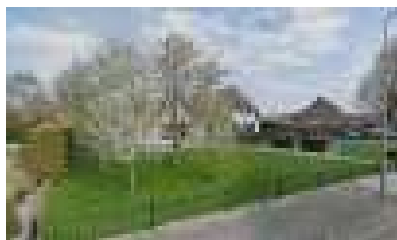
Pension Neyenhove

Slingerbos

De wijk Slingerbos wordt aan een kant afgesloten door de Oranjelaan. Aan deze laan ligt een aantal fraaie villa's, waaronder de oudere villa 'Oranje Mecklenburg' geheten. De villa dankt deze naam aan de feestelijke dag waarop Hotel Pension Poptie, haar eigenlijke naam, geopend werd. De opening vond namelijk plaats op 19 april 1905, de verjaardag van Prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, de echtgenoot van koningin Wilhelmina van Oranje. Tegenover Oranje Mecklenburg ligt de villa Neyenhove, ooit een pension.

De wijk Stadswelden ligt aan de rand van Harderwijk, direct aan het Wolderwijd. Zij is in de jaren zeventig gebouwd op wat vroeger de 'stadse weiden' waren. Deze stadswelden zijn ontstaan door dat de Zuiderzee hier klei en zand aan land achterliet. Zo ontstond er weiland meteen buiten de vestingmuur, waar de stadsboeren hun koeien konden laten grazen. Tot de bouw van het laatste deel van de wijk liepen hier nog de stadskoeien. In 1981 werd de Friesegracht voltooid.

Boerderij aan de Krommekamp in Frankrijk

De wijk Frankrijk is een voormalige buurtschap in de gemeente Harderwijk. De wijk ligt vlak bij Hierden en heeft waarschijnlijk haar naam te danken aan een zekere Wijnen Franken, die in dit deel van Hierden veel grond bezat en zijn boerderij de naam Erf Frankrijk gaf. Deze naam werd uiteindelijk gebruikt voor de wijde omgeving en tenslotte voor de hele buurtschap. Frankrijk bestond voordat het opging in Harderwijk voornamelijk uit oude boerderijen, die vaak al generaties lang binnen een familie in bezit waren, gelegen langs de Zuiderzeestraat. Sinds 1984 bestaat Frankrijk uit voornamelijk nieuwbouwhuizen.

In de jaren negentig is men in het zuiden, aan de andere kant van de A28, begonnen met de bouw van de wijk Drielanden. Deze wijk werd na een grenscorrectie met de gemeente Ermelo aan Harderwijk toegevoegd. Hier wordt anno 2024 nog steeds gebouwd. Het is dan ook de grootste wijk van Harderwijk, met een eigen winkelcentrum en vele voorzieningen.

Waterfront

De opgewaardeerde stadsboulevard

En tenslotte wordt nu in het noorden, aan de waterzijde van de binnenstad, over een lengte van circa 6 kilometer het plan Waterfront gerealiseerd. Harderwijk wordt daardoor weer een echte levendige stad aan het water met alle voorzieningen die daarbij horen: woningen aan het water, havens, strand, een promenade en vele winkel-, horeca- en recreatievoorzieningen. Deze nieuwe wijk zal naast de vergroting van de leefbaarheid ook de werkgelegenheid en de bereikbaarheid van het centrum van de stad aanzienlijk verbeteren. Ook het toerisme zal hiervan profiteren.

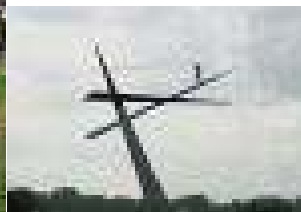
Al deze wijken zijn gebouwd, aangelegd en ingericht na de Tweede Wereldoorlog. Een aantal panden zijn van dusdanige architectuur en hebben een zodanige architectonische kwaliteit dat het de moeite waard is deze op een lijst te plaatsen van panden die behouden moeten blijven. Bijvoorbeeld de SNS-bank aan de Smeepoortstraat, de kapel van Sonnevank, het christelijk gereformeerde kerkgebouw 'De Zaaier' aan de Eibert den Herderstraat, hoek Laan 1940-1945 en de PTT-telefooncentrale aan de Waltorenstraat.

5. (Spoor-)wegen, pleinen en routes over het water

Bovengenoemde stadsuitbreidingen kunnen niet zonder een nieuwe infrastructuur van wegen. De kaart van Blaeu laat al in de zeventiende eeuw een drietal windrichtingen zien die vanaf de stadspoorten van Harderwijk konden worden gekozen. De hoofdrichting was naar het oosten, over land, naar de Veluwe. Einddoel van deze weg was, via Ermelo, veelal Deventer of Zutphen, twee zustersteden uit het middeleeuwse Hanzeverbond, of Arnhem. Andere plaatsen die verbonden waren, waren Amsterdam en Kampen. Deze wegen waren zogenaamde karwegen met een breed profiel, hessenwegen genoemd. Een hes is een verbastering van hers, dat paard betekent.

Zuiderzeestraatweg in Hierden

Kunstwerk 'Auf dem Weg', A28

In 1830 werd de eerste klinkerweg, de Zuiderzeestraatweg geheten, aangelegd. Deze weg werd een belangrijke verbindingsweg van Amersfoort naar Zwolle en liep dwars door de binnenstad van Harderwijk. In het midden van de 19^e eeuw kwam er een grindweg tussen Harderwijk en Apeldoorn. Via deze weg ging ook de postkoets naar Deventer en Zutphen.

In de tweede helft van de 20^e eeuw nam het autoverkeer enorm toe. Harderwijk had al 16.000 inwoners en het toerisme, met name naar de Boulevard met haar water en later het Dolfinarium, nam enorm toe. De Verkeersweg, vlak langs de binnenstad van Harderwijk, moest Harderwijk en vooral haar binnenstad ontlasten. Een ander plan om de verkeersstromen te reguleren is niet doorgegaan. Begin jaren zestig wilde Harderwijk, om de sterk groeiende stroom van het toeristenverkeer naar de Boulevard beter te geleiden, een doorbraakweg aanleggen dwars door de oude binnenstad, achter de Bruggestraat langs. Dit plan dat ook onder de naam van Y-tangent bekend stond, hield ook in dat op de plek van het Hortuspark een groot winkelcentrum zou verrijzen. De gemeente kocht er zelfs een woning voor aan, gelegen aan de Kerkstraat. Alhoewel het serieuze plannen waren, is het er nooit van gekomen, mede door protesten van inwoners en ingrijpen van de provincie Gelderland. Het plan werd begin jaren zeventig definitief los gelaten. Later, in 1977, wordt de Selhorstweg aangelegd, als doorsteek naar de haven. En vijf jaar later wordt om de stad de rondweg, later de N302 genoemd, gerealiseerd en wordt de Flevoweg een rustige straat. Sindsdien wordt het Dolfinariumbezoek via de Burgemeester De Meesterstraat naar de Boulevard geleid. Totdat de Boulevard in 2018, als onderdeel van het Waterfront, wordt omgevormd tot een vrijwel autovrij wandelgebied. Zoals de hele binnenstad vrijwel autovrij is geworden. Auto's worden geparkeerd op grote pleinen in en aan de rand van de stad of in parkeergarages. En daarmee zijn de meeste pleinen autovrij geworden, of vrijwel blikloos.

Donkerstraat met schreeuwende reclame

Klooster, 'bezet' door veel blik

Harderwijk beschikt over vele mooie winkelstraten en pleinen in haar oude binnenstad. Vele winkelstraten hebben een verrommeld straatbeeld. Fietsen staan her en der voor winkels geparkeerd, veelal de doorgang voor wandelaars blokkerend, terwijl ook het trottoir voor de winkelpuien ontsierd worden door mobiele reclamepanelen die om de aandacht van het winkelend publiek schreeuwen. Ook de reclame-uitingen aan de winkelpuien doen geen recht aan de monumentale puien van winkelpanden, met name in het hart van de stad. De binnensteedse pleinen daarentegen zijn vaak een lust voor het oog. Denk maar aan het grote vierkante plein voor de Grote Kerk met haar prachtige oude lindebomen. Dit plein ligt er verstillend bij, midden in de stad. Helaas belemmeren de auto's, die rondom het plein mogen parkeren, het zicht op de Grote Kerk en de andere monumentale panden rondom dit grootse plein. De Markt, midden in de stad gelegen met het Oude Stadhuis als middelpunt, waar voorheen de VAD een halte had, is nu vooral een plein met terrassen van de lokale horeca. Het Muntplein aan de Smeepoortstraat, rechthoekig van vorm, fungeert als binnentuin bij de omliggende appartementen. De Vischmarkt, een langgerekt rechthoekig plein, deels bestraat met veldkeien en ingericht met prachtige oude bomen, beschikt over een waterpomp en een verhoogd podium met waterbassin. Overigens behoeft het plaveisel rondom het waterbassin een grondige opknapbeurt.

Blokhuysplein

Vismarkt met achterin de Vischpoort

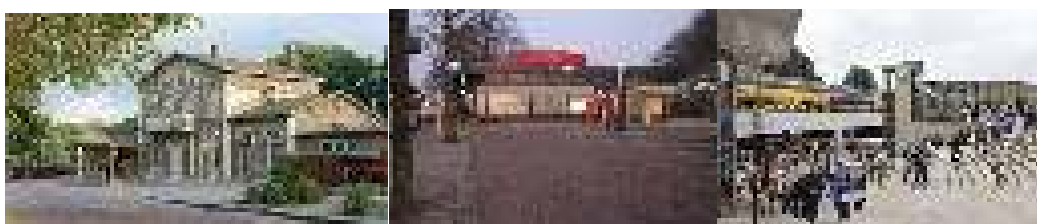
De Smeepoortenbrink is driehoekig van vorm, met lindebomen en voorzien van basaltkeien. Een klein knus plein bij het Blokhuis, waar nog enkele voormalige stadsboerderijen staan, is een lust voor het oog. Helaas ontsieren geparkeerde auto's regelmatig dit plein. Het Hortuspark, het grote groene plein verscholen middenin de stad, een rustoord voor de liefhebber, is voorzien van veel groen, een waterpomp, een majestueuze plataan en een zeer oude Gingko biloba. Eén plein heeft geen grandeur: het Klooster met haar oude gebouwen van het Sint Catharinaklooster wordt ontsierd door de vele auto's die hier geparkeerd staan. Ook heeft dit plein geen groen. Voor vele Harderwijkers een plein met veel mogelijkheden, als het blikvrij gemaakt kan worden. Dit is ook de wens van het huidige stadsbestuur, maar het wacht nog op financiën die een en ander mogelijk kunnen maken.

Een andere veel gekozen route ging over het water. Eerder is al opgemerkt dat in de late middeleeuwen Harderwijkers op hun koggen naar Scandinavië voeren en over de IJssel onder andere naar de Hanzesteden Kampen, Zwolle en Deventer. Men vervoerde laken, hout en andere producten. Na 1500 verloor Harderwijk haar belangrijke positie, deels als gevolg van de stadsbrand en pest. Maar ook door de toenemende concurrentie van steden aan de westelijke oever van de Zuiderzee zoals Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.

Harderwijk richtte zich steeds meer op zeehandel met steden aan de oostelijke kust van de Zuiderzee, zoals Elburg en Kampen. Het ging de stad in die tijd redelijk voor de wind en de vissersvloot nam in omvang toe. Hieraan kwam een eind met de afsluiting van de Zuiderzee, in 1932. Het water dat voorheen Zuiderzee heette kreeg de naam IJsselmeer. De Zuiderzee was een binnenzee geworden, eerst nog een water waarop beroepsvissers hun nering uitoefenden, maar deze zijn vrijwel verdwenen.

Na de uitdieping van de vaargeul in 1926 werd nog met regelmaat op Amsterdam gevaren om vracht heen en weer te brengen. Al gauw legde deze beurtvaartrederij Holland-Veluwe Lijn, die gebruik maakte van stoomboten, zich toe op het vervoer van dagjesmensen uit de Randstad naar de Veluwe. In 1927 vervoerde deze lijn al meer dan 22.000 passagiers, een winstgevende onderneming dus. Een tweede rederij werd al snel opgericht, en de concurrentie met de Holland-Veluwe Lijn werd aangegaan. Met het nieuwe bedrijf ging het in 1929 al snel mis, mede als gevolg van de economische crisis. Het werd overgenomen door zijn concurrent.

De Randmeren, ontstaan door de inpoldering van een groot deel van het IJsselmeer, en met name het Wolderwijd en het Veluwemeer, zijn nu grote open waterplassen voor recreanten, variërend van zeilers tot kitesurfers, van kanovaarders tot suppers, van zwemmers tot zonzonbidders. Iedereen komt zo aan zijn of haar trekken.

Stationsgebouwen Harderwijk anno 1863, 1963 en 2016

In 1859 wordt Harderwijk opgenomen als bestemming van een nieuwe treinverbinding die wordt aangelegd tussen Utrecht en Zwolle. Eerst nog als een enkelspoor tussen Amersfoort en Harderwijk, later als een dubbelspoor. In 1863 wordt ver buiten de binnenstad een station geopend. Dit markante gebouw wordt in het jaar 1983 vervangen en tenslotte wordt in 2016 het meest recente stationsgebouw opgeleverd.

Tussen station en binnenstad ontstond in 1923 een autobusdienst. Datzelfde jaar opende de Veluwsche Auto Dienst (VAD) een verbinding tussen Amersfoort en Nunspeet. Deze bus stopte op de Markt en in Ermelo kon je overstappen naar Arnhem.

6. Visser, haven en afsluiting Zuiderzee

Zoals al eerder gememoreerd leefde Harderwijk van handel, scheepvaart en visserij. Vanaf de middeleeuwen was de stad mogelijk zelfs de grootste en misschien wel de belangrijkste handels- en vissersstad van Gelre. Men handelde in haring, ansjovis en andere vis. Ook de Zuiderzee was rijk aan vis. Grote hoeveelheden haring, ansjovis en garnalen werden hier gevangen en uitgevoerd. Eerst werd de vis verhandeld in de omgeving van de Hoge Bruggepoort en later was er lokale handel op de Vischmarkt. Weer later werd de vis afgeslagen op de Havendam, in een visafslag gelegen dichtbij molen De Hoop.

Al eerder is geconcludeerd dat de handel en scheepvaart in de Franse tijd grotendeels ten onder zijn gegaan. Van buitenlandse scheepvaart was in 1816 zelfs in het geheel geen sprake meer. De visserij bleef wel floreren; 1915 wordt zelfs een topjaar genoemd voor de visserij met 162 geregistreerde vissersschepen. Zo'n tweehonderd gezinnen leefden van de visserij. Al met al naar schatting zo'n tien tot twintig procent van de werkgelegenheid in Harderwijk.

Naast de vissers leefden ook arbeiders op de scheepswerven zoals timmerlieden, smeden en zeilmakers en mandenmakers, touwslagers, nettenbreiers en -boeters en taanders (aanbrengers van een beschermend laagje om de netten om deze te beschermen tegen het zoute water) van de visserij.

Net voor 1900 werd de bestaande Nieuwe Haven fors uitgebreid. De haven lag toen tussen het afgebroken Nieuwe Blokhuis en het bastion Keelaf en daarna ging het water verder als stadsgracht. Pas in 1913 is de gracht daar gedempt en kreeg de haven zijn huidige omvang. Aan de Scheepssingel, toen gelegen aan de stadsgracht, lagen de vissersschepen. Met de komst van de grote veerboot op Amsterdam werd daar een zwaai kom gegraven en werd de vaargeul naar het open water uitgediept. In 1934 volgde een verdere verbreding en de aanleg van de haven. Met de aanleg van het Waterfront is alles weer anders gesitueerd. Aan de Havendam verscheen de vissershaven en een plek voor de stadshaven, bestemd voor passanten, werd gevonden aan de Boulevard. De jachthaven werd ten noorden van het Noordereiland gesitueerd.

De vissersvloot bestond in de 20^e eeuw uit goede, zeewaardige en snelle schepen. Soms echter moesten ze de wal op voor reparatie. Via een spil en paardenkracht werden ze dan een helling opgetrokken. Voorheen lagen deze hellingen aan de zuidzijde van de oude vissershaven, momenteel aan de noordzijde van deze haven, op Havendijk 1.

Tot de beginjaren zeventig van de vorige eeuw stond Havendijk 1 bekend als de Helling van Oost. Nu heet het Scheperij Veluvia. Deze scheperij heeft een scheepshelling met een tweetal andere nog functionerende onderdelen. De scheepshelling dateert uit 1901 en kan nog steeds gebruikt worden. De helling was bedoeld om botters te repareren die aangevreten waren door het zoute water van de

Werf "Veluvia" Johan Oost

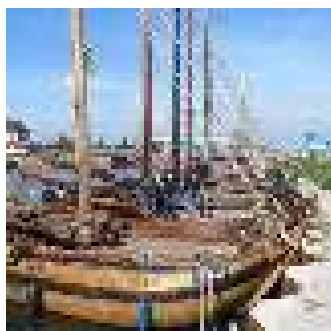
Huidige locatie scheepshelling

Botters bij de molen De Hoop

Zuiderzee. Het tweede monument is de lier van de helling, die de platbodems omhoog trok. Eenmaal op de kant kon een schip worden gerepareerd. De scheepshelling was één van de grootste langs de Zuiderzee en bestond uit zeven bedden. Daarachter ligt de smederij, achter de molen, daterend uit 1911, ingericht voor het smeden van het ijzer van de botters. Wekelijks is de smederij nog in gebruik. Er worden nog steeds onderdelen voor botters gemaakt en ook sierwerk.

Ook de visafslag lag vroeger aan de zuidzijde van de haven. Dit gebouw werd in 1972 gesloopt. Door de sterk teruglopende visvangst, als gevolg van de afsluiting van de Zuiderzee (zie hieronder), was een visafslag steeds moeilijker te exploiteren. Tot halverwege de jaren negentig van de 20^e eeuw werd op diverse locaties rond de haven nog vis afgeslagen, onder andere in een ruimte onder het nieuwe stadhuis. Dankzij particulier initiatief konden de nieuwe Visafslag en Botterloods in 2016 worden geopend. Deze zijn gesitueerd aan de noordzijde van de haven, naast molen De Hoop. Ook liggen er nog een aantal oude boten in de Vissershaven, behorend bij de bruine vloot en een aantal sleepboten, alle behorend tot het varende erfgoed van Harderwijk.

Bruine vloot in Harderwijk

De tewaterlating van de HK22

Vissen was een gevaarlijk beroep. In Harderwijk zijn sinds 1833 40 mannen en jongens op zee omgekomen. Hun namen zijn afgebeeld op een monument dichtbij het beeld van het 'Vissersvrouwkje' aan de Vissershaven. Eigenlijk is dit beeld volgens de beeldhouwster een afbeelding van twee kinderen, een meisje en een klein broertje, en zeker dus geen 'vissersvrouwkje', maar de maakster gaf aan Harderwijk te kennen de situatie te laten zoals deze nu is.

Vissersvrouwtje

Maquette met de namen van omgekomen vissers op de Havendam

Verliefd stelletje, voorstellend de Kus bij de Vischpoort (het meisje kust haar visser bij het afscheid naar zee)

Tegen het Huis van de Stad staat al meer dan 20 jaar een zogenaamd leugenbankje. Vroeger zaten op dit bankje gepensioneerde vissers die elkaar sterke verhalen vertelden. Dit leugenbankje stond in originele staat aan de Vissershaven.

Eibert den Herder

Standbeeld op de Havendam

In 1932 werd de Zuiderzee afgesloten door de Afsluitdijk. Al jarenlang werd hierover vergaderd en werden plannen gemaakt. Sinds eind 19^e eeuw werd binnen de Zuiderzeevereniging, onder leiding van ingenieur Lely, gesproken over de mogelijke afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee. Later, toen Lely minister van Waterstaat werd, werd het plan voor de inpoldering opgenomen in het regeringsprogramma. Na de veel schade berokkende watersnood van 1916, waarin de stad voor de helft onder water stond, maar gelukkig niemand verdronk, en de hongersnood van 1918, waren de geesten rijp voor het megaproject. In dat laatste jaar ging het parlement akkoord.

Door de afsluiting van de Zuiderzee had zij geen open verbinding meer met de Noordzee en werd zo omgevormd tot het IJsselmeer. Dat betekende een overgang van zout naar zoet water. Veel vis zou daardoor verdwijnen. Tegen deze afsluiting werd protest gevoerd, vooral door de Harderwijker vishandelaar en fabrikant Eibert den Herder. Hij beschouwde de visvangst op de Zuiderzee als een levensvatbare branche. Maar achteraf beschouwd kon de visserij haar eigen broek niet of nauwelijks ophouden. Dat bleek vooral tijdens de grote depressie van de jaren dertig, toen de circa tweehonderd vissers van Harderwijk en Elburg hun belangrijkste inkomstenbron verloren. Gelukkig werd hen sinds 1925 alternatief werk aangeboden of werden ze omgeschoold. Een enkeling van hen begon later een eendenhouderij. Sommigen vonden werk op de kazernes in een zogenaamde burgerfunctie. Anderen kregen werk in fabrieken in steden rondom het IJsselmeer of bij de aanleg en inrichting van de Noordoostpolder. Eibert den Herder is in 2005 vereerd met een standbeeld op de Havendam, in een groenstrook bij het Huis van de Stad.

Aan de Kleine Markstraat (nr.14) staat een klein huisje, ook wel bekend als het Vissershuisje. Dit laatste originele vissershuisje werd al in 1628 genoemd als een huis met 'hang'. Dat betekent dat er

een rokerij was. Sinds het huisje is gerestaureerd, is de benedenverdieping te bezichtigen. Bij binnenkomst valt direct de vide in het oog. De verdiepingvloer houdt halverwege op. Zo werd ruimte gevonden om de netten op te hangen en te drogen. De benedenruimte was niet ingedeeld, dus viel je letterlijk met de deur in huis. Overigens, er hebben niet alleen vissers in het huisje gewoond, maar ook de kalk- en steenhandelaar Johan Apeldoorn, die enkele jaren burgemeester was. Later kwam er een tapperij in.

Het Vissershuisje aan de Kleine Marktstraat 14

7. Nijverheid, industrie en nutsbedrijven

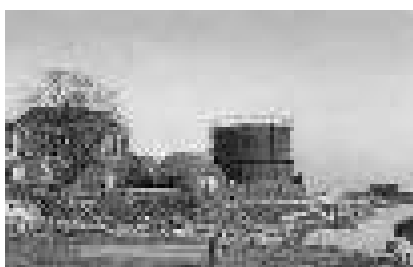
Harderwijk kende door de eeuwen heen een klein aantal vormen van nijverheid. Binnen het begrip nijverheid vallen beroepen, ambachten waarbij iets gemaakt of bewerkt wordt. Denk hierbij aan wol, katoen, hout, olie en dergelijke. Deze grondstoffen worden dan omgezet in een product dat verkocht kan worden, zoals bij de lakennijverheid en de tabaksnijverheid. Over de lakennijverheid is in het kort al iets verteld. Diverse straten in de binnenstad zijn vernoemd naar gilden die betrokken waren bij deze nijverheid: Vuldersbrink, Wolleweverstraat en de Blauwverversteeg. Ook waren hier andere ambachten gevestigd, zoals kleermakers (Snijderstraat, nu Hondegatstraat), smeden (Smeepoortstraat, Smeepoortenbrink), brouwers (Brouwersteeg), schoenmakers (Schoenmakerstraat), touwslagers en slagers (Vleeshouwersteeg). Ook waren er molenaars (denk maar aan de molens met de namen De Meermin en De Hoop) en ambachten betrokken bij de tabaksnijverheid gevestigd. De Kaatsbaan, toen een grote straat met brede trottoirs, werd al vanaf 1758 gebruikt als tabaksdrogerij. Later is sprake van een confectiefabriek in dezelfde straat, die op zijn beurt plaats moest maken voor tabaksstripperij en weer later voor een limonadefabriek. En natuurlijk waren in de visserij allerlei ambachten betrokken bij de scheepswerven. Denk maar aan timmerlieden, smeden, zeilmakers, mandenmakers, touwslagers, nettenbreiers en -boeters en taanders.

Daarnaast waren er bedrijfjes die zich richtten op de inwoners van de stad en het koloniaal werfdepot. Het betrof kruideniers, caféhouders, bakkers, slagers, maar ook schoenmakers, kleermakers, timmerlieden, metselaars.

In de 19e eeuw vindt er in Nederland een ware explosie plaats van industriële activiteit. De eerste fabrieken worden nog middenin de woonwijken gebouwd, of andersom, de arbeiderswoningen om de fabriek. Het eerste moderne bedrijf in Harderwijk was een calicotfabriek. Deze werd opgericht in 1837 en deze fabriek maakte geweven katoenen stoffen. Het katoen kwam uit India.

Het ging echter niet snel met de industrialisatie van Harderwijk. Pas veel later volgden nieuwe fabrieken: de vismeelfabriek in 1912 en een kalkzandsteenfabriek in 1920, beide gelegen in de buurt van de Scheepsingel en eigendom van de familie Den Herder.

Pas na de afsluiting van de Zuiderzee volgden meer industrieën: een melkfabriek aan de Stationslaan (1932), een asbestcementfabriek, Asbestona, aan de Havendam (1935), en een bouillonfabriek, Fino geheten, aan de Verkeersweg (1938), later beter bekend als de Californiafabriek.

Gasfabriek aan de Havendam

Melkfabriek aan de Stationslaan

Asbestona

De komst van deze fabrieken was meer dan welkom. Door de economische crisis en de afsluiting van de Zuiderzee waren er ook in Harderwijk veel werklozen.

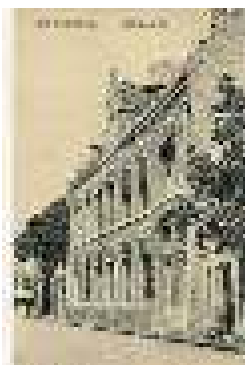
Na de Tweede Wereldoorlog volgen de nieuwe industrieën elkaar in rap tempo op. Op De Sytel verschijnt de dieselmotorenfabriek Samofa (1950), en op Lorentz de koekfabriek Van Delft (1959) en iets later de Amerikaanse aluminiumfabriek Reynolds (1960). Nu staan er diverse grote industriecomplexen op Lorentz I, II en III, gelegen aan de N302 en aan een industriehaven.

Ook het midden- en klein bedrijf is goed vertegenwoordigd in de stad, variërend van supermarkten tot delicatessenzaken, van boekwinkels tot cafés en hotels, en van grootwinkelbedrijven tot speciaalzaken, gelegen in de binnenstad of in de vele wijken die de stad momenteel kent.

Tot slot kent Harderwijk een aantal nutsbedrijven. In 1857 werd de gasfabriek gebouwd (op het terrein van het huidige Huis van de Stad) voor de verlichting van de stad. Pas later werden ook huizen op het gas aangesloten. Deze fabriek heeft dienst gedaan van 1857 tot 1957. Harderwijk liep hiermee voorop. Deze gasfabriek hoorde bij de eerste 30 fabrieken van deze aard die in Nederland werden gebouwd. En dat is opmerkelijk, want Harderwijk was toen met haar circa 5.000 inwoners een kleine provinciestad waar een dergelijk fabriek niet verwacht zou worden. In 1957 werd de productie van gas stilgelegd en in de jaren zestig werd de grote gashouder ontmanteld.

In 1924 ging Harderwijk al over op elektriciteit. De concessie werd verleend aan de Provinciale Geldersche Elektriciteits Maatschappij (PGEM). Uit de PGEM is (veel) later het energiebedrijf NUON ontstaan.

Al in 1895 werd een heuse watertoren gebouwd die de stad moest voorzien van schoon drinkwater. Deze toren ligt op de Galgenberg, ver buiten de stad.

De vele verschijnningen van een PTT-kantoor of -gebouw in Harderwijk: Donkerstraat, Waltorenstraat en Johanniterlaan

Ook de PTT had domicilie in Harderwijk. Eerst in de Donkerstraat, later in de Waltorenstraat en tot recent op de Johanniterlaan.

8. Wereldoorlog I: Belgenkamp

In augustus 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland was neutraal en oorlogshandelingen gingen daardoor aan ons land voorbij. Niet aan België. In dezelfde maand van het jaar 1914 vielen Duitse troepen België binnen. Via België wilde Duitsland Frankrijk aanvallen. Op 10 oktober gaf de

stad Antwerpen zich over. Uit angst voor de naderende Duitse troepen en door al of niet verzonnen verhalen over wreedheden, vluchtten honderdduizenden Belgische burgers naar Nederland. In totaal meer dan één miljoen mensen. De meesten keerden binnen enkele maanden weer terug, maar toch bleven er gedurende de hele oorlog zo'n honderdduizend in Nederland.

Behalve burgers vluchtten ook veertigduizend Belgische militairen naar Nederland. Omdat Nederland neutraal was, was de regering verplicht deze mensen te ontwapenen en op te sluiten.

Daarmee werd voorkomen dat ze weer gingen vechten. De Belgische militairen werden in verschillende plaatsen opgevangen, onder andere in Nunspeet en Harderwijk.

In Harderwijk werden circa 13.000 militairen opgevangen. Eerst in een tentenkamp, later in vijftig barakken in het Harderwijkse Bos, het huidige terrein van het Bouw & Infrapark. Het tentenkamp kreeg op den duur de uitstraling van een heuse stad met schoollokalen, een kerk, winkels, een postkantoor en vanzelfsprekend was- en badgelegenheden. Voor vrouwen en kinderen kwamen er kleinere kampen aan de rand van Harderwijk, een op het terrein van Kranenburg, 'Heidekamp' geheten, en een in Tonsel, 'Leopolddorp' genoemd. Officierswoningen kwamen beschikbaar aan de Wilhelminalaan en op de Bleek verschenen barakken voor onderwijs aan Belgische kinderen.

Aanvankelijk mochten ze het kamp niet verlaten uit angst dat ze er vandoor zouden gaan. Later werd de opsluiting versoepeld en konden ze in Harderwijk of omgeving gaan werken, eerst bijna nooit zonder begeleiding. In de loop van de oorlog werden de regels soepeler toegepast. Nogal wat 'Harderwijker Belgen' gingen aan het werk in de Limburgse kolenmijnen, wel erg ver weg van hun interneringskamp.

Alhoewel verveling op de loer lag, waren vele bewoners van het Belgenkamp ook binnen het kamp vrij actief. Er was een eigen schouwburg, een eenvoudige bioscoop en een heuse wielervedbaan, toen de grootste van Europa, en een kaatsbaan.

Maquette Belgenkamp in het Stadsmuseum

In november 1918 eindigde de oorlog met een wapenstilstand. In de maanden daaropvolgend keerden de meeste Belgen weer terug naar hun vaderland. Vele Harderwijkers zagen de Belgen met lede ogen vertrekken, al was het maar vanwege hun klandizie die nu wegviel.

In de jaren na de oorlog werd het Belgenkamp omgevormd tot een depot voor buitenlanders. In Nederland kwamen na de oorlog zo'n 150.000 voormalige krijgsgevangenen aan uit de opgeheven kampen in Europa. Tsjechen, Finnen, Hongaren, Duitsers, Belgen, Italianen, Chinezen en Russen en ook prostituees werden in aparte barakken opgesloten. Er ontstonden veel ongeregeldeheden. De vraag drong zich op of Harderwijk weer 'het gootgat van Europa' zou worden. Met straffe hand werd gereageerd en de verbetering zette langzaam in. Het kamp werd op 1 januari 1922 opgeheven. De krijgsgevangenen waren teruggekeerd naar hun vaderland.

Er zijn geen fysieke resten van het kamp meer aanwezig. Wel is op de plek waar het kamp heeft gelegen een informatiebord over het wel en wee van dit Belgenkamp geplaatst. Op de begraafplaats Oostergaarde liggen 225 Belgen begraven die tijdens hun verblijf in ons land zijn overleden.

9. Wereldoorlog II

In mei 1940 brak ook in Nederland de Tweede Wereldoorlog uit. Harderwijk merkte er de eerste tijd niet veel van. Het opvallendst was de evacuatie van Nijkerk op 11 en 12 mei. Ongeveer achtduizend Nijkerkers kwamen voor een dag of vier naar Harderwijk, zodat de bevolking toen bijna verdubbelde. Twee dagen later werd Harderwijk bezet.

Aanvankelijk veranderde er weinig. De scholen begonnen weer en mensen gingen naar hun werk. Maar later veranderde de sfeer in Nederland. Het parlement in Den Haag werd ontbonden en de meeste politieke partijen werden verboden. In augustus 1941 vergaderde de Harderwijker gemeenteraad voor het laatst. Al snel moest iedereen een persoonsbewijs bij zich dragen om zich te kunnen legitimeren en vele goederen gingen op de bon. Dat betekende dat producten als suiker, brood, vlees, thee, koffie en sigaretten alleen te koop waren als je over bonnen beschikte. Ieder gezin kreeg elke week een aantal van die bonnen. Later werden auto's, vrachtwagens, fietsen en radio's gevorderd. De klokken uit de stadhuistoren en Sint Catharinakerk werden meegenomen om omgesmolten te worden tot wapentuig. De klokken van het stadhuis zijn teruggekomen, maar de klok van de Sint Catharinakerk niet.

Stelling Hase in het Natuurpark

Monument voor omgekomen vliegeniers

In de stadsweiden bouwde de Duitse bezetter een tweetal radiotorens, onderdeel van de zogenaamde Stelling Hase, een luchtverdedigingssysteem dat bestond uit bunkers, afweergeschut en munitieopslag. Dit systeem was bedoeld om vroegtijdig vijandelijke vliegtuigen op te sporen en te vernietigen. In Harderwijk stond een radarpost. In 1943 werd een telefoonverbinding gelegd vanuit deze radiotorens met het postkantoor aan de Donkerstraat in de stad. Zo konden vliegbewegingen van geallieerde vliegtuigen worden doorgegeven. Restanten van dit radarstation zijn gevonden in het Natuurpark en in 2019 in het nieuw aangelegde Crescent Park in de wijk Drielanden. Als gevolg van afgeluisterde berichten van vliegeniers kwamen er in en rondom Harderwijk 117 van hen om het leven. Ze worden in ere gehouden middels een monument in het Wolderwijd.

Ook in Harderwijk waren er mensen die zich verzetten tegen de Duitse overheersing. Zij pleegden een aanslag op de spoorlijn Amersfoort-Zwolle of saboteerden Duitse activiteiten, zoals het vervalsen van persoonsbewijzen. Voor hen en anderen die geleden hebben onder de Duitse bezetting verscheen in 1950 een monument, dat in de Plantage staat. Het beeld is overigens in 2008 gerenoveerd.

Ook zijn de meeste mensen van de kleine Joodse gemeenschap in Harderwijk opgepakt en afgevoerd naar concentratiekampen. Eenentwintig van hen kwamen om het leven. Zij worden herdacht middels een plaquette, bevestigd aan de voormalige Joodse synagoge, en een gedenksteen op de begraafplaats Oostergaarde. Voor de synagoge staat een fraai bronzen beeld dat verwijst naar een graag geziene Joodse Harderwijker, Ezechiël de Lange. Hij was handelaar, sportliefhebber en violist. In 1943 vond hij zijn einde in Sobibor. 'Zeeg de Jood', zoals hij werd genoemd, werd slechts 67 jaar.

Bevrijdingsmonument

Gedenkplaat voor gestorven Joden

Borstbeeld Ezechiël de Lange

Harderwijk wordt op 18 april 1945 bevrijd door Canadezen. Ze reden met tanks via Ermelo Harderwijk binnen. Aangezien het verhaal de ronde deed dat er zich in de stad nog veel Duitsers bevonden, wilden de Canadezen de stad ontzetten met veel tankgeschut. Dit is echter door heldhaftig optreden van Marinus Baars, de districtcommandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, voorkomen. Vandaar dat Harderwijk zonder veel bloedvergieten bevrijd is. De commandopost van de Canadezen werd gevestigd in Hotel Baars. Een plaquette naast de hoofdingang, in 2002 onthuld, verwijst ons naar dit tijdelijke onderkomen.

Plaquette voormalige Canadese Commandopost Hotel Baars

Canadese tank in Harderwijk

10. Onderwijs

In de Frans-Bataafse tijd (1794-1813) (zie hiervoor hoofdstuk 3, paragraaf 6) werden al grote veranderingen in het onderwijs doorgevoerd. De onderwijswet schreef voor dat alle Nederlandse kinderen opgevoed moesten worden tot staatsburgers: nuttige en deugdzame leden van de maatschappij. Kerken speelden een minder dominante rol in het onderwijs. Onderwijzers mochten pas lesgeven na het volgen van een opleiding en de onderwijsinspectie bewaakte de kwaliteit van het onderwijs.

Uitgezonderd op de Latijnse scholen waar wel klassikaal les werd gegeven, kregen kinderen tot 1830 veelal individueel les. Vanaf dat jaar werden leerlingen van verschillende leeftijden in groepjes verdeeld en kregen gelijktijdig les. Ook leermiddelen, zoals schoolplaten en inhoudsmaten, en het schoolbord gingen een rol spelen binnen het onderwijs.

In 1848 kreeg Nederland vrijheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs door de invoering van Artikel 23 in de Nederlandse Grondwet. Openbare scholen vielen onder de verantwoordelijkheid van de gemeenten en het rijk en het bijzonder onderwijs werd geleid door een schoolbestuur.

In Harderwijk viel daarentegen, na de sluiting van de universiteit, uiteindelijk het doek voor het gymnasium. Het bleef nog enige tijd als gebouw en onderwijstype bestaan, maar raakte in de 19^e eeuw steeds meer in verval. Het gymnasium sloot in 1886 haar deuren. Harderwijk had in de jaren daarna geen middelbaar, maar wel lager onderwijs. Pas in 1918 vormde een aantal notabelen uit Harderwijk de Vereniging voor Christelijk Onderwijs (VCO). In datzelfde jaar opende deze vereniging haar eerste lagere school aan de Academiestraat. Deze school was spoedig zo succesvol dat er in 1918 vervolgonderwijs in de vorm van een MULO (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs) kon worden geboden. In hetzelfde jaar werd besloten een christelijk lyceum op te richten. In 1919 startte deze school in een gebouw aan de Vischmarkt. In 1923 opende het christelijk lyceum (het huidige CCNV) de deuren van het nieuwe gebouw aan de Stationslaan.

School Vischmarkt

School Hierden

In 1920 werden met de Wet op het Lager Onderwijs het openbaar en bijzonder onderwijs financieel gelijkgesteld. In dat jaar bezocht nog zeventig procent van de kinderen in heel Nederland een openbare lagere school, in 1923 nog maar vijfendertig procent. Zo verloor ook het openbaar onderwijs in Harderwijk bij het succesvol worden van de christelijke school al snel de helft van het aantal klassen. De leerlingen van de openbare school aan de Israëlstraat verhuisden naar de Vischmarkt. Zo'n vierhonderd leerlingen volgden nu het christelijk lager onderwijs. Op 3 juli 1922 verdween het openbaar onderwijs uit Hierden. De openbare school in Hierden werd toen omgezet in een christelijke school, een school met de bijbel.

Al voor de Eerste Wereldoorlog waren er plannen voor het stichten van een openbare middelbare school, maar deze worden pas in 1966 bewaarheid. Een dependance van de Rijks-HBS Amersfoort vestigt zich in Harderwijk, ook aan de Stationslaan. Deze school fuseert later met de gemeentelijke Mulo Linnaeus aan de Vischmarkt en heet sindsdien Rijksscholengemeenschap, nu RSG (Regionale Scholengemeenschap 't Slingerbos) genaamd. In 1969 verhuist zij naar de Eisenhowerlaan en later naar een nieuw gebouw in dezelfde straat in de wijk Slingerbos.

Na de Tweede Wereldoorlog neemt het aantal inwoners van Harderwijk snel toe en daarmee de roep om lagere scholen. Momenteel kent Harderwijk 22 basisscholen, vijf scholen voor voortgezet onderwijs, drie voor voortgezet speciaal onderwijs en een aantal middelbaar beroepsonderwijs-instellingen met tientallen richtingen.

In de binnenstad zijn vrijwel alle scholen verdwenen, met uitzondering van de christelijke basisschool De Rank. Die werd gebouwd op de plaats van de in 1978 gesloopte oude school aan het Kerkplein.

Christelijk College Nassau-Veluwe

Ambachtsschool Harderwijk

Vakschool voor meisjes

Bijzonder fraai zijn de drie schoolgebouwen aan de Stationslaan. Een daarvan is nog steeds een schoolgebouw; de andere twee, een vakschool voor jongens en een huishoudschool voor meisjes, zijn verbouwd tot woonappartementen.

Momenteel wordt gewerkt aan een nieuw schoolgebouw aan het Westeinde. Hierin moeten een deel van het bestaande voortgezet onderwijs, het middelbaar beroepsonderwijs en het volwassenenonderwijs worden gehuisvest. Het moet een innovatieve en belangrijke leerplek worden voor iedereen vanaf 12 jaar uit Harderwijk en omgeving. Wat een en ander inhoudt voor de bestaande schoolgebouwen is nog niet bekend.

Impressie van de bestaande school aan het Westeinde, uitgebreid met nieuwbouw

11. Gezondheidszorg

In de 19^e eeuw was de zorg voor zieken overgegaan naar het Fraterhuis aan de Straat van Sevenhuysen. Later in deze eeuw werd het Fraterhuis opgedeeld in verschillende arbeiderswoningen. In 1905 werd, in de binnenstad, in verschillende panden in de Bruggestraat en Rabbistraat, het rooms-katholieke Piusziekenhuis geopend. Voorheen stond hier het RK Liefdesgesticht voor ouden van dagen, tevens brei- en naaischool, onder de naam Piusgesticht. Het Piusziekenhuis werd opgeheven in 1987.

In 1905 werd Sonnevank opgericht door de Vereniging tot Christelijk Hulpbetoon aan Tuberculoselidder. Men bouwde in Tonsel, het Harderwijker Bos, een sanatorium voor 'longlijders', later uitgebreid met een vrouwenpaviljoen. Met rust, reinheid, regelmaat, buitenlucht en goede voeding werd letterlijk getracht hen meer lucht te geven. Andere medicijnen waren toen nog niet in de omloop. Vanwege gebrek aan patiënten kwam er rond 1955 leegstand en de gebouwen verwaarloosden sterk. In 1959 werd het complex, inclusief de Sonnevankkapel en de begraafplaats, de huisvesting voor het protestantse Boerhaave Ziekenhuis.

Dit ziekenhuis fuseerde in 1976, samen met het ziekenhuis Salem in Ermelo (bestond al in 1898 als ziekenhuis voor gereformeerde kring) en het Pius tot het Christelijk Algemeen Ziekenhuis Noordwest Veluwe, nu Sint Jansdal Ziekenhuis geheten. De naam 'Sint Jansdal' is afkomstig van een middeleeuws klooster van de Johanniter Orde bij Ermelo (zie ook hoofdstuk C, paragraaf 3). In 2018 nam het ziekenhuis het failliete ziekenhuis in Lelystad over. Het huidige ziekenhuis ligt dichtbij het centrum en het station en wordt momenteel met nieuwe gebouwen uitgebreid.

Harderwijk kent ook sinds mensenheugenis diverse vormen van verzorgingshuizen, van oudemannenhuizen tot bejaardentehuizen, momenteel woonzorgcentrum genoemd. Dit zijn instellingen waar ouderen tijdelijk of definitief wonen, omdat ze verzorging of verpleging nodig hebben die in de oorspronkelijke woonsituatie niet kan worden geboden. Het eerste moderne Nederlandse bejaardentehuis werd rond 1965 geopend in Egelshoven. In 1996 werd de Wet op de Bejaardenoorden afgeschaft (deze ging feitelijk op in de AWBZ) en dat was ook het jaar waarin in de Nederlandse wetgeving de term 'bejaardenoord' officieel werd vervangen door 'verzorgingshuis'. In 2015 is deze vorm van wonen officieel afgeschaft, hoewel er her en der nog soortgelijke particuliere initiatieven bestaan. Harderwijk kent diverse verzorgingstehuizen, variërend van Villa Verde tot Sonnevank, van De Klimop tot Weideheem. Onlangs is het woonzorgcentrum Randmeer, een begrip in Harderwijk, geconfronteerd met de slopershamer. Het gebouw voldeed niet meer aan de eisen van deze tijd. Bewoners en medewerkers zijn naar de nieuwe locaties Boerhaavehof en Villa Verde verhuisd.

Toch waren er geluiden of woonzorgcentrum Randmeer niet behouden kon blijven, enigszins aangepast aan de moderne eisen. Het lag immers schitterend aan de rand van de binnenstad, met uitzicht op het Wolderwijd.

12. Kerkgebouwen

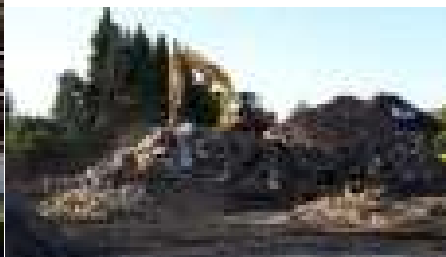
De nieuwbouwwijken van na de oorlog kregen ook veel nieuwe kerkgebouwen. Te denken valt aan: de Nieuwe Kerk en De Zin (in de wijk Friesegracht), de Oud Gereformeerde Gemeente en De Zaaier

(in de Zeebuurt), de Petrakerk, de Koninkrijkszaal, de Sint Catharinakerk (in Stadsdennen), het Apostolisch Genootschap, Elim, Bethelkerk (in Tweelingstad), de Nieuw-Apostolische Kerk Veluwepoort (Slingerbos), het Anker (Stadsweiden), de Regenboog (Drielanden), de kapel van Sonnevanc (aan de N302), het Visnet (Frankrijk) en tenslotte de twee moskeeën, de El Mohsinine-moskee en de M. Akif Ersoy-moskee (Stadsdennen).

Deze kerken zijn vrijwel alle gebouwd in de naoorlogse jaren, ten tijde van de hoogtijdagen van gelovend Nederland. Nederlanders leven tot in de jaren zestig in een sterk verzuilde samenleving. Op basis van levensbeschouwelijke of sociaaleconomische kenmerken zijn mensen in groepen verdeeld en deze groepen leven vrij gescheiden van elkaar. Grofweg zijn er vier zuilen: de protestanten, de rooms-katholieken, de socialisten en de liberalen. Iedere zuil heeft een eigen politieke partij, omroep, vakbond, krant. En lokaal een eigen bakker, slager, kruidenier, kruisvereniging, school en kerkgebouw.

Sint Catharina in medegebruik

Sloop Nieuwe Kerk aan de Stationslaan

De Regenboog in Drielanden

Aan deze verzuiling komt een eind in de laatste 25 jaar van de 20^e eeuw. In deze periode maken mensen niet meer langer keuzes op basis van de groep waartoe ze behoren, maar denken ze steeds meer vanuit het individu. Oorzaken zijn onder andere democratisering, emancipatie en de televisie, die ervoor zorgt dat mensen een kijkje in een andere zuil en de rest van de wereld krijgen.

Bovendien zorgt de groeiende welvaart en de toenemende scholing ervoor dat mensen minder afhankelijk worden, bijvoorbeeld van de kerk. Gelovigen gaan steeds minder naar de kerk, of hooguit nog tijdens kerkelijke hoogtijdagen zoals Pasen, Hemelvaart, Pinksteren of Kerstmis. Later laten velen zich uitschrijven en staan te boek als niet-gelovig. Het Centraal Bureau voor de Statistiek meet de daling in kerkbezoek en ontkerkelijkheid. Terwijl de Nederlanders in de jaren zestig nog massaal naar de kerk gingen, zijn in 2018 voor het eerst niet-gelovigen de meerderheid. In 2021 geeft zelfs 58 procent van de Nederlanders aan zichzelf niet tot een religie of levensbeschouwelijke groepering te rekenen. En daarmee raken kerken leeg en krijgt Nederland met haar vele kerkgebouwen met een immens exploitatieprobleem te kampen. Vaak moeten de panden hierdoor gesloten, verkocht of afgebroken worden. Of men onderzoekt andere wegen van exploitatie, bijvoorbeeld door aan niet-religieuze organisaties in de directe omgeving toegang tot het gebouw te verschaffen. Uiteraard veelal tegen betaling.

Hiermee heeft ook de gemeente Harderwijk te kampen. Zij heeft anno 2024 21 kerken en kapellen, waarvan 14 in religieus gebruik. Dat wil zeggen dat sommige kerken al zijn afgestoten als gebouw voor de eredienst en een nieuwe bestemming hebben gekregen. Andere gebouwen zijn gesloopt en hebben plaatsgemaakt voor nieuwbouwwoningen. Denk maar aan de Stadsdennenkerk, die in 1961 in gebruik werd genomen, maar al in 2019 werd gesloopt voor nieuwbouw van woningen. En de Veldkampkerk, in de volksmond Circus Andree genoemd, een moderne kerk die enigszins leek op een circustent, verdween in hetzelfde jaar en maakte plaats voor een nieuw woonzorgcomplex. Momenteel is de vraag of sloop van kerkgebouwen niet vermijdbaar is. Misschien zijn er wel andere oplossingen.

Daarom wordt momenteel samen met de eigenaren van deze gebouwen en de inwoners van de stad nagedacht over mogelijke ontwikkelingen. Vragen die beantwoord moeten worden zijn: Blijft een gebouw in gebruik als kerk? Krijgt het gebouw een andere invulling? Behoud van het gebouw door

een nieuwe ontwikkeling dus. Of is de geloofsgemeenschap op zoek naar medegebruik, naast het religieuze gebruik? Het resultaat van het onderzoek is in 2023 op schrift gesteld in een Visie Religieus Erfgoed Harderwijk, Kerkvisie Harderwijk en wordt momenteel besproken in de gemeenteraad van Harderwijk.

13. Nieuwe inwoners

Anno 2024 kent de gemeente Harderwijk circa 50.000 inwoners, die tezamen leven op een oppervlakte van 38 km². De stad Harderwijk zelf kent ongeveer 46.000 inwoners, het overige deel woont in het buitengebied, waarvan ongeveer 3.250 in het dorp Hierden.

Van deze 50.000 inwoners hebben er circa 3.500 een westerse migratieachtergrond en meer dan 6.000 een niet-westerse migratieachtergrond. De meesten van hen zijn afkomstig uit Turkije, Marokko en Indonesië met respectievelijk 2.200, 1.250 en 1.000 personen. Al eerder zagen we dat Harderwijk een Joodse gemeenschap kende, die sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer zo groot is.

Tussen de jaren 1949 en 1965 kwamen er duizenden Indische Nederlanders uit het voormalige Nederlands-Indië naar Nederland. De meesten van hen waren werkzaam geweest bij het KNIL, het Koninklijk Nederlands Indisch Leger en konden een overstap naar de Koninklijke Landmacht maken. Velen van hen kwamen naar de Veluwe, waar Defensie één van de grote werkgevers was.

In Harderwijk werden huizen voor hen gebouwd in de nieuwe wijk Tinnegieter. In Nederlands-Indië hadden ze bijna alles achter moeten laten. Hun familie en het huis, en wat ze nog bezaten paste in een paar schamele koffers. Het was helemaal opnieuw beginnen. Ze woonden met grote gezinnen in kleine huizen, maar er was werk, genoeg te eten en veel gezelligheid.

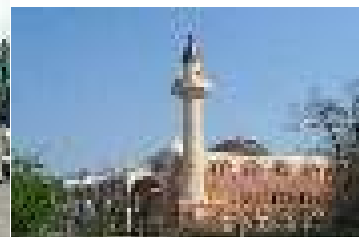
De meeste Indiërs wonen overigens nu niet meer in de wijk Tinnegieter. Ze wonen verspreid over de stad, zelfs over het gehele land. Velen zijn volledig geïntegreerd in ons koude land. Sommigen van hen blijven verlangen naar een vrij Indië, met de warme zon op je huid en het heerlijke eten. Bekend is de jaarlijkse Pasar Malam die in Harderwijk wordt georganiseerd voor duizenden bezoekers. Velen wanen zich dan terug in de tijd van Tempo Doeloe.

Flatgebouwen in de wijk Tinnegieter

Marokkaanse moskee

Turkse moskee

In 1963 komen de eerste arbeiders uit het Middellandse Zeegebied zich melden bij de Amerikaanse aluminiumverwerker Reynolds, zeven Spanjaarden in getal. Later volgden nog meer Spanjaarden en vooral een groot aantal Turken en Marokkanen. Ook bij andere bedrijven en fabrieken. Deze personen werden gastarbeider genoemd, mensen die tijdelijk uit een ander land naar Nederland komen om hier arbeid te verrichten. De beweegredenen zijn vrijwel altijd economisch. Er is te weinig werk in het geboorteland, en als het er al is wordt het slecht betaald, terwijl in het gastland een tekort aan arbeiders is. Tijdelijk houdt in dat het de bedoeling is terug te keren naar het land van herkomst. Als dat niet het geval is, is er sprake van immigratie en wordt de gastarbeider een immigrant. Deze arbeiders waren vaak jong, laagopgeleid, veelal analfabeet en spraken geen Nederlands. Velen van hen waren naar Harderwijk gekomen om te werken en op termijn terug te

keren naar het geboorteland. Ook de overheid dacht zo en behalve taallessen werden er geen inburgeringscursussen aangeboden of integratieprogramma's opgezet.

Op den duur veranderde de mening van de gastarbeiders. Velen wilden niet terugkeren naar het land van herkomst, maar liet familieleden of bruiden overkomen naar Nederland. Er werden gebedshuizen in de stad gebouwd, moskeeën genoemd. Zowel de Marokkaanse moskee, de El Mohsinine-moskee geheten, als de Turkse moskee, de Mehmet Akif Ersoy Moskee genaamd, zijn gesitueerd in de wijk Stadsdennen. De eerste aan de Slauerhoffstraat, de tweede aan de Anne Franklaan. Beide moskeeën en hun gebruikers stellen zich open op naar de Harderwijkse samenleving, onder andere door de organisatie van open dagen.

AZC Harderwijk

Momenteel huisvest Harderwijk ook nog een AZC. Deze is geopend in 2016 en gelegen aan de Graaf Ottolaan. Tot 2026 worden hier 800 mensen opgevangen.

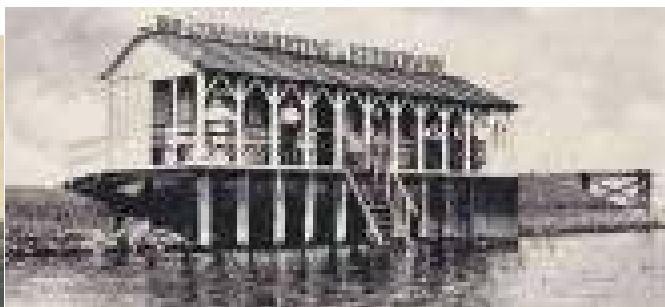
14. Toerisme, sport en recreatie

Sport is al even benoemd als tijdverdrijf voor Belgen geïnterneerd in het zogenaamde Belgenkamp. In deze paragraaf komen nog een aantal andere vormen van sport aan de orde. Als eerste kegelen. Omstreeks 1840 werd kegelen in Nederland populair en sinds 1877 had Harderwijk een kegelbaan, gelegen in de tuin van café de Luxembourg aan de Markt. Later volgde een kegelbaan bij café H. de Voogd tegenover de kazerne en was er ook sprake van een baan bij het Sophia Badhuis, bij het zogenaamde 'Zeesteegje', gelegen aan de Diepgracht aan de rand van de stad. Wedstrijden zijn daar gehouden van 1905 tot 1913. Dat de baan daarna niet meer werd gebruikt, lag waarschijnlijk aan het feit dat Nederland in dat jaar werd gemobiliseerd. Een jaar later betrok sociëteit 'De Club' de voorzijde van de kegelbaan, weer een jaar later watersportvereniging 'Flevo' het achterste deel van deze baan.

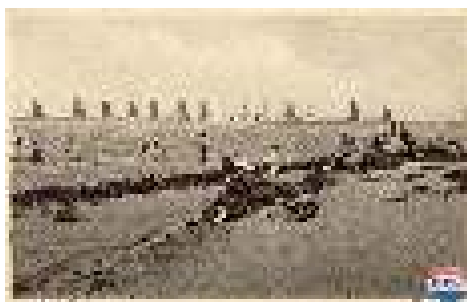
Harderwijk heeft sinds het midden van de 19^e eeuw een drietal zwembaden en zweminrichtingen gekend. Ze lagen allemaal aan de kust, immers daar lag water, daar kon je zwemmen. Maar daar zwemmen ging niet van een leien dakje. De riolen kwamen uit op dit open water en soms kalfden de stranden af door het woeste water van de Zuiderzee. De namen van deze baden waren: Sophia-badhuis (1848-1902), Zuiderzeebad (1899-1940), gelegen op de kop van de rechter havendam en het Gemeentelijk Volksbad (1923-1941), gelegen tegenover de Vischpoort. In 1925 werden beide laatstgenoemde zwembaden samengevoegd. In 1933 werd er een zandstrand opgespoten, een oude wens van Eibert den Herder ging daarmee in vervulling. Een jaar later werden het Volksbad en het nieuwe strand samen verpacht. De pachter plaatste een jaar later een theehuis op het terrein. Het strand raakte echter steeds meer in verval. De gemeente onderhield het terrein slecht. Het bad werd uiteindelijk in 1941 gesloten. Na de oorlog kwam de zoon van Eibert den Herder, Frits, met een nieuw plan. Een nieuw stuk strand verscheen, later voorzien van een sport- en speelveld en een heus theehuis. Uiteindelijk groeit dit bescheiden complex uit tot het Dolfinarium uit de jaren zeventig.

Sophia-badhuis

Zuiderzeebad

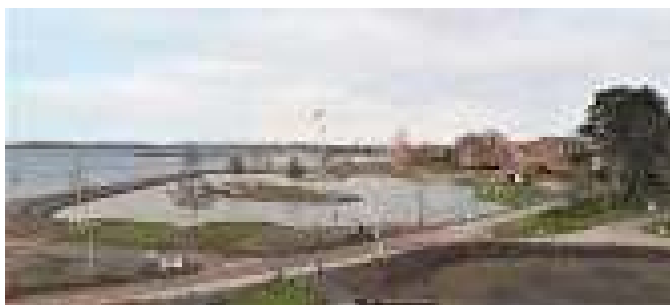
Volksbad

Uitbreiding Sypel

Momenteel kent Harderwijk een supermodern binnen- en buitenbad, De Sypel geheten, gelegen aan de Parkweg. Op hetzelfde complex bevinden zich een grote fitnessschool, een voetbal-, hockey- en jeu de boulesvereniging.

De schietvereniging Willem Tell is de oudste sportvereniging van Harderwijk. Zij dateert uit het jaar 1888. Iedere week houden de leden van deze vereniging schietoefeningen en jaarlijks organiseren ze schietconcoursen. De wekelijkse schietoefeningen werden rond 1908 in de zomermaanden gehouden op de voormalige garnizoensschietbaan in het Harderwijker bos. In de winter werd er geschoten in de achterzaal van hotel Baars. Tot aan de Tweede Wereldoorlog blijft Willem Tell een bloeiende vereniging. Tijdens deze oorlog is wapenbezit ten strengste verboden en ligt het verenigingswerk dus helemaal stil. Na de Tweede Wereldoorlog herrijst Willem Tell moeizaam uit de as. Op sterven na dood komt er op initiatief van een aantal leden toch weer leven in Willem Tell. Met door leden bij elkaar gelegd geld worden in 1955 twee huisjes gekocht aan de Israëlstraat en deze worden in zelfwerkzaamheid verbouwd tot verenigingsgebouw. Vanaf die tijd neemt het ledental weer gestaag toe. In 1999 werd een nieuw complex geopend aan de Parklaan, alwaar de vereniging naast schietbanen ook een eigen kantine heeft.

IJclub Vol Moed op de Wellen

Oud kassagebouwttje van VVOG aan de Boerhaavelaan

Ook de IJclub Vol Moed heeft een lang verleden in Harderwijk. Haar voorganger, de Harderwijkse IJclub, werd opgericht in 1879, maar organiseerde na verloop van tijd geen activiteiten meer voor

haar leden. Deze vereniging werd daarom in 1908 ontbonden en Vol Moed werd opgericht. Deze club zette ijsbanen uit op de Friese gracht en de Diepegracht en in 1912 kreeg zij toestemming van het stadsbestuur een deel van de Wellen als ijsbaan te gebruiken. Die baan is nog steeds in gebruik, tenminste als het koud genoeg is.

VVOG, Voetbal Vereniging Ons Genoegen is de grootste voetbalvereniging in Harderwijk. Zij is opgericht in 1927 als zondagvereniging met de naam VOG. Deze naam moest van de KNVB gewijzigd worden, omdat er al een voetbalvereniging bestond die VOG heette. Later kreeg de vereniging nog een zaterdagafdeling die lange tijd actief geweest is op het hoogste amateurniveau; destijds de Hoofdklasse. Zo werden de Harderwijkers in het seizoen 1968-1969 zelfs algeheel amateurkampioen van Nederland en in het seizoen 1996-1997 Nederlands kampioen van de zaterdagamateurs.

Eibert den Herder is hierboven al aan de orde geweest als hoeder van de visserij. Deze strijd heeft hij niet gewonnen. In 1928 begon Eibert met de Holland Veluwe Lijn, een bootdienst tussen Amsterdam en Harderwijk. Toeristen maakten veel gebruik van deze bootdienst. Zoons Frits en Coen beschikten over een aantal kleine rondvaartboten. Aan het water van de stad werd een strandje opgespoten, met theehuis en speeltuin. In 1955 bouwde Frits een bassin. Hij begon met het houden van zeezoogdieren. Later werd een buitenbassin voor het publiek opengesteld. Het Dolfinarium was geboren. In 1968 werd de grote koepel gebouwd, jarenlang het handelsmerk van de stad. Coen ging verder met het strand, de speeltuin en passagiersschepen, rederij Flevo vormend. En een derde zoon, Egbert geheten, exploiteerde het restaurant IJsselmeer, dat vele toeristen voorzag van een hapje en drankje, voordat ze de stad introkken. Zo vormde de familie Den Herder de basis voor de toerisme-industrie van Harderwijk.

Dolfinarium

Dolfijnenshow

Eind jaren tachtig kwam de klad in dit bedrijf. Investeringsbrachten geen geluk, het bedrijf ging failliet en het Dolfinarium werd van de hand gedaan. Toch staat het Dolfinarium weer snel op de been, mede door toedoen van burgemeester Van Boeijen.

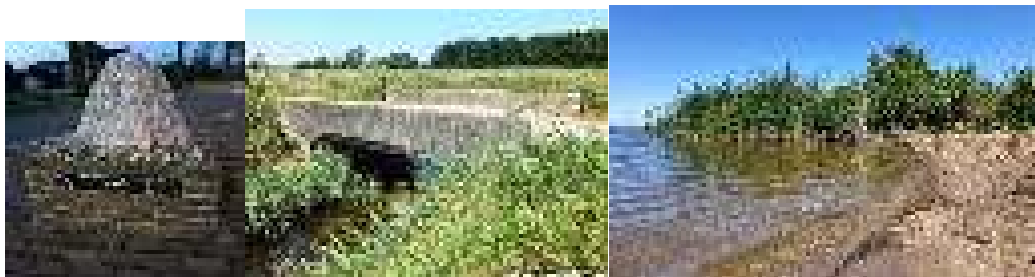
Momenteel staat het Dolfinarium opnieuw onder druk. Sommige Nederlanders vinden het ethisch niet aanvaardbaar om dieren op te sluiten om mensen te vermaken. Daarnaast hebben ze ook talloze alternatieven tot hun beschikking om plezier te hebben. Een andere, meer aanvullende reden is, dat de dieren in dolfinaria ook nog eens ernstig worden beperkt in hun leef- en bewegingsruimte. Mogelijkerwijs is het Dolfinarium in de toekomst geen lang leven meer beschoren. Toch is Harderwijk trots op deze attractie. Ze heeft velen naar de stad getrokken en deze mensen hebben de stad leren kennen.

Een andere toeristische attractie is de jaarlijkse Aaltjesdag. Deze werd voor het eerst in 1983 georganiseerd door Johan Kok en Dries van den Berg. De Boulevard wordt ingericht en versierd met fuiken en netten. De oude vloot ligt te pronken in de haven, de masten en stagen versierd met vlaggetjes. Ook wordt dan jaarlijks de historische binnenstad gereed gemaakt voor de ontvangst van toeristen. Maar vooral staat de verkoop van paling centraal, geregen aan ijzeren pennen en vervolgens in de rookpot gehangen. Op deze dag, Oaltjesdag geheten in het Harderwijks, komen jaarlijks tienduizenden toeristen af.

Harderwijk is een echte toeristenstad geworden, met pareltjes van mooie gebouwen, straten, pleinen en parken. Een stad met diverse horecagelegenheden, voor elk wat wils.

15. Hierden

Al eerder zagen we dat het dorp Hierden in het begin van de 19^e eeuw ongeveer 700 inwoners had. In die eeuw werden een school en kerk gebouwd, ondanks dat meer dan 300 Hierdenaren zich tussen 1850 en 1880 genoodzaakt zagen te emigreren naar de staat Michigan in de Verenigde Staten. Ze schraapten alle middelen bij elkaar om de overtocht per schoener of stoomschip te maken, hopen op een beter leven. De oorzaak was niet alleen in de armoede gelegen, maar soms ook in godsdienstige twisten. Afscheid werd in Hierden van familieleden, vrienden en kennissen genomen op de plek waar nu de zogenaamde Witte Steen is gelegen, op de kruising Molenweg/Zomerweg. Over deze steen bestaan meerdere verhalen. Zo zouden bij deze steen in vroegere eeuwen de dorpsoudsten vergaderd hebben. Anderen doen dit verhaal af als een legende. De steen zou in de sloot langs de Molenweg gelegen hebben en in 1930 door een aantal jongens omhoog getakeld zijn en op de eerdergenoemde kruising gelegd zijn. Hoe het ook zij, de steen heeft zodanig veel betekenis voor Hierdenaren, dat deze in 2022 opgefrist is en nu in een stralend witte kleur weer een sieraad is voor de omgeving.

De Witte Steen

Een van de 6 betonnen Duitse
bruggetjes bij het schietkamp

Boerenstrandje

In het buitengebied van Hierden zijn nu nog de restanten van een Duits schietkamp tijdens de Tweede Wereldoorlog zichtbaar. Dit schietkamp, bestaande uit stenen barakken waar soldaten werden ondergebracht en afweergeschut, was destijds door de Duitsers ingericht in het gebied langs het Veluwemeer, tussen het huidige bedrijventerrein Lorentz en de Hierdense beek. Met dat geschut werden geallieerde vliegtuigen beschoten die over het IJsselmeer richting Duitsland en weer terug naar Engeland vlogen. De Oostermheenweg werd gebruikt als toegangsweg. Eigenlijk was de schietplaats Hierden meer een oefenplaats. Tijdens de oefeningen vloog er een vliegtuig, de 'Bello', met daarachter een luchtzak. Daarop werd bij de oefening geschoten. Als deze werd geraakt en naar beneden kwam, snelden de Duitsers erop af en haalden deze snel binnen.

De na de oorlog opgerichte Buurtvereniging Hierden gebruikte stenen van de soldatenbarakken voor de bouw van het Dorpshuis. Omdat de restanten van het schietkamp nauwelijks meer zichtbaar zijn, zijn er informatiepanelen met foto's en verhalen die herinneren aan die tijd geplaatst.

Aan het eind van dezelfde Oostermheenweg ligt het zogenaamde 'boerenstrandje'. In de zomer was dit strandje een favoriete plek voor de Hierdense bevolking om wat verkoeling te zoeken. Veel Hierdense kinderen hebben hier ook leren zwemmen. Het is tevens een plek waar oude Hierdenaren leuke herinneringen uit hun jonge jaren aan hebben overgehouden, omdat ze op dit strandje hun geliefde hebben leren kennen. Momenteel zijn er plannen om de doodlopende Oostermheenweg met gemeenschapsgeld op te knappen.

Behoud Hierdens karakter o.a. van oude boerderijen 'Stientje' in Hierdense klederdracht en omliggend erf

Bij de uitbreidingsplannen van Harderwijk richting Hierden, in 1984, hebben de inwoners van dit dorp zich groots verzet. Frankrijk, de nieuwe wijk, werd niet 3.000 maar slechts 1.500 woningen groot. De leuze uit die tijd was: 'Frankrijk houwen, in de polder bouwen.'

Anno 2024 kent het dorp Hierden niet meer dan 3.000 inwoners en heeft het een rijk verenigingsleven en vele bewaard gebleven tradities, zoals een eigen klederdracht. Het heeft nog een echt landelijke aanblik, die van de provincie Gelderland beschermd moet worden. Het dorp mag derhalve in aantal inwoners niet echt meer groeien. Het verzet tegen de nieuwbouwwijk Frankrijk heeft dus zijn betekenis gehad.

Het dorp kent een historische kern, met 11 rijksmonumenten en 26 gemeentelijke monumenten, veelal gelegen aan de Zuiderzeestraat, Wijtgraaf en de Tabaksweg. Aan de rand van de bossen en de Hierdense beek staan diverse mooie villa's en landhuizen.